

Ayna Bizim Olmalı

tarikh düşünce kitapları • 10
araştırma / inceleme • 5

Ayna Bizim Olmalı ©
Mehmet Maruf

ISBN 975-6300-09-4

kapak tasarımı ahmet cingöz
sayfa düzeni fatih selçuk

yapım

montaj

baskı bilge matbaacılık
cilt

www.tarihdusunce.com

tarihdusunce@tarihdusunce.com

Ticarethane Sk. Güle Güle Apt. No: 14/2 34410
Cağaloğlu • İstanbul

☎ 0212 511 75 00

📠 0212 528 59 63

avrupa merkezli bilim anlayışına reddiye

Ayna Bizim Olmalı

Mehmet Maruf

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

BÖLÜM I

AVRUPA MERKEZLİ BİLİM ANLAYIŞI

Bilim ve Hikmet, 9

Tarihte "Antik Yunan Mucizesi" Hiç Varoldu mu?, 13

Bilginin Temel Kaynağı Nübüvvet, 14

Avrupa Merkezli Bilim Anlayışının Tenkidi, 21

BÖLÜM II

FELSEFİ AKUN İSLAM DÜNYASINDAKİ MACERASI

Üç Büyük Fitne, 27

Moğol İstilas, 27

Haçlı Seferleri, 28

Antik Yunan Felsefesi, 30

Tercüme Faaliyetleri, 31

Mutezile'nin Rolü, 39

Mutezile, 41

Kuran Mahluk Değildir, 49

BÖLÜM III

MUHEŞSEM GAZÂLÎ

İmam-ı Gazâlî ile Başbaşa, 55

İmam-ı Gazâlî'ye Dâir, 67

BÖLÜM IV

KAYIP ÜLKE ENDÜLÜS

Batı'nın Endülüs'ten Görünen Yüzü, 77

Endülüs'te Üç Filozof, 81

Endülüs ve Rönesans, 91

BÖLÜM V

MODERNİZMİN İSLÂM DÜNYASINDAKİ ETKİLERİ

Deveyi İğnenin Deliğinden Geçirmek, 97

19. yü.'da Hindistan, 101

Avrupa'da Kutsal Dinden Kutsal Bilime Gidiş, 101

Modernizmin Etkisindeki Hindistan'da

Reform Çalışmaları, 105

Modernizmin Mısır'daki Etkileri, 113

Cemaleddin Efgani, 114

Muhammed Abduh, 118

Reşid Rıza, 121

Genel Değerlendirme, 122

BÖLÜM VI

DEĞİNMELER

Hayat ve Bilim, 133

Güneşin Altında Yeni Birşey Yok, 136

Yaşadığımız Günler, 137

Tarihin Fonksiyonu, 140

Boşut Karmaşası, 143

İnanabilmek, 145

Ruhsal Açmazlarımız ve Psikoleji, 146

BİBLİYOGRAFYA

BÖLÜM I

AVRUPA MERKEZLİ BİLİM ANLAYIŞI

Sicistani'nin önemli eseri "Müntahabat"ta astronominin Hz. İbrahim'den önceki devirlere tekabül eden Babil ve Keldanilerde, alan ölçümü ve geometrinin Mısır'da, hesap ve matematiğin Fenikelilerde, tabii ilimlerin Şam ve çevresinde, tıp ilminin önce Mezopotamya, sonra Hint ve Yunan'da ortaya çıktığı kaydedilir.

BİLİM VE HİKMET

Size hemen bir soru sorsam ve desem ki: "İlk yazıyı kim buldu?" Vereceğiniz cevap tabi ki "Sümerler" olur. Peki; "İlk peygamber ve aynı zamanda ilk insan olan Hz. Âdem'e kaç suhuf indirildi?" diye sorsam, eminim biraz düşündükten sonra "On suhuf" yanıtını verirsiniz. Öyleyse, hani ilk yazıyı Sümerler bulmuştu? Eğer biz Hz. Âdem'e Allah'ın bütün isimleri öğrettiğini¹ ve ona on suhuf indirdiğini, Cebrail (as) kendisine yazı yazmayı öğrettiği için inen sayfaları kendi el yazısıyla yazdığını², dünyada ilk defa çiftçilik yapan insan olarak örs, çekiç, kerpeten gibi aletleri kullandığını, demirciliğin kendisine öğretildiğini ve demirden yaptığı ilk şeyin bıçak olduğunu³ kabul ediyorsak, Sümerlerden önce de sadece yazının değil "bir medeniyet" in var olduğunu anlamış durumdayız demektir. Böylelikle modern bilimin tasnif ederken kullandığı Taş Devri, Cilalı Taş Devri, Tunç Devri vs. gibi bir kabulü de reddetmiş oluruz.

Birçok Batılı tarihçiye göre bilimsel düşünce 28 Mayıs 585 ile

1. "Allah Adem'e bütün isimleri öğretti..." (Bakara -31)

2. Taberi-tarih c.1,s. 75. İbn Esir-Kâmil c.1, s.47, İbnünnedim-Fihrist s.39

3. Köksal, Asım. "Peygamberler Tarihi".T.D.V. yay. Ankara;1995 c.1, s.63-64

başlar. Çünkü bu tarih, önceden duyurulan ilk güneş tutulmasının günüdür ve olayın kahramanı Yunanlı filozof Tales'tir. Oysa ki Yunan felsefesinden önce düşünce tarihini, Tales'ten önce düşünürleri yok sayan modern bilim tarihçileri gerçeği yansıtmış olmazlar. Çünkü Tales'in 585 yılındaki güneş tutulmasında Babil hesabı ile astronomisini ve Mısır geometrisini kullandığını bugün tespit edebiliyoruz.⁴ Aynı şekilde Batı eksenli tarihçilere göre Pisagor, modern matematiğin ilk habercisidir. Hâlbuki M. Ö. 6. yy. 'ın ilk yarısında Sisam'da doğan Pisagor; Fenike'yi, Babil'i, Mısır'ı geçmiş ve orada Doğunun ilâhiyat alanındaki düşüncelerini ve geometriyi öğrenmiştir. Dinî, sosyal, felsefî ve ilâhiyat fikirleriyle dolu olarak 520'ye doğru Yunanistan'a dönmüştür.

Bu durumda modern bilim tarihinin, Tales ve Pisagor'un ilham aldıkları Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarını da hesaba katması gerekmektedir. Zaten elimizdeki tarihî veriler, hikmet ve ilimlerin ilk defa, bugün Ortadoğu denen bölgede ortaya çıktığını; insanoğlunun ilk defa Mezopotamya ve çevresinde ziraata geçtiğini göstermektedir. Sicistani'nin önemli eseri "*Müntahabat*"ta müziğin özellikle "*Ud*"un ilk defa Farslarda, astronominin Hz. İbrahim'den önceki devirlere tekabül eden Babil ve Keldanilerde, alan ölçümü ve geometrinin Mısır'da, hesap ve matematiğin Fenikelilerde, tabii ilimlerin Şam ve çevresinde, tıp ilminin önce Mezopotamya, sonra Hint ve Yunan'da ortaya çıktığı kaydedilir. Bilinen belli başlı İslam kaynakları, bütün büyük peygamberlerin Mezopotamya ve çevresinde ortaya çıktığını ittifakla kabul etmektedir. Her insan topluluğuna kendi dilini konuşan bir peygamber gönderilmiş olması bir gerçek olmakla birlikte, bu peygamberler sadece tevhid inancını tebliğ etmekle kalmamış; insanlığı sosyal, kültürel, bilimsel alanlarda derinden etkilemişlerdir. Yine "*Sivanu'l Hikme*"de Sicistani'nin verdiği bilgilere bakılırsa; Lokman Hekim, Hz. Dâvud' un çağdaşıydı, Şam bölgesinde yaşıyordu. Yunanlı Enpedokles Lokman Hekim'den hikmeti aldı ve Yunanistan'a dönünce kainatın yaratılışından söz etmeye başladı. Yunan-

4. Heyet, "Bilim Tarihine Giriş", Nobel Yayın Dağıtım. Ankara, 2001 s.22

lılar da Lokman Hekim'le sohbetinden dolayı, onu hikmetle tasnif ederlerdi. Onlarda hâkim olarak bilinen ilk insan Enpedokles'tir. "*Sivanu'l Hikme*"de devamla Yunanlılarda ikinci hâkim kabul edilen insanın Pisagor olduğu söylenir. Çünkü o da hikmeti Hz. Süleyman'ın izleyicilerinden almış, geometriyi de Mısırlılardan öğrenip Yunanistan'a getirmişti.⁵ Zaten insanlara Allah'ın âyetlerini okuyan, kitap ve hikmeti öğreten, onları maddî ve manevî kirlilerden temizleyen⁶ 124 bin peygamberin insanlığın ilim, fikir ve kültür hayatında hiç bir etkisinin olmadığını iddia etmek, ancak bir safsatadan ibarettir. Bilâkis gemicilik, demirin kullanımı, dikiş, tıp, matematik, astronomi, hesap, sanat ve edebiyatta olduğu kadar sosyal ve kültürel hayatın her safhasında da peygamberlerin devrim çapında katkıları olmuştur. Buna rağmen eski Yunan medeniyetinin nübüvvetten gerektiği kadar istifade ettiği söylenemez. Nitekim Tales; Yunanistan'a dönüşünde halkı Allah'ın azabıyla korkutmuş, Pisagor ise Yunanlı yöneticilerin kabul ettikleri âhlak, siyaset ve dinde ortak bir öğreti ortaya koymuşken⁷, Aristo felsefesinde Allah'ın insana vahiy yolu ile tebliğde bulunması veya bir peygamber aracılığıyla bilgi ve hikmeti öğretmesi tasavvur bile edilememiştir.

Günümüzde var olan hâlihazırdaki bilginin temeli tarih itibarıyla vahye dayalı olduğu hâlde modern bilimin bir dünya görüşüne, hatta dogmaya dönüşmesi ya da dinden bağımsız bir alan olarak algılanması; Rönesans sonrası seküler Batı insanının Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya, yeryüzünü de Sezar'a verme çabasıyla i-lintilendirilebilir. Bu noktada bizim, bilgiyi değerlendirirken aynı türden bir kabullenmeyle ele alışımız ise, ancak aşağılık kompleksinin zihinlerdeki aksiyel alâkalıdır. Hâlbuki âlim olan Allah ise, kayıp olan hikmeti bulup onu Rabbinin adıyla okuyacaklar da ancak Müslümanlardır. Ve Allah takva sahibi Müslümanların mü-

5. Bulaç, Ali. *İslam Düşünce Tarihinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi*" Beyan yay. İstanbul, 1994, s.54

6. "Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder..."(Bakara-129)

7. Weber, Alfred. "Felsefe Tarihi", çev. H.Vehbi Eralp, İstanbul, 1938, s.22

rebbisidir.⁸ Bütün bunlardan sonra aşağıdaki sonuçlara varabiliriz:

- Doğu'dan Batı'ya ilk bilgi intikali Antik Yunan zamanında başlamıştır ve bu bilgi seküler değil, aynı zamanda ilâhî hikmet ihtiva eden bir bilgi türüdür.
- Doğu'dan Batıya geçen bu bilgi zamanla Yunanlı filozoflar tarafından manasından soyutlanıp tamamen materyalist hüviyet kazanmıştır.
- Günümüzde varılan hâlihazırdaki bilginin temeli tarih itibariyle vahye dayalı olduğu hâlde modern bilim bunu görmezlikten gelmiştir.

*“Ah Solon Solon... Siz Yunanlılar daha dünkü çocuksunuz”
deyince Solon bu söylediklerinin ne anlama geldiğini sorar
ve bunun üzerine rahip şu karşılığı verir: “Ruh olarak sen ve siz çok
gençsiniz. Çünkü ne eski geleneklere, ne de yüzyıllar
 ncesinden gelen bir bilime sahipsiniz.”
Rahip Sais*

TARİHTE “ANTİK YUNAN MUCİZESİ” HİÇ VAR OLDU MU?

Düşünce tarihinde başlangıç Antik Yunan’dır. Bilim tarihi Antik Yunan medeniyetiyle başlar. Helen medeniyetinden önceki devirler mitoloji, büyü, sihir ve astroloji çalışmalarından ibarettir. Yunan medeniyeti başka hiçbir medeniyetten yararlanmadan ortaya çıkmış bir “mucize”dir. İlk bilim adamı ve ilk mühendis Yunanlı Thales’tir. İnsanlık tarihinin ilk matematikçileri Pisagor, Thales, Heron ve  klid’dir.

Eğer maksadımız, insanlığın bugünkü geldiği noktayı anlamak gerek esiye bilim tarihi okumaksa, karşınıza çıkacak ilk  n kabul-ler bunlardır. İster istemez Antik Yunan (Helen)  ncesi zaman diliminde yeryüzünde dolaşanların insan değil de, aklı kıt, cüssesi iri, farklı birer hilkat garibeleri olduğu fikrine kapılırsınız ve şükredersiniz: “İyi ki varsın bilimin beşiği Antik Yunan mucizesi” diye...

Oysa ki son zamanlarda yapılan kazılar çerçevesinde, bulunan belgelerle durumun hiç de öyle olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela; Thales teoremiyle anılan benzer üçgenler teoremini Mezopotamyalıların bildiklerini ve uyguladıklarını gösteren çeşitli tab

letlerle karşılaşmıştır. Tell Marmal'da bulunmuş olan Eski Babil çağına ait böyle bir tablet Taha Bagir tarafından bir makalede yayımlanmıştır. Yazara göre bu tablet Öklid'den 17 asır öncesine aittir.

İncelemenin sonucunda Mezopotamyalıların dik üçgenler için Thales teoremini, Pisagor yöntemini, Öklid teoremini 1700 yıl önce bildikleri anlaşıyor. Dahası bu tür çalışmalar ortaya koymaktadır ki Yunan ilmi "mucize" türünden bir varoluş değil, temeli Mısır ve Mezopotamya'ya dayanan alıntılardır. H. Ziya Ülken "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü" isimli eserinde Yunan ilminin üç kaynaktan geldiğini yazar:

Sümerler: Yurtları Mezopotamya olan Sümerlerin en eski olan ilmi, Etiler(Hititler) vasıtasıyla Anadolu'ya, oradan Lidya, Frigya, İyonya memleketlerine ve oradan da M.Ö. 600 yılında Yunanlılara geçmiştir.

Fenikeliler: Fenike ilmi, gemiciler vasıtasıyla adalara (Girit, Kıbrıs) oradan Ege medeniyetine ve daha sonra Yunanlılara geçmiştir. Fenikeliler Mısır ve Sümer ilminin naklediciliği vazifesini görmüşlerdir.

Mısır: Eskiden beri en çok bu kaynağa önem verililiyordu. Hatta bir zamanlar Yunanlılara, ihtiyar Mısır'ın talebeleri nazarıyla bakılıyordu.⁹

Helen medeniyetinin Mısır ve Mezopotamya bilimlerinden herhangi bir yarar sağlamadığı iddiasına karşı bilim tarihçisi Van Der Waerden, Yunanlıların matematik ve astronomilerini kurmak için materyal bilgisi bakımından faydalanmış olduklarını ifade eder. Hatta Thales, Pisagor, Demokritos ve Ödoksos gibi bilgilerin Mısır ve Mezopotamya'ya yolculuk yapmış olduklarını söyler. Bu yolculuk öykülerinin gerçek tarihî olgu kabul edilmeyerek daha fazla efsane özelliğinde sayılmaları hâlinde bile yeterli derecede anlam taşıdıklarına inanır.¹⁰

9. Ülken, H. Ziya "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü", Ülken yay. İstanbul,1997, s.20
10. Sayılı, Aydın."Mezopotamya Geometrisinin Antik Yunan'a Etkisi", Bilim ve Ütopya Dergisi sayı 73, Temmuz 2000, s.30

İşin aslı Antik Yunan'da özellikle doğuda tahsil görmemiş filozoflara ciddî gözle bakılmaz, hatta onlar bilgin sayılmazlardı. Bir fikir vermesi açısından; Thales gibi İyonyalı asıldan olan Pisagor M.Ö. 6. yy.'ın ilk yarısında Sisam'da doğmuş, Fenike'yi, Mısır'ı ve Babil'i gezmiş ve orada doğunun ilâhiyat alanındaki düşüncelerini ve matematiğin vatanı olan bu yerde daha o zamandan en yüksek mükemmellik derecesine varmış olan geometriyi öğrenmiştir. Dinî, sosyal, felsefî ve ilahiyat fikirleriyle dolu olarak 520'ye doğru Yunanistan'a dönmüştür. Thales'in ise 585 yılındaki güneş tutulmasında Babil hesabı ve astronomisi ile Mısır geometrisini kullandığını bugün tespit edebiliyoruz.¹¹

Ayrıca Eflatun; Mısır'a yapmış olduğu gezi sırasında, Mısırlıların bilimleri, dinleri ve hayat biçimlerine ilişkin bilgi edinmiş ve Mısır uygarlığının Yunan uygarlığından daha önce geliştiğini ve onun biçimlenmesine yardımcı olduğunu anlamıştır. Bu husus, "Timalos" adlı diyalogunda açıkça görülmektedir. Burada Solon ile bir Mısırlı rahip arasında geçen bir konuşma cidden çok ilginçtir:

Rahip Sais:

"Ah Solon Solon... Siz Yunanlılar daha dünkü çocuksunuz" deyince Solon bu söylediklerinin ne anlama geldiğini sorar ve bunun üzerine rahip şu karşılığı verir:

*"Ruh olarak sen ve siz çok gençsiniz. Çünkü ne eski geleneklere, ne de yüzyıllar öncesinden gelen bir bilime sahipsiniz."*¹² Bütün bunlardan sonra biz -Avrupamerkezci- bilim tarihi kitaplarında adı geçen Antik Yunan mucizesinin aslında hiç var olmadığını söyleyebiliriz. Zaten "mucize" Helenistik medeniyetine değil nübüvvete ait bir kavramdır.

11. Bulaç, Ali. A.g.e. S. 16

12. Heyet, "Bilim Tarihine Giriş", a.g.e. s.63

Zü'l Karneyn: "Bana demir kütleleri getirin. Nihayet dağın iki yanı
arasını aynı hizaya getirince (vadiyi doldurunca):
"Üfleyin (körükleyin)!" dedi. Artık onu kor haline sokunca:
"Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim." dedi.
Bu sebeple onu ne aşmaya muktedir oldular ne de onu delebildiler.¹³

BİLGİNİN TEMEL KAYNAĞI NÜBÜVVET

Acaba Helen uygarlığının birçok bilimadamını, düşünürü Mısır'a, Babil'e sürükleyen sebepler nelerdir? İyonyalı Thales, Pisagor, Anaksagoras; Milet'li Hekaitaos, Abdera'lı Demokritos Mısır'da, Mezopotamya'da ne bulmuştur?

Sokrat'ın, Eflatun'un, Aristo'nun hürmetle yad ettikleri Pisagor; M.Ö. 584 yılında Sisam'da doğmuştur. Zamanının ünlü bilginlerinden ilim tahsil ettikten sonra hükümdarı Polikrat'ın Mısır Firavunu Amasis'e yazdığı bir tavsiye mektubunu taşıyarak Mısır'a gitmiştir. Orada İsis ibadethanesine hayli güçlüklerle girebilmiş ve yirmi iki sene süreyle çile çekmiş ve rahip Sonais'in başkanlığı zamanında mezun olmuştur. Pisagor, matematik bilgilerini o ibadethanede mükemmel olarak tahsil ettiği gibi özellikle insandaki irade kuvvetini tutma ve geliştirme sanatını Mısır rahiplerinden öğrenmiştir.¹⁴ Ona göre kâinat ebedî olmadığı gibi ezeli

13. Kehf 96-97

14. Ayni, Mehmet Ali ."Tasavvuf Tarihi", Kitabevi yay. İstanbul, 1992 , s.72 - 73

de değildir. Sonradan meydana gelmiştir ve onu meydana getiren bir güç vardır ki bu Allah'tır.¹⁵

Eflatun ise M. Ö. 429 senesinde Atina'da zengin bir ailenin neslinden dünyaya gelmiştir. İyi bir eğitim alan filozof, hocası Sokrat'ın idamını gördükten sonra kendi isteğiyle vatanını terk ederek Mısır'a gitmiştir. Orada üç yıl kalıp Fenike'ye geçmiş, rivayete göre İran'lı din adamlarından Zerdüş'tün felsefesini öğrenmiş ve Keldani bilginlerinden istifade etmiştir. Ona göre kâinattaki bütün hareketlerin bir faili vardır. O fail Allah'tır. Bununla beraber Eflatun'a göre tabiat ezelîdir.¹⁶

Antik Yunan tarihinde ilk defa Ay'ın ışığını Güneş'ten aldığını söyleyen, Güneş'in bir ateş kütlesi olduğunu ifade ettiği için dinsizlikle suçlanan Anaksagoras'da¹⁷ mitolojinin tanrılarına savaş açmış ve *"Bir Allah vardır, ne vücutça, ne zekaca Homeros'un ilahlarıyla mukayese edilemez..."* diyerek inancını izah etmiştir.¹⁸

Tek tanrı düşüncesini biz Sokrat'ta, Xenophanest'te, Parmenides'te gözlemleyebiliriz. Aristo öncesi Yunan felsefesi Mısır ve Mezopotamya'dan beslenerek matematik, geometri, astronomi, müzik, siyaset konularında bilgilenirken, inanç bazında da aynı etkilenmeler devam etmiştir. Aslında bahsedilen dönemde bilim-din ayrışması zaten yoktur. İnanç bir şemsiye gibi bütün alanları kapsamaktadır. Şöyle ki; İbn Haldun'un da tasnifiyle matematik eski kültürlerde ilk ilimler arasında yer alır ve dört ilmi kapsar: Matematik, geometri, müzik ve astronomi.

Matematik: Her şeyin Bir'den türediğine inanılan bir evrende Bir ve çokluğun sayısal ilişkisini konu edinir. Bir Allah'tır, çokluk varlıktır.

Geometri: Uzay içinde yer alan feleklerin mükemmellik ifade eden hareketlerini konu alır; insan kendini onlara benzetebilirse hem Bir'i kavrar hem O'na ibadetin şekillerini öğrenir.

15. Bulaç, Ali. A.g.e. (s 26)

16. Aynı, Mehmet Ali . Ag.e.(s.137)

17. Heyet, "Bilim Tarihine Giriş", a.g.e. (s.35)

18. Bulaç, Ali. A.g.e (s.19)

Müzik: Varlıkların dönüş, hareket ve ibadet şekillerinde var olan ahengin ilmidir.

Astronomi: Bir'in çokluğu temsil eden varlıklar üzerindeki etkisinin müşahade edildiği sınırsız alandır, dolayısıyla tefekkür ve araştırma konusudur.¹⁹

Böylelikle Mısır ve Mezopotamya uygarlıklarının Helen medeniyetini sadece bilgi değil, inanç bağlamında da beslediğini söyleyebiliriz. Aslında tarih boyunca Mısır ve Mezopotamya'dan etkilenen sadece Antik Yunan değildir; Hint, Çin ve İran medeniyetleri de benzer süreçlerden geçmişlerdir. Fakat biz İslâm tarihinden biliyoruz ki aynı coğrafya, peygamberlerin beldesidir. Kur'an'da zikredilen, hayatları anlatılan peygamberlerin hemen hemen hepsi de Akdeniz havzasında özellikle Mezopotamya ve Arabistan gibi yerlerde zuhûr etmişlerdir. Bu da bizi peygamberlerin pek çoğunun Şark'ta, Orta Doğu'da ortaya çıktıkları fikrine götürmektedir.²⁰ Hatta Kur'an-ı Kerim bu coğrafyadaki Ad kavminin hiçbir memlekette benzeri olmayan sütunlara sahip İrem şehrini kurduklarını²¹, Semud kavminin kayaları oymada ileri gittiklerini²², Sebelilerin ziraat ve bahçecilikte geliştiklerini²³ belirtir.

Zaten bütün isimlerin kendisine Allah tarafından öğretildiği, Cebrail (a.s.)'in kendisine yazı yazmayı öğrettiği ve dünyada ilk defa çiftçilik yapan peygamber olarak Hz. Âdem'den; kendinden önceki devirlere ait bütün ilimleri kendisinde toplayan, önceki dönemlerdeki astronomi ve matematik konularını gözden geçiren ve terzilik yapan Hz. İdris'e; Allah'ın vahyi ve kontrolü altında gemi yapan Hz. Nuh'a; kumaş ve elbise ticaretiyle uğraşan, çiftçilik yapan Hz. İbrahim'e; yaban atlarını yakalayıp ehlileştiren ve onlara ilk defa binen Hz. İsmail'e; Mısır'da maliye vezirliği yapan Hz. Yusuf'a; demiri yumuşatıp istediği şekle sokan, ilk defa zırhlı göm-

19. Bulaç, Ali. A.g.e (s.19)

20. Ateş, Bünyamin. "Peygamberler Tarihi", Yeni Asya yay. İstanbul, 1987(s.57)

21. "Görmedin mi, Rabbin ne yaptı Âd kavmine; direkleri (yüksek binaları) olan ülkelerde benzeri yaratılmamış İrem şehrine..."(Fecr 6- 8)

22. "...O vadide kayaları yontan Semud kavmine..."(Fecr 9)

23. "...Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı..." (Sebe 15)

leği yapan ve giyen Hz. Davud'a, dağların arasına demirden perde ören üstüne de erimiş bakır döken Hz. Zulkarneyn'e, marangozluk yapan Hz. Zekeriya'ya kadar bütün peygamberler yoğunluk olarak Mısır ve Mezopotamya'da zûhur etmişlerdir.

Gerçek şudur ki; peygamberlerin insanlık tarihini etkilemeleri sadece inanç boyutunda kalmamış; sosyal, siyasal, ekonomik, sanatsal, entelektüel kısaca bütün beşerî alanlarda devrim çapında katkıları olmuştur. Çünkü Allah peygamberlere nübüvvetle birlikte ilim, kitap ve hikmet de vermiştir.²⁴

24. "Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik." (Bakara 151)

*“Burada halk arasında salgın bir hastalık hüküm sürüyor.
Hastaneye götürülen hastalar yiyecek verilir verilmez iyileşiyor.
O halde onların hastalığı açıktır. Yiyecek bir şey bulur bulmaz
iyileştiklerine göre, hastalığın nedenini bilmek için
büyücü olmaya gerek yok.”*

AVRUPA MERKEZLİ BİLİM ANLAYIŞININ TENKİDİ

Helen uygarlığının temelini Mısır ve Mezopotamya medeniyetleri oluşturduğuna ve bu medeniyetler de nübüvvetten beslendiğine göre acaba Yunan mucizesi safsatasının tez olarak işlenmesini nasıl okumamız gerekir?

Tarih boyunca Batı uygarlığı incelendiğinde temelde üç karakteristik özellik göze çarpar. Bunlardan birincisi egosantrik (ben-merkezli) oluşu, ikincisi sömürgeci (emperyalist) bir yapıyı benimsemesi, üçüncüsü ise bütün dönemlerinde nübüvveti ve getirdiklerini ya reddetmesi ya da çarpıtmasıdır.

18. ve 19.yy.'da dünyanın geri kalanını sömürgeleştiren Avrupa kapitalizmi kendi ırkının üstünlüğünü, ezdiği halklara kabul ettirebilmek için uygarlık tarihinde kendi lehine bir ayıklamaya girişmiş ve “Antik Yunan-Batı” uygarlığı çizgisi kavramını geliştirmiştir. Samir Amin bahsedilen olguyu şöyle özetler:

Helen medeniyeti -Roma, Hristiyan Feodal Avrupa, Kapitalist Avrupa- biçiminde sıralanan, Avrupa'ya bahşedilmiş benzersiz bir soyağacı vardır. Bu zincir her halkasıyla insanlığın ilerlemesinin

çizgisidir ve sonuçta ilerlemenin doruğu kapitalist mucizeyi oluşturmuştur. Dünyanın bu zincirinin dışında kalan bölümleri doğal olarak geridir. Geri kalmış bu halkalar için tek yol bu zincire eklemenebilmektir. Kısacası Avrupa; tarihi ve bugünü anlamında dünyanın diğer bölgeleri ve milletlerine göre üstündür.²⁵

Bu son derece kaba bir tarih çarpıtmasıdır ve bu çarpıtma Batı insanının bilinçaltına yerleşen “uygar biz - ilkel onlar” yanılgısının da nedenidir.²⁶ Aynı sebeptendir ki Tanrı, İsa, Papa ve Kral adına Amerika’yı fethetme (!) çıkan İspanyol komutanlarının en ünlüsü, en sofusu ve -galiba- en zalimi Hernando de Soto, İnka ve Aztek ülkesinde seller gibi kan akıtıp, dağlar gibi altın ve değerli taşla yüklü gemileriyle geri dönerken şöyle yazıyordu:

“İlkel ve geri yaratıkları bu yerliler. Hele Amazon kıyılarında, geçit vermez ormanda yaşayanlar neredeyse vahşiydiler. Tanrı’yı, İsa’yı ve Kutsal Ruh’u tanımıyor ve kavrayamıyorlardı. Altınlarına ve servetlerine el koymamız onları etkilemezdi. Çünkü bu ilkel yaratıklar henüz “o benimdir” demeyi bile bilmiyorlardı...”

Batı sadece Amerika’yı, Afrika kıtasının tamamını, Hindistan’ı, Endülü’sü, Mısır’ı²⁷ değil kendi insanını da sömürmüştür. Hatta fakir insanın yaşama hakkı tartışmaya açılmış, bu konuda ilginç fikirler öne sürülmüştür:

“Yoksulluk ortamında doğmuş biri, ailesinden yaşaması için gerekli olanı elde edemiyorsa ve eğer toplum da onun çalışmasına ihtiyaç duymuyorsa, azıcık yiyecek bile talep etmeye hakkı yoktur. Zira o bir fazlalıktır.”²⁸ Böyle bir zihniyetin ürünü olarak Dublin’deki gazeteler 1826’da şöyle yazıyordu:

“Burada halk arasında salgın bir hastalık hüküm sürüyor. Hastaneye götürülen hastalar yiyecek verilir verilmez iyileşiyor. O hâlde onların hastalığı açlıktır. Yiyecek bir şey bulur bulmaz

25. Helvacıoğlu, Ender. "Avrupamerkezciliğin Eleştirisi", Bilim ve Ütopya Dergisi sayı 21, mart 1996, s.7

26. Helvacıoğlu, Ender. "Dersimiz; Uygarlık/Bilim ve Ütopya Dergisi sayı 89, kasım 2001, s.17

27. Daha geniş bilgi için bkz. " Prof. Dr. Haydar Baş; Dini ve Milli Bütünlüğümüze Yönelik Tehditler, İcmal yay. İstanbul, 2000

28. Beaud, Michel. "Kapitalizmin Tarihi", Dost yay. Ankara, 2003, s.99

iyileştiklerine göre, hastalığın sebebinini bilmek için büyücü olmaya gerek yok.”²⁹

Batının nübüvvetten nasipsizliği meselesine gelince; Antik Yunan’ın bilim ve felsefesi konusunda yetkili yazarlardan John Burnet; ilk defa Yunan’da kozmoloji ile uğraşan filozoflardan önceki devirlerde, birtakım hikmet sahibi peygamberlerin var olduğunu ifade eder.³⁰ Filozofların ise ya Doğu’da nübüvvetin izleriyle tanıştıkları ya da tanışanlarla görüştüklerini yukarıda izah etmiştik. Buna rağmen Yunan felsefesi, özellikle Aristo, Allah’ın insana vahiy yolu ile tebliğde bulunmasını veya bir peygamber aracılığıyla bilgi ve hikmeti öğretmesini tasavvur dahi edememiştir. Gerek “...senden önceki ümmetlere de (peygamberler) göndermişizdir...”³¹ âyet-i kerîmesi gereğince gelen peygamberlerin ilminin, gerekse sonraki dönemlerde Mısır ve Mezopotamya’dan alınan nübüvvete dayalı hikmetin, -ilâhî formattan- koparılarak seküler(din dışı) bilgi konumuna indirgenmesi Batı’nın, aslında bugününün de izahıdır.

Sonuçta 19. yy’da sondan başa doğru yazılan bir tarih olarak Avrupamerkezci tarih anlayışı, uygarlığın kökenlerini, bu uygarlığın kendinden doğduğunu gösterecek biçimde yazmıştır. Bunu yaparken de Batı bilimini bilimin zirvesi olarak göstermiş, Batılı olmayan kültür ve uygarlıkların başarılarını gerçek bilim olarak kabul etmeyip, bâtıl itikad, mitoloji ve folklor diyerek dışlamıştır. Son olarak da işgal ve sömürgecilik yoluyla Avrupa, diğer uygarlıkların bilimlerini almış (mesela Endülüs medeniyeti) bunların kökenine ait bilgileri gizlemiş ve Avrupalı kılığına büründürerek yeniden dolaşıma sokmuştur.³² Bunun için Batı uygarlığı ben-merkezcidir, sömürgecidir ve nübüvvetten mahrumiyetle kurulmuş bir medeniyet taslağıdır. Ama medenî değildir!

29. Beaud, Michel. A.g.e s.112

30. Adivar, Adnan. "Tarih Boyunca İlim ve Din", Remzi kitabevi, İstanbul 1994, s.32

31. Nahl: 63

32. Serdar, Ziyâüddin. "Thomas Kuhn ve Bilim Savaşları", Everest Yayınları, İstanbul 2001 (s.71)

BÖLÜM II

FELSEFİ AKLIN İSLAM DÜNYASINDAKİ MACERASI

"Haçlılar şehre girerken Müslüman halkın bir kısmı Kubbetü's- Sahra'ya ve Mescid-i Aksa'ya sığınmaya çalıştı. Bir kısmı da şehrin güney mahallelerine doğru kaçtı. Fakat, sonuçta şehirde bulunan bütün Müslümanlar öldürüldü. Kubbetü's-Sahra yağmalandı, Mescid-i Aksa'ya sığınanlar kılıçtan geçirildi. Tarihçi Raimundus, zaptın ertesi sabahı Harem-i Şerif mahallesine giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerine kadar çıkan kar birikintilerinin içinden geçmek zorunda olduğunu söyler."

ÜÇ BÜYÜK FİTNE

Birçok İslam tarihçisi çağlar boyunca Müslüman coğrafyasında temelde üç büyük fitnenin varlık gösterdiğini beyan eder. Dış kaynaklı oluşan bu fitneler şunlardır:

Moğol istilası

Orta Asya'da göçebe kabileler hâlinde yaşayan Moğollar, Cengiz Han'ın önderliğinde, ufak tefek yağma hareketlerini dünyanın fethini hedefleyen iddialı bir projeye dönüştürmeyi başarmışlardır.³³ Aslında tam anlamıyla "istilâ" olarak tanımlanabilen bu yayılmacı siyasetle iç Asya, Türkistan, Horasan, Afganistan, İran, Irak, Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Suriye yerle bir edilmiştir. Yapılan tahribat çeşitli kaynaklarda tasvir edilmiş, felaketin içeriği hakkında Moğolların maiyetindeki âlimler dahî aynı görüşü paylaşmışlardır. Nitekim çağdaş Moğol tarihçisi Cuveyni, istilânın boyutlarını aktardıktan sonra şehir ve köylerin birkaç defa yağma, tahrip ve katliamla karşı karşıya kaldığını anlatır. Akabinde bu bölgelerin kıyamete kadar nesilleri çoğalsa da eski nüfuslarının onda birine bile çıkamayacaklarını açıklar. Moğol istilasına şahit

33. Holt, P. M. - "Haçlılar Çağı" - Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999 s. 89.

olan meşhur tarihçi İbn'ul-Esir ise; *"Dünyaya, yaratıldığından beri böyle bir felaket ve musîbet gelmemiş, tarih benzerini görmemiştir."* der.³⁴

Haşhaşilerin ünlü Alamut kalesini ele geçirip İsmailileri temizlemek suretiyle İslâm dünyasını bu cinayet teşkilatından kurtaran, Tebriz'i büyük bir medeniyet merkezi yapan, Sultaniye ve Tahran'da büyük imar hareketini gerçekleştiren Moğolların³⁵; bütün bunlara rağmen tarihteki imajlarını düzeltmek pek mümkün olmamaktadır. Meselâ, Halep kuşatmasında Haçlılarla işbirliğine gitmekten çekinmemişler; Hristiyanlarla ittifak yaparak, onlardan takviye kuvvet sağlamışlardır. Bir başka örnekte ise; Hülâgü'nün Şam'ı almasından sonra kendilerine özel koruma sağlamasını sevinçle karşılayan yerli Hristiyanlar, Ramazan ayında alenen şarap içip; sokaklarda törenle haç dolaştırırlarken Müslümanları durdurup selâmlamaya zorlamışlardır.³⁶ Yine Hülâgü Bağdat'ı alıp oradaki 36 kütüphaneyi yıkmış ve el yazma eserleri nehre atmış, Dicle günlerce siyah mürekkep akmıştır.

Moğollar kendi zamanlarında Nasıruddin Tusi (1201 - 1274) gibi bir bilgini himaye etmelerine, rasathaneler kurmalarına rağmen ufak sultanlıklar, istilâ sonrasında tarumar olmuş; bir sürü göçler başlamış ve göçlerin ötesinde İslâm dünyasında ilmin zinde tutulmasını temin eden hamiyetkâr hükümdarlar ortadan kalkmıştır.³⁷

Haçlı Seferleri

Diğer bir fitneyse artık hiç birimizin yabancısı olmadığı Haçlı Seferleridir. Batı Hristiyanlarına Doğudaki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden(?) kurtaracak bir savaşa katılmanın inançları açısından çok şerefli bir görev olduğunu söyleyen Papa 2. Urbanus³⁸ ile başlayan bu süreç yaklaşık olarak iki asır sürmüştür.

34. Turan, Osman - "Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti" Boğaziçi Yay. İstanbul 1999 s. 483.

35. Turan, Osman - Age. - s. 482.

36. Holt, P. M. - Age. - s. 90.

37. Özemre, Ahmet Yüksel. "Bilgi, Bilim ve İslam" İSAV yay. İstanbul 1987 s. 60.

38. Demirkent, Işın. "Diyanet İslam Ans." - Haçlılar isimli makale - s. 526.

Aslında Haçlı Seferlerinin oluşum tarihi 28 Ekim 1095'tir ama bitişinin sekizinci Haçlı Seferi olduğunu söylemek pek kolay değildir.³⁹

Hristiyanlar açısından Bizans İmparatorlarının 7. yy'da Müslüman halifelerine kaptırdığı kutsal toprakları geri almak, temel amaçlarını oluşturmaktadır. Gayelerini gerçekleştirmek için gereksinim duydukları özgüveni Endülüs'te uygulamaya koydukları Reconquista (yeniden fetih) hareketiyle sağlayacaklardır. Aslında Haçlı Seferleri; İspanya'daki Müslümanları Avrupa'dan çıkarma çabalarının bir uzantısı olarak görülebilir.⁴⁰

İlk on yedi ay içerisinde Trablusşam, Beyrut ve Sayda ele geçirilmiş, tahrip edilmiş; halkları katledilmiş veya sürülmüş; emirleri, kadıları öldürülmüş; camileri saldırıya uğramıştır. En az Endülüs'tekiler kadar küstah olan Frenkler, Halep Ulu Camiinin minaresi üzerine devasa bir haç koymuşlardır.⁴¹ Anadolu, Suriye, Filistin Haçlı istilasına maruz kalmış, İslâm dünyasının kalbine Urfa Trablus-Kudüs kontlukları kurularak yerleşik düzene geçilmiştir.

Zihinlerden kuşaklar boyu silinmeyecek olan Kudüs'ün işgali sırasında gösterilen vahşet tarihi kaynaklarda şöyle aktarılır:

*"Haçlılar şehre girerken Müslüman halkın bir kısmı Kubbetü's-Sahra'ya ve Mescid-i Aksa'ya sığınmaya çalıştı. Bir kısmı da şehrin güney mahallelerine doğru kaçtı. Fakat, sonuçta şehirde bulunan bütün Müslümanlar öldürüldü. Kubbetü's-Sahra yağmalandı, Mescid-i Aksa'ya sığınanlar kılıçtan geçirildi. Tarihçi Raimundus, zaptın ertesi sabahı Harem-i Şerif mahallesine giderken her tarafı kaplayan cesetlerin arasından ve dizlerine kadar çıkan kar birikintilerinin içinden geçmek zorunda olduğunu söyler."*⁴²

Kendi beyanatlarıyla; yalnızca öldürülmüş Türk ve Müslümanları değil, köpekleri de yemekten iğrenmeyen böyle bir topluluk⁴³ için sağlıklı tespitlerde bulunmak oldukça güçtür.

39. Nitekim 11 Eylül olaylarının akabinde ABD Başkanının Haçlı seferleriyle ilgili sözlerini hatırlarsak düne ait gibi gözükken pek çok tarihsel olgunun bugünü nasıl etkilediğini daha iyi anlarız. Benzer sözleri daha sonra İtalyan Başbakanı Berlusconi de söylemiştir.

40. Lewis, Bernard "Çatışan Kültürler " T. T. V. Yurt Yay. İstanbul 1997 s. 12.

41. Maalouf, Amin "Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri " Telos Yay. İstanbul 1998 s. 99.

42. Demirkent, Işın. a.g.m.

43. Maalouf , Amin - Age. - s. 64.

Yine İbn'ül-Esir; *“Doğudan Moğolların, Batıdan Haçlıların saldırısına uğrayan Müslümanlar hiç böylesine kritik bir konumda olmamışlardı.”* diyerek mevcut durumu ortaya koymuştur.

Antik Yunan Felsefesi

İslam dünyasında zuhur eden üçüncü büyük fitneyse Antik Yunan felsefesinin doğuya aktarılmasıdır. Bu çalışma kapsamlı olarak ilk defa Abbasi halifesi Me'mun zamanında yürütülmüştür. Çok tanrılı ve nübüvvetten mahrum Antik Yunan metafiziği İslâm dünyasının Abbasi saraylarında alıcı bulmuştur. Özellikle Aristo ve Eflatun'un eserleriyle başlatılan tercüme süresi sonunda Müslümanlar arasında farklı bir “âlim” tipi varlık göstermiştir. Nitekim-vahiyden bağımsız düşünce üreten bu zümre sayesinde inanca ait birçok konu ve kavram tartışmaya açılmıştır. Tarih kitaplarına *“Mihne yılları”* diye geçecek olan bu dönemde ehl-i sünnet alimleri eza ve cefaya maruz kalmışlardır.

İlginçtir ki; aynı zaman dilimi bilimsel bilginin ve teknolojik gelişmelerin oluştuğu bir devirdir. Fakat Yunan metafiziğinden alınan ilhamla dinsel bilginin karşısına felsefi bilgi çıkarılmış ve bu iki ayrı bilgi türü hakikate ulaşmada eşit statüde kabul edilmiştir.

Yunan felsefesinin İslam alemine aktarılması Moğol istilasına ve Haçlı Seferlerine kıyasla daha farklı bir konuma sahiptir. Çünkü yukarıda açıklanan ilk iki unsurda düşman askeriyle, silahıyla fiziksel bir varlık gösterirken hedefi Müslüman coğrafyasıdır. Grek metafiziğinin doğuya intikalinde ise fiziksel varlık sahibi bir düşman tasavvuru söz konusu değildir. Bu defa odaklanan obje; İslam ülkesinin toprakları değil, zihinleridir. Onun için felsefe hareketinin meydana getirdiği *“akıl anarşisi”*nin boyutlarını hesaplamak imkan dışıdır.

"Filozof ilâhiyat alanında yanılır, ama tabiat ilimlerinde çoğunlukla isabet eder. Dinî düşünceye sahip birisi ise ilâhiyat konusunda eğer sağlıklı çıkarımlar yapılabiliyorsa genellikle doğru bilgilere varır. Ancak tabiat ilimlerinde filozofla aynı şansa sahiptir. Bilimsel gücü arttırdıkça doğru sonuçlara ulaşılabilir. Öyleyse felsefenin ilimlere bakan cephesini her zaman ilgiyle izlemek gerekirken, metafiziğe bakan cephesinden mümkün mertebe uzak kalmaya çalışılmalıdır."
İmam-ı Gazâlî

TERCÜME FAALİYETLERİ

Allah'ın O'na Kitab'ı ve hikmeti indirdiği, evvelce bilmediklerini öğrettiği⁴⁴ ve O'nu en yüce mertebeye yükselterek ahlâkını övdüğü peygamber⁴⁵ Hz. Muhammed (s.a.v.)'e vahyin indiği ilk günlerde Mekke'de okuma - yazma bilenlerin sayısı sadece 17 kişiden ibaretti. Oysa ki; ahîrete irtihâli sonrasında geriye Hz. Ebû-bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali gibi devlet başkanlarını; Halid b. Velid, Ebû Ubeyde, Sa'd bin Ebû Vakkas, Amr İbn'ül As, İkrime gibi ordu komutanlarını; Hz. Ali, Hz. Âişe, Abdullah b. Mesud, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel, Ebû Hureyre gibi alimleri; Ebu Zer-Giffari, Salman-ı Farisi, Ebu'd Derda, Huzeyfe gibi muttakileri ve her biri gökteki yıldızlara benzetilen as-hâb-ı kirâmı bırakmıştır.⁴⁶

İslâmî ilimler ise Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında iman- iba-

44. "Oysa İbrahim soyuna Kitab'ı ve hikmeti verdikve onlara büyük bir hükümrânlık bahsettik." Nisa 54

45. "Ve sen elbette yüce bir ahlak üzerinesin." Kalem 4

46. Özbek, Abdullah. "Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed sav. " Esra Yay. İstanbul 1994 s. 211.

det-ihlâs bağlamında yaşıntıya dönük bir olguydu. Kur'ân, sünnet, tefsir, kıraat, fıkıh, tasavvuf, akaid gibi. ilimler tek bir ilim hâlinde bulunuyor ve herhangi bir konuda problem çıktığı zaman bizzat Allah ve Resûlü hüküm veriyorlardı.

Hulefa-i Râşidin dönemlerinde ashâb-ı kirâm hayatta olduğu için onlar çözüm merciiydiler. Ama gelişen şartlar neticesinde gerek Müslümanların Arap yarımadasından çıkıp eski medeniyetlerin topraklarını fethetmeleriyle, gerek sahabenin çeşitli bölgelere dağılarak dini yayma çabalarıyla, gerekse farklı inanç topluluklarının hâkimiyet altına alınmasıyla İslâmî ilimlerin kitap haline getirilmesi zarureti ortaya çıktı.

Kur'ân- ı Kerîm'in toplanıp tertip edilmesinden sonra en önce yazılan eser tefsire aittir ki; tefsiri yazılı olarak ilk tedvin eden (derleyen, kitap hâline getiren) kişi Mücahid bin Cübeyr (CV. 722)'dir. Ondan sonra bir çokları tefsir yazmış ve nihayet Vakıdî (V. 825), Taberî (V. 922) gibi meşhur müfessirler yetişmiştir.⁴⁷

Hadis konusunda ise; zaten sahabenin bir kısmı Hz. Peygamber (s.a.v)'in sağlığında hadisleri yazmaya başlamış ve yazılı olarak muhafaza etmiştir. Bunların tasnifi Emevî halifesi Ömer bin Abdülâzîz zamanında başlatıldı. Halife; ilim adamlarına başka işlerden kendilerini alarak, yalnız bu işe versinler diye maaş bağladı.⁴⁸

Fıkıhla ilgili olarak; Emevî ve Abbâsî sultanları birçok önemli mevzuuda Medine ve Irak ulemasına müracaat ederek fetva isterlerdi. Sosyal hayatın düzenlenmesi vazifesini yüklenmiş olan fakihler; kitap, sünnet ve sahabeye dayanarak ictehad müessesesini oluşturdular.⁴⁹

Dinî ilimleri teşvik etmek maksadıyla Abbâsî halifelerinden Harun Reşîd; ilim meclislerine devam eden ve edebiyatta üstad olanlara 1000 dinar, hadis rivayet edenlere, Kur'ân hafızlarına, fakihlere 4000 dinar verir ve bunu bir imtihan neticesinde yapardı.⁵⁰

47. Barthold - Köprülü, " İslam Medeniyeti Tarihi" T. T. K. Ankara 1973 s. 144.

48. Baş, Haydar. " Dini ve Millî Büt. Yön. Tehditler "İcmal Yay. İstanbul 2000 s. 236.

49. Barthold - Köprülü - Age. - s. 147.

50. Demirci, Mustafa. "Beyt'ül - Hikme " İnsan Yay. İstanbul 1996 s. 28.

İslâmî ilimlerde belirli bir metodolojiyle beraber branslaşmaya gidilirken, pozitif ilimlerde de somut gelişmeler meydana geliyordu. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in irtihâlinden 75 sene sonra 707 yılında ilk rasathane (gözlemevi) Emevi halifesi Abdülmelik tarafından başkent Şam'da inşa ettirildi.⁵¹ Yine Emeviler döneminde Şehzade Halid ibni Yezid, Mısır'dan gelen Yunanca'ya vâkîf bir gruba tıp, kimya, astroloji ile ilgili kitapları tercüme ettirdi.⁵² Devamında Abdülmelik bin Mervan ve Velid bin Abdülmelik tarafından Farsça ve Grekçe divanlar Arapça'ya çevrildi.

Abbassiler zamanında ise bu çalışmalar Halife Mansur'la birlikte başlamıştır. Sultan, 765 yılında o dönemin en önemli tıp merkezi olan Cundişapur Akademisi'nin başhekimini ve ailesini Bağdat'a getirdi. Kendilerini ilme adanmış olan bu aile başkentte üç asr kadar kaldı, sarayda hekimlik ve kâtiplik vazifelerini yürüttü.⁵³ Baştabip Corces; bulunduğu ilk yedi yıl içerisinde birçok tıp kitabını Arapça'ya çevirdi.

Halife Mansur sadece bununla kalmadı, matematik, tıp, astronomi vb. konularda ün yapmış bilginleri Bağdat'a çağırarak birçok kitabı tercüme ettirdi. Ayrıca tefsir, hadis, tarih ve lûgatla ilgili eserleri de toplattırdı. Öte yandan Bizans İmparatorlarına müracaat ederek riyaziyye (matematik) ait el yazmalarını istedi.⁵⁴

773 yılında Mansur'un sarayına gelen Kankâh adlı Hintli astronomun yanında bulunan yıldızların hareketleri ve hesap usulleriyle ilgili eser tercüme ettirildi. Böylece Hint rakamlarının İslâm dünyasına girmesi sağlandı.⁵⁵ Kelile ve Dimne başta olmak üzere Hudeyname, Ayinname gibi İran tarihi ve edebiyatıyla ilgili birçok eser Arapça'ya çevrildi.⁵⁶

Beşinci Abbasi halifesi Harun Reşid de Ankara'yı ele geçirirken savaş tazminatı olarak Bizans İmparatorundan eski el yazması kitapları istemiş ve karşılığında matematik, tıp ve felsefe ile

51. Bulaç, Ali " İslam Düş. Din Felsefe / Akıl Vahiy İlişkisi" Beyan Yay. İstanbul 1994 s. 69.

52. Ülken, H. Ziya " İslam Düşüncesi " Ülken Yay. İstanbul 1995 s. 163.

53. Ülken, H. Ziya " Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü " Ülken Yay. İstanbul 1997 s. 62.

54. Barthold - Köprülü - Age. s. 15.

55. Hunke, Sigrid " Avrupa' nın Üzerinde Allah' ın Güneşi " Altın Kitaplar İstanbul s. 42.

56. Demirci, M. - Age. - s. 45.

ilgili birçok kaynak getirilmiştir.⁵⁷ Hatta Sultan, ehl-i kitaptan cizye vermek zorunda olanlardan verecekleri paraya karşılık kitap kabul edebileceklerini açıklamıştır.⁵⁸

Halife Me'mun dönemi İslâm tarihinde birçok bakımdan farklılıklar içermektedir. Emeviler ve Abbasilerin ilk devirlerinde bireysel olarak yürütülen tercüme faaliyetleri, Me'mun'la kurumsal bir yapıya bürünmüştür. "*Beyt'ül-Hikme*" adıyla kurulan bu tercüme okulu içinde; Yuhanna el Batriki, Huneyn bin İshak, İbn Naima el Humusi, Sabit bin Kurra, Kusta bin Luka, Yuhanna bin Adi, İbn Zura, Ebû Beşr Metta vs. gibi Yakubî, Hristiyan, Nasturî, Rum ve Yunanlı mütercimler bilgi naklini gerçekleştirmişlerdir.⁵⁹

Bağdat'ın ve tüm İslâm dünyasının kültür merkezi durumuna gelen Beyt'ül - Hikme'de yapılan çevirilerde önceliğin felsefî ve bilimsel kaynaklara verildiği anlaşılmaktadır. Aristo ve Eflatun'un mantık, felsefe, ilâhiyat, siyaset, fizik, matematik dallarındaki; Öklid ve Arşimed'in matematik, geometri; Batlamyus'un astronomi, coğrafya; Hipokrat ve Calinos'un tıp hakkındaki kitapları Yunanca'dan Arapça'ya, ya da önce Süryanice'ye sonra Arapça'ya çevrilmiştir. Bunun dışında İran tarih ve edebiyatı Farsça'dan, Hint bilimi Hintçe'den, Yahudi ahlâk ve inançları ile ilgili kaynaklar İbranice'den yapılan tercümelerle Beyt'ül-Hikme'ye kazandırılmıştır.

Halife Me'mun'un Bağdat'ta oluşturduğu cazibe merkezinde Bizans imparatorlarının Atina'daki okullarını kapatarak doğuya sürdükleri Nasturiler⁶⁰ de yer alıyordu. Fars imparatorluğunun toprakları içine kadar yayılıp Orta Asya'da kilise açan bu topluluk, gittiği her yere bilim ve felsefeyle ilgili Yunanca metinlerin okunması ve yorumlanması geleneğiyle birlikte Helenistik felsefeyi ve Hristiyanlığın kendi malı kıldığı ilâhiyatı da götürüyordu. Nasturilere ilâveten onlarla beraber aforoz edilen Yakubîler, sürekli baskı altında yaşamış olan Sâbîler, değişik devletlerin içinde

57. Bulaç, Ali - Age. - s. 101.

58. Demirci, M. - Age. - s. 47.

59. Bulaç, Ali - Age. - s. 103.

60. Ülken, H. Ziya "Uyanış Devirlerinde Tercümanın Rolü" s. 191.

parçalanmış vaziyette yaşayan Yahudi ve Süryaniler, Hintliler, İranlılar, Hristiyan papazlar Beyt'ül-Hikme'de bir araya gelmişlerdir.⁶¹ Fakat bilinmelidir ki tercüme faaliyetlerinin ana unsuru Süryaniler olmuşlardır.

Süryanilerin bu tercüme faaliyetlerinde daha çok etkili olmaları, onların asırlardır değişik devletlerin içinde azınlık olarak bulunmalarıyla yakından alâkalıdır. Miladî 4.yy. 'dan 10. yy.'ın sonlarına kadar Sasanî, Bizans ve İslâm imparatorluklarının arasında kalan Süryaniler, yakın tarihlerdeki Yahudilerin durumuna benzer bir şekilde milletler arasında kültür taşıyıcı olarak mühim bir rol oynadılar.⁶²

Abbasiler döneminde yapılan tercüme faaliyetlerinde iki nokta hayli dikkat çekicidir. İlki Grek felsefesine büyük alâka gösterilirken Grek sanatına, şiirine, mitolojisine iltifat edilmemiştir. İkinci ise Yunan filozoflarının eserleri bir nevi Müslümanlaştırılarak aktarılmıştır. Mesela:

◆ *Grek Anlatımı*

■ *Arapça Anlatımı*

◆ Şayet bu prensiplere riayet edersen

■ Eğer sen bu esaslara bağlı kalırsan

ölümlü ve ölümsüz tanrıların esasını, Allah'ın ve evliyanın tedbiri ile, bütün şeylerin farklarını ve bunları birbirine teker teker kimisi yok olan kimisi, bağlayan bağları anlayacaksın. Sabit olan biz insan toplulukları

◆ Şu hâlde iyiliğe yönelmen için tanrılardan hakkında cereyan eden işin,

yardım diledikten sonra işe giriş. Özüne vakıf olursun.

■ Ne zaman herhangi bir işe tevessül edersen onda başarılı olman için Rabbine yalvarmaya başla.⁶³

61. Demirci, M. - Age. s. 139.

62. Age. - s. 85.

63. Bulaç, Ali - Age. s. 112 - 113.

Temellerinin Halife Mansur ve Harun Reşid tarafından atılıp, sistematik yapısının Me'mun'la oluşturduğu Beyt'ül - Hikme kendinden önce var olan okulların kültürel mirasını devralmıştır. Yunan felsefesiyle Mezopotamya ilminin bulunduğu İskenderiye Mektebi daha sonra Harran'da faaliyet göstermiş, Bağdat'taki Beyt'ül-Hikme'nin faaliyete geçmesiyle ömrünü tamamlamıştır. Fars kültürü, Hint ve Yunan düşüncesinin karşılaştığı İran'daki Cundişapur okulu da kadrosunu ileriki zamanlarda Bağdat'a vermek zorunda kalmıştır.

Tercüme edilecek kitapların temininde ve çevirisinde hem bu okullardan yararlanılmış, hem de Bizans devletinden istifade edilmiştir. Me'mun Bizans'a yaptığı seferler esnasında Anadolu'nun Konstantin, Kıbrıs, Efes ve Bergama gibi önemli şehirlerinden felsefe ile ilgili kitapları getirtmiş, hatta savaş tazminatı olarak Kıbrıs Emiri'nden de elindeki eserleri istemiştir. Bunun üzerinde Emir, dostları ve ileri görüşlü kimseleri toplayarak durumu görüşmüştür. Toplantıda bulunanların hiçbirisi gönderilmesini uygun bulmamış, ancak içlerinden kâhin olan kişi bu kitapların tez elden gönderilmesini savunmuştur ve *"Bu kitaplar, dinle yönetilen bir devlete girince onları ifsad eder; âlimlerin arasında fesad çıkarır."* demiştir. Bunun üzerine bahsedilen kaynaklar Me'mun'a gönderilmiştir.⁶⁴

Abbasi halifesi Me'mun; iktidarı döneminde Bağdat'ta Şemasiye, Şam'da Kasiyun Rasathanelerini inşa ettirmiştir. Bu rasathanelerde - başta Harezmi olmak üzere - bulunan astronomlar güneş ve ay gözlemlerinin yanı sıra bazı yıldız ve gezegenlerin hareketlerini de incelemişlerdir. Yapılan çalışmalar bütün bir yıl boyunca her gün sürmüştür. Böyle bir gözlem türü Batı'da ancak 16. yy.'da başlayabilmiştir. Ayrıca burada hazırlanmış bir yıldız kataloğundan da söz edilmektedir.⁶⁵

Yine Me'mun zamanında bir heyetin Sincar sahrasındaki

64. Demirci, M. - Age. - s. 56.

65. Bayraktar, Mehmet " İslam' da Bilim ve Teknoloji Tarihi" T. D. V. Yay. Ankara 2000 s. 99.

ölçümleri sonunda dünyanın çapı, iki meridyen arasındaki derece farkı ve dünyanın güneşten uzaklığı gibi ileri astronomi hesapları yapılmıştır.⁶⁶

Cebir ilminin kurucusu olan ve bir heyetle beraber vücuda getirdiği “*Sûret’ul Arz*” adlı eserinde dünya haritasını çizen Harezmi; İslâm coğrafyasında zuhur eden ilk filozof olan Kindi; güneş lekeleri hakkında kitap yazan Sabit bin Kurra; dünyanın güneşten sürekli uzaklaştığını keşfeden ve trigonometriyi matematiğe sokan Battani; otomatik ibrikler, fitilleri yandıkça kendiliğinden uzayan lambalar, rüzgârda sönmeyen kandiller, sıvıların özgül ağırlığını hesaplayan kaplar icat eden Şakiroğulları gibi birçok filozof ve bilim adamı Beyt’ül- Hikme’de yetişme imkânı bulmuştur.

66. Demirci, M. - Age. - s. 191.

*“Allah'ım! Senin âyetlerini, Seni ve Resûl'ünün getirdiklerini anlamaktan
alıkoymak aklı benden al. Bunun yerine bana nebîlerine lütfettiğin akıldan ver.”*
Şâzeli

MUTEZİLE'NİN ROLÜ

Yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz tercüme faaliyetleri ve kurumunun oluşumuna sebep olan etmenleri ele almadan konunun yeterince açıklığa kavuşması mümkün değildir. Burada incelenmesi gereken temel nokta böyle bir okula hangi sosyo-kültürel ortamda ihtiyaç duyulduğudur.

Hız. Peygamber (s.a.v.)'in irtihâlınden sonra (632) ilk halifeler döneminde Arap yarımadasından çıkarak fetihlere devam eden Müslümanlar; 635 yılında Şam'ı, 638'de Kudüs'ü, 641'de Kahire'yi, 709'da Buhara'yı, 711'de Semerkant ve Endülüs'ü ele geçirdiler. Böylelikle Irak, İran, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika'nın tamamı, İspanya, Türkistan, Hindistan'ın Sind bölgesi İslâm diniyle tanışma imkânı buluyordu. Dahası, oldukça acemisi oldukları hâlde Emeviler zamanında ilk deniz seferlerinin başladığını, Kıbrıs ve Girit'in fethedildiğini, Rodos ve Sicilya'ya ilerleyen yıllarda akınlar düzenlediğini biliyoruz. Bu fetihler öyle bir hâl almıştır ki; sahabe döneminden beri Bizans'ın merkezi İstanbul'u almaya

çalışan Müslümanlar hemen hemen her sene buraya bir sefer düzenlemeyi ihmal etmemişlerdir. Hatta Kadıköy'e kadar uzanmalarına rağmen Konstantinopolis Osmanlılara nasip olacaktır.⁶⁷

Neticede 80 küsur yılda zaptedilen böylesine muazzam bir coğrafya İslâm'la muhatap olurken, Müslümanlar da eski medeniyetlere beşiklik etmiş olan bu geniş sathın sosyal ve kültürel birimiyle başbaşa kalmışlardır.

Özellikle İskenderiye, Antakya, Harran ve Cundişapur okulları vasıtasıyla Mezopotamya, Babil, Mısır, Hint, Grek, Roma, İran ve Yunan medeniyetlerinin oluşturdukları ilmî ve kültürel miras artık Müslümanların elindedir. Makedonya kralı İskender'in doğuya geçmesinden sonra Akdeniz çevresindeki fikir gruplarıyla Yunan felsefesinin karşılaşması sonucu doğan "Helenizm" in en önemli merkezi durumunda olan İskenderiye okulu, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Yunan düşüncesinin öğretildiği Antakya mektebi, Yunan ve Mezopotamya bilgisinin taşıyıcısı olan Harran okulu ve bugünkü İran sınırları içinde bulunan Zerdüşti bir kurum olarak çalışan İran ve Hint anlayışının temsilcisi olan Cudişapur Akademisi kastedilen coğrafyanın kültürel yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Bu eğitim merkezlerinde Aristo ve Eflatun'un felsefesi, Hipokrat ve Calinos'un tıbbi, Öklid'in geometrisi, Batlamyus'un astronomisi, Hint matematiği ve tıbbi, İran kültürü ve tarihi okutulmaktadır. Tahmin edileceği gibi sözü edilen topraklar aynı zamanda Mûsevîlik ve Hristiyanlık gibi ilâhî; Zerdüştlük, Maniheizm, Hinduizm, Budizm gibi beşerî dinler de bünyesinde barındırmaktadır.

Dolayısıyla Beyt'ül - Hikme'nin kurulmasında fethedilen ülkelerdeki kültürel birikimin Müslümanlarla etkileşimi önemli bir yer tutmuştur. Mesela; Emeviler döneminde (660 - 750) Şam, Basra, Kûfe gibi ağırlıklı şehirlerde herkesin önünde, Yunan felsefesinden, Aristo mantığından ve beşerî ilimlerden bahseden papazlar ve farklı inanç gruplarıyla Müslümanlar arasında dinsel tartışmalar olmuştur.⁶⁸ Abbasiler zamanında ise Mansur devrinde top-

67. Bulaç, Ali - Age. - s. 98.

68. Demirci, M. - Age. - s. 17.

lumdaki güncel tartışmalar tercüme faaliyetlerini etkilemiştir. Çünkü Mecûsî, Yahudi ve Hristiyanlar inançlarını doğrulamak için Yunan mantığını kullanıyorlardı. Müslümanlardan bir zümre de (Mutezile) görüşlerini sistemleştirmede katkı sağlaması maksadıyla Aristo ve Forfiyos'un kitaplarını çevirmiştir.⁶⁹

Şurası gayet açıktır ki; Müslümanların fethettiği devletlerden artakalan güçler eski hâkimiyetlerini kuvvet kullanarak geri getiremedikleri için evvelki dinlerini ortaya çıkararak İslâm toplumunda yayma yoluna başvurmuşlardır.⁷⁰ Mesela; Abbasi halifesi Mehdi zamanında Horasan'da ulûhiyyet iddiasında bulunan Mukanna isyan etmiş, devleti uzun süre meşgul eden bu isyan sonradan bastırılmıştır. Yine aynı halife döneminde eski İran inançlarını canlandırma gayretiyle bazı ayaklanmalar olmuş, halife "zındık" adı verilen bu kişileri ve inançlarını ortadan kaldırmak amacıyla "*Divanu'z - Zanadika*" adli resmî bir müessese kurmuştur.⁷¹ Me'mun zamanında ise; Hristiyanlığı, Mecûsîliği ve Hint felsefesini birleştiren "*Maniheizm*" inancını yaymak maksadıyla Babek isyanı zuhur etmiştir.⁷²

Böylesine kozmopolit bir ortamda Emeviler'den beri var olan ama tarih sahnesinde ağırlığı olmayan bir fırka Abbasiler zamanında öne çıkmıştır. Bu fırkanın adı "*Mutezile*"dir.

Mutezile

Tâbiîn büyüklerinden Hasan-ı Basri (r.a.) bir gün Basra Camii'nde ders verirken Vâsıl bin Atâ isimli birisi ona büyük günah işleyenlerin durumunu sorar. Daha cevabını beklemeden:

"Ben büyük günah işleyenin ne mümin ne de kâfir olduğunu söylemeyeceğim, o mümin de değildir, kâfir de değildir. Belki imanla küfür arasında bir yeredir." der ve oradan ayrılır. Bunun üzerine Hasan-ı Basri, Vâsıl ve beraberlerindeki haklarında "*Müslümanların görüşünden ayrıldılar.*" ifadesini dile getirir. Bu sebep-

69. Behiy, Muhammed " İslam Düşüncesinin İlahi Yönü " Fecr Yay. Ankara1992 s. 181.

70. Ebu Zehra, Muhammed " Mezhepler Tarihi " Şûra Yay. İstanbul s. 154.

71. Bozkurt, Nahide. " Mutezilerin Altın Çağı " Ankara Okulu yay. Ankara 2002 s. 19.

72. Ebu Zehra, M. Age. s. 154.

le onlara itizal edenler (ayrılanlar) anlamında “Mutezile” denir.⁷³

Ahmed Emin “Fecru’l-İslâm” adlı kitabında şöyle bir açıklama bulunmaktadır:

“Elimizde, bunların Mutezile diye adlandırılmasının sebebi hakkında başka bir varsayım daha vardır. Bunu Makrizi’nin “el-Hitât” adlı eserini okurken fark ettim. Makrizi’ye göre, o dönemde ve daha önceki dönemlerde yaygın olan Yahudi grupları arasında “Feruşim” adında bir grup vardı. Makrizi bunun “Mutezile” anlamına geldiğini söyler. Bazılarına göre “Feruşim” grubunun kader konusunda bazı görüşleri vardı ve fiillerin onları yapanlar tarafından yaratıldığını iddia ediyorlardı. Öyleyse, iki fırka arasında olduğu rivâyet edilen bu benzerlikten dolayı, Mutezile’ye bu ismin sonradan Müslüman olmuş bazı Yahudiler tarafından takılması uzak bir ihtimal değildir. ”

Gerçekten de Yahudi Mutezilesi ile Vâsıl bin Atâ’nın fırkası arasındaki benzerlikler büyüktür. Yahudi olan Mutezililer Tevrat’ı felsefecilerin mantığı doğrultusunda yorumlarlar ve Tevrat’ta yer alan tüm hususları kendilerinden önceki filozofların izahlarına göre tefsir ederler. İslâm dünyasında ortaya çıkan Mutezile ise; Kur’ân’da yer alan tüm sıfatları aynı şekilde filozofların mantığı doğrultusunda yorumlamıştır.⁷⁴

Öte yandan bu mezhebin esaslarına göre akılla nakil (nas) çatıştığında akıl esas alınır. Nitekim Kur’ân’daki müteşabih (mecazi manaya elverişli) âyetleri salt akli bir çabayla tevile (ayrı mana verme) kalkmışlar, en sahih hadisleri dahi hafsalaları almadığı için reddetmişlerdir.

Mutezile’ye göre mucize sadece Kur’ân’dır. Bunun dışında aynın ikiye yanılması, Hz. Peygamber (s.a.v.)’in parmaklarından su akması gibi mucizeleri kabul etmezler, şefaati, kabir azabını inkâr ederler.⁷⁵

İslâm tarihinde akli ilk defa biricik rehber olarak naklin önüne geçiren ve dinî meseleleri halletmek için akla müracaat eden bu

73. Age. - s. 135.

74. Age. - s. 136.

75. Mutlu, İsmail “Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı ” Mutlu Yay. İstanbul 1994 s. 277.

fraksiyonun usulüne göre beş duyu dışında başka bir duyu da vardır ki bu akıldır.⁷⁶ Sadece zihinsel melekelerini gereğinden fazla yüceltmenin, Mutezile bilginlerini taşıdığı yeri görmek açısından İmam-ı Eş'arî ile Mutezile hocası Cubbai'nin diyalogu ilgi çekicidir:

Eş'arî: *"Sana göre itaat ne demektir?"*

Cubbai: *"Başkasının iradesine uymaktır. Kim başkasının dileğini yerine getirirse, onun iradesine uymuş olur."*

Eş'arî: *"Bu anlayışa göre Allah'ın kulun istediğini yerine getirdiği vakit kula itaat etmiş olması gerekir. Allah için kula itaat etmek caiz görülürse, kula boyun eğmesi de câiz görülür. Oysa Allah bundan münezzehtir, çok yücedir."*

Cübbai: *"Allah kulun duasını kabul ettiği vakit kula itaat etmiş olur."*⁷⁷

Mutezile Emeviler döneminde ortaya çıkmış, onlardan bir tepki görmemiş ama destek de bulmamıştır. Abbasi devleti kurulduğu sırada inkârcılık ve zındıklık seli her tarafa dağılmış bulunuyordu. Abbasi halifeleri Mutezileyi zındıklara karşı çekilmiş bir kılıç gibi gördüler. Bu yüzden onları engellemek şöyle dursun teşvik dahi ettiler.⁷⁸

Karşılaşılan yeni kültürler ve farklı inançların İslam'a saldırıları karşısında önceden beri fikirlerini savunmak için cedel (diyalektik) yöntemini kullanan Mutezile öne çıktı.⁷⁹ Maksatları zındıklarla, deistlerle (iki tanrıcılar), ateistlerle, Hristiyan ve Mecûsîlerle mücadele etmek iken zamanla hasımlarından etkilenmeleri sonucunda onların kullandığı mantık argümanlarını ve felsefi yaklaşımları benimsediler.

Özellikle tercüme faaliyetlerinin başlaması, konu edilen fırkayı felsefi konuları öğrenmeye itti. Yunan düşüncesinde kendilerini müdafaa edecek deliller buldular. Bilhassa Sokrat'tan evvelki Yunan filozoflarına dayandılar. En çok yararlandıkları bilginler; Demok-

76. Ülken, H. Ziya " İslam Düşüncesi" s. 34.

77. Ebu Zehra, M. Age. s. 145.

78. Age. - s. 143.

79. Ülken, H. Ziya " Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü" s. 90.

ritos, Zenon, Epikuros ve Empedokles'tir.⁸⁰ Meselâ; İbrahim Nazam Anaxagoras'ı; Ebul Müzeyi Demokritos'u takip ediyordu.

Mutezile mensupları bir taraftan fikirleriyle tezat teşkil eden Grek düşünürlerine hücum edip reddiyeler yazıyorlar diğer taraftan Yunan şüpheciliğinden (septisizm) dem vuruyorlardı. Ünlü bilginleri Cahız "*Kitab'ül - Hayvan*" isimli eserinde "*Bilginin ilk şartı şüphedir, elli şüphe bir yakinden (sağlam bilgi) daha değerlidir.*" diyordu. İslâm dünyasında akla bütün fırkalardan farklı bir değer atfeden Mutezile hocaları Abbasi halifesi Me'mun zamanında tercüme edilen tefsir ve felsefe kitaplarını incelediler. Felsefenin metoduyla kelâmın konularını izaha kalkıştılar.⁸¹ Bu durum kelâm ilminde yeni bir tartışma üslûbunun oluşmasına yol açtı. Çünkü yeni yaklaşımla geleneksel İslâmî anlayış arasında önemli farklar bulunmaktaydı. Kur'ân'ın insanın zihnî tecessüslerini cevaplandırmada somuttan soyuta doğru bir yol izlerken, yeni kelâmî metotta doğrudan soyut (cevher, araz, vb.) kavramlar işe giriyordu.⁸² Sonuçta kelâmın felsefeleşmesine, felsefenin de dinî mevzularla uğraşmasına sebep oldular. Burada bir noktanın altını çizmek gerekmektedir. Genelde felsefeye özelde ise Yunan metafiziğine olumsuz mana yükleyerek onu bir "*fitne*" olarak nitelendirmemizin sebebi Grek düşüncesinin var oluş sebeplerinde yatmaktadır. Çünkü daha oluşma aşamasındayken insanı tanrılaştırma eğitimi taşıdığı kabul edilebilir. Antik Yunan felsefesinin Yunan ilâhlarına ve onların çatısını kurdukları dine karşı oluşu ifade etmesi ilgi çekicidir. Bu anlamda insan adına Tanrıya başkaldırmayı öngören hümanist bir düşünce şeklidir diyebiliriz. Kaynağı ve doğuş gerekçeleri bakımından onu gayr-i meşrû duruma düşüren ikinci neden nübüvvette alternatif olarak ortaya çıkmasıdır. İbn Haldun bunu maharetle tespit eder:

"Filozofların kanaatine göre; mutluluk nefsi düzeltip, erdemli şeyleri onun huyu hâline getirmektir. İnsan; aklının gereği olarak erdemi ve kötü fiilleri bir birinden ayırdığından, fıtratıyla iyi fiillere

80. Ülken, H. Ziya " İslam Düşüncesi " s. 35.

81. Ülken, H. Ziya " Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü " s. 90.

82. Demirci, M. - Age. - s. 172.

eğilim gösterip kötülerinden uzak durduğundan - dinî hükümler gelmemiş bile olsa- onun için mutluluğun elde edilmesi mümkündür. Bir nefis için bu özellik kazanıldı mı kişisel haz ve neşe de elde edilmiş olur. Sözü edilen hususun bilinmemesi ise ebedî bedbahtlıktır. Filozoflara göre ahîretteki mükâfat ve azabın anlamı da bundan ibarettir.”

İbn Haldun; “Bu düşüncelerin üstadı olan, onlarla ilgili konuları ortaya koyan Makedonyalı Aristo’dur.” diye ekler.⁸³

Kur’ân âyetlerinde ve Peygamber hadislerinde akıl oldukça fonksiyonel bir konumda ele alınmakla birlikte, onun hakikati tek başına kavrayıp keşfedebileceğine dair ciddî bir işaret yoktur. Oysa ki rasyonalist gelenekten beslenen Yunan akı böyle bir iddia peşindedir. Üstelik aynı düşünce sisteminin din kavramına yüklediği anlam, Grek toplumunda genel geçer puta tapıcı, mitolojik formlara dayanmaktadır. Görülüyor ki ne İslâm öğretisinde akıl, Yunan felsefesinin anladığı ve tanıdığı akıldır; ne de Yunan aklının tanıdığı din, İslâm’ın temsil ettiği dindi.⁸⁴ Yine belirtmek gerekir ki; Grek metafiziği yoktan var etme fikriyatına da tamamen yabancıdır.

Yukarıda temel niteliklerini açıkladığımız felsefe sisteminin etkisinde kalan Mutezile eşrafı zihinsel melekelerle Allah’ın bulunabileceğine hayır ve şerri kavrama yeteneğinin akılda bulunduğuna inanmışlardır. İmam-ı Gazâlî bu noktada hakikati bilmenin akılla değil nasla vacip olduğunu, yani Allah’ın kendisini tanımayı yine bizzat kendisinin gerekli kıldığını söylemiştir.⁸⁵ Çünkü akılla ancak Allah’ın ne olmadığı bilinebilir. Ne olduğunu bilmek ise gönlün işidir. Ayrıca akıl; inanç düzleminde hüküm koymak için değil konulan ilâhî hükümlerin hikmetini anlamak için vardır.

Goldziher, Heinrich, Horten gibi oryantalistlerin “İslâm’ın hür düşüncelileri” dedikleri Mutezile fraksiyonu, Abbasi halifesi Mehdi zamanında itibar gördü. Me’mun’la beraber ise devletin resmî

83. Bulaç, Ali - Age. - s. 46.

84. A.g.e. - s. 109.

85. Taylan, Necip " Gazalî' nin Düşünce Sisteminin Temelleri" M.Ü.I.F.V. Yay.. İstanbul 1994 s. 153.

mezhebi hâline geldi. Konu edilen fırkanın bizzat Sultanı kendi saflarına katarak devletin en üst kademelerine yerleşmesinde Bağdat Mutezile düşünürlerinin katkısı olmuştur. Halifenin vezirlik teklif ettiği Süname bin Eşras, Kûfe’de Yahudi bir ayakkabı boyacısının oğlu olarak dünyaya gelip Me’mun döneminin en itibarlı kişilerinden olan Bişr el- Merisi, bir taraftan Mecûsî ve Senevîlerle fikrî mücadeleye giren diğer yandan ruhun bâkî olma-
dığını söyleyen ilk kişi olan Ebul Huzeyl, “Mihne” nin yönetimin-
den sorumlu olan ve baş kadılık yapan Ahmed bin Ebi Duad dönemin başlıca bilginleridir.⁸⁶

Me’mun’un kurduğu Mutezili idare başlıca iki sonuç doğurmuştur. İlki; önceki halifeler zamanında Yunan felsefesi çevirileri istisnâî bir durum iken Me’mun döneminde bu çeviriler özellikle tercih edilmiştir. Tercüme faaliyetlerinin oluşması için gereken zemin bu fırkayla sağlanırken, diğer yandan tercüme çalışmaları Mutezile’nin kullandığı cedel yöntemi için malzeme temin etmiştir. Kısacası karşılıklı etkileşim söz konusudur.

Önceki halifeler döneminde pek görülmeyen felsefe kitaplarının Me’mun tarafından sistematik bir çeviriye tâbi tutulması aslında onun Mutezili kimliğiyle alâkalıdır. Kendisinin bu mezhebi benimsemesi ve saraydaki tartışmalarda Yunan düşüncesinin dikkatini çekmesi sonucunda kendi inanç ve tutumunu haklı çıkarmak için Beyt’ül-Hikme’de felsefî eserleri tercüme ettirmeye yönelmiştir. Bu kurumda Hristiyan, Yahudi, Süryani, Mecûsî gibi değişik inanç, milliyet, kültür ve coğrafyadan gelen insanlar tam bir hürriyet ortamı içinde konuşuyor, tartışıyor, kendi görüşleriyle ilgili kitaplar yazıyorlardı. Görüşleri Arapların aleyhine ve İslâm’a aykırı bile olsa hürriyetleri kısıtlanmıyordu. O dönemde yaşayan bir Hristiyan’ın itirafları aynen şöyledir:

“Hiçbir konuyu incelememiz yasak değildi. Gizlenen, saklanan hiçbir şey yoktu. Barbarlara ait olsun, Greklere ait olsun, her doktrinle dünyevî olsun, uhrevî olsun, ilâhî olsun, beşerî olsun her şeyle uğraşmamıza izin veriliyordu. Tam bir güvenlik içinde çalışmalar yürütülüyordu.”⁸⁷

86. Bozkurt, Nahide - Age - s. 87 - 97.

87. Demirci, M. - Age. - s. 138.

Devamında İncil ve Tevrat metinlerini Arapça'ya çevirmeye kadar varan bu faaliyetler Mutezile'nin oluşturduğu sosyal ortamda imkân buluyordu. Me'mun'un kurduğu ve Mutezili idarenin oluşturduğu ikinci sonuç ise tarih kitaplarına "*Mihne*" diye geçecek olan Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiasıyla ehl-i sünnet ulemasının zulme maruz kalmasıdır.

Sultan Me'mun'un hilafetinin 14. yılında Mutezililiği resmî mezhep edinmesi, beraberinde "*Halk'ul Kur'ân*" meselesini doğurmuştur. Bağlı olduğu fırkanın fikriyatının sonucu olan Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiası Abbasi devletinin her yerinde benimsenmesi gereken bir doktrin olarak ilân edilmiştir.

İlginçtir ki; Mutezililerden önce aynı düşüncüyü İbn Kuteybe'ye göre ilk olarak, Yahudi kökenli Abdullah bin Sebe'nin taraftarlarından Mugire bin Said dile getirmiştir. Ünlü tarihçi İbn'ül - Esir'e göre ise bu fikri Tevrat'ın mahluk olduğunu söyleyen Lebid bin Asam'dan aldığı ilhamla kız kardeşinin oğlu Talut en önce savunmuştur.⁸⁸

Ardından ilk defa hicrî 2. asrın sonlarında Emevi halifesi 2. Mervan'ın hocası tarafından ortaya atılmış ve görüşlerinden dolayı Sultan Hişam'ın emriyle öldürülmüştür. Sonraki dönemlerde Harun Reşid zamanına kadar bir daha dile getirilememiştir. Abbasi halifesi Harun Reşid döneminde ise Bısr el- Merisi Kur'ân'ın mahluk olduğu iddiasını açıkça söylemeye başlamıştır. Sultan tarafından ölümle tehdit edilen Bısr, Me'mun döneminde sarayda hüsn-i kabul görmüştür.⁸⁹

Sarayında çeşitli görüş ve inançlar hakkında tartışma meclisleri düzenleyen halife Me'mun, bu faaliyetlerde aklî ilimlere büyük önem verdiklerinden dolayı sürekli Mutezilileri taltif etmiştir. Zamanla bu fırkanın hocaları da Sultan nezdindeki konumlarını fark etmişler, özellikle en yakın adamların Mutezile'den seçilmesi ve fikrî beraberlik oluşturulması sayesinde Me'mun'a "*Halk'ul-Kur'ân*" doktrinini kabul ettirmişlerdir. Hicrî 121 yılında halife bu görüşü ilân ederek tartışma meclislerinde dile getirmiş fakat insanlara zorla kabul ettirmeye çalışmamıştır.

88. Bozkurt, Nahide - Age - s. 104.

89. Age - s. 105.

Ancak öldüğü yıl olan Hicrî 218 senesinde Mutezile'nin teşvikleri sonucunda kuvvet kullanmaya başlanmıştır.⁹⁰ Rakka'da bulunduğu sırada Bağdat'taki vekiline yazdığı mektupta âlimlerin "*Halk'ul-Kur'ân*" konusunda imtihana tâbi tutulmasını istemiştir. Ulemanın çoğu zorla olumlu cevap vermiş, bir kısmı ise susmuştur. Olumsuz cevap veren sayısız insan hapsedilmiş, işkence görmüş hatta öldürülmüştür.

Ehl-i sünnetin altı büyük imamından birisi olan Ahmed bin Hanbel de bu fitneden nasibini almış ve "*Kur'ân mahluk değildir Allah'ın zatıyla kâimdir.*" (yani ezelîdir) dediği için zulme maruz kalmış ve 28 ay hapis yatmıştır.⁹¹

Me'mun döneminde yürürlükte olan zulüm, baskı, hapis; ha-life Mutasım ve Vasık dönemlerinde de Mutezile eşliğinde devam edecektir.

Fıkıh ve hadis âlimlerinin bütün bu sıkıntılara sabretmesi sonucunda halkın onlara duyduğu sevgi ve sadakat artmış, Mutezile ve beraberinde olan yeni yetişme felsefecilerden ise nefret etmişlerdir. Özellikle bu fırkanın bazı hocalarının, işkenceleri savunur tarzda risaleler kaleme almaları durumu daha da gerginleştirmiştir.⁹²

90. Ebu Zehra, M. - s. 160.

91. Döndüren, Hamdi. "Şamil İslam Ans.-"Halku'l -Kur'an" maddesi" Şamil yay. İstanbul 1990 c. 2 - s. 316.

92. Ebu Zehra, M. s. 146.

*"Kâh çıkarım gökyüzüne seyredirim âlemi
Kâh inerim yeryüzüne seyr eyler âlem beni"
Nesimî*

KUR'AN MAHLUK DEĞİLDİR

İslam itikadında aklın inkârı söz konusu değildir. Fakat sınırları çizilmiş ve vahyin ışığında düşünce üreten akıl (akl-ı selim) makbuldür. Birçok âlim akıl ile vahyi şöyle bütünleştirir: Akıl göz, vahiy ışıktır. Gözün bir objeyi görebilmesi için vahyin -eşyanın hakikatini gösteren- ışığına ihtiyacı vardır. İman için dahi akıl gerekli şarttır fakat yeterli şart değildir.

Böyle bir şablonla meseleyi değerlendirdiğimizde zaten Müslümanların ilk devirlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile başlatılan muazzam bir ilmî aktivite göze çarpmaktadır. Gerek dinî ilimlerin sistemleştirilmesinde olsun, gerekse tabiat ilimlerine bakışta olsun aynı iştihak İslâm coğrafyasına hâkimdir. Bundan dolayıdır ki; İmam Buhari hadis derlemek maksadıyla 14 yaşında seyahate başlamış, Buhara'dan Mısır'a kadar ne kadar ülke varsa hepsini dolaşmıştır. İmam Râzi aynı maksatla *"Ben üç bin fersahtan (18000 km) fazla mesafeyi yaya katettim. Sonra saymayı bıraktım."* de-

miştir.⁹³ Dinî ilimlerdeki bu azim pozitif bilimlere de yansımış; Hz. Peygamber (s.a.v.)'den 75 sene sonra rasathane inşa edilmiş, tıp, kimya, astronomi, matematik, edebiyat vs. ile ilgili eserler Arapça'ya çevrilmeye başlamıştır. Fakat ne zaman ki tercüme faaliyetlerinde bilimsel bilginin yanında başka inanç sistemlerinden, özellikle Yunan metafiziğinden edinilen prensiplerle İslâm itikadı ele alınmaya çalışılmış, o zaman problem çıkmıştır. Çünkü dinî, kendi metodolojisinin dışında başka bir gözlükle okuma çabası haklı olarak ehl-i sünnet âlimlerini tedirgin etmiştir. Buradaki problem sanıldığı gibi din -bilim ya da akıl- vahiy çatışması değil, İslam itikadıyla Yunan metafiziğinin karşıtlığıdır. Sözü edilen karşıtlığa rağmen dine, dinde olmayan bir yöntemle yardıma çalışılmış, zamanla bu çaba İslâm inancını yıkmaya yönelik uğraşa dönüşmüştür.

Ele alınması gereken diğer nokta ise “âlim” kavramında meydana gelen sapmadır. İslâm toplumunda sahip olduğu dinî “bilgi”yi yaşayarak “irfan”a dönüştüren, dünya -ahîret dengesinde ukbâ yönü ağır basan, gerektiğinde zâlim hükümdarı canı pahasına uyaran ulema, hadiste geçtiği gibi peygamber vârisidir. Toplumun temel dinamiği olan ve onu yönlendiren böyle bir olgu, Mutezile mezhebiyle sapmaya uğramıştır. Kendisini İslâmî esaslarla sınırlamayan- vahiy den bağımsız- bir filozof tipi, gerek halk gerekse fıkıh ve hadis ilimleriyle meşgul olanlar nezdinde rahatsızlık oluşturmıştır.

İsmail Hakkı İzmirli'ye göre; Allah'a Aristo'nun inandığı gibi inanan, peygamberliği aklî ve felsefî bir şekilde izaha kalkışan bu zümrenin bir kısmı itikadî problemler taşımıştır. Meselâ; İbn Rüşd'e kadar uzanacak olan filozof tiplemesinin ilk halkasını teşkil eden el-Kindî:

“Peygamberliğin tebliğ ettiği vahiy ile, felsefenin işaret ettiği ve yönlendirdiği hakikat birdir.” demıştır. Kindî'yi izleyen talebesi Serahsi, Mutezile'nin başlattığı rasyonalist akım içinde sürüklenerek öyle bir noktaya gelmiştir ki, dinî şüpheleri sebebiyle, özellikle

*peygamberlik makamına hücum ederek peygamberleri şarlatan olarak nitelendirmiştir.*⁹⁴

Önce Mutezile sonra dinsiz olan, yazdığı kitaplarda Kur'ân'ı ve Peygamberi reddeden İbn Ravendi; *"Bütün insanlar yaradılıştan eşittir, peygamberlerin hiçbir aklı ve ruhi üstünlükleri yoktur, filozofların eserleri insanlık için mukaddes kitaplardan çok daha faydalıdır."* diyen Zekeriya Razi⁹⁵ konu edilen zümreye birer örnek oluşturmaktadır.

"Kur'ân mahluk değildir." dediği için zindanlarda kırbaçlanan Ahmed bin Hanbel'e karşılık sultanın saraylarında ağırılanan Mutezile mensupları ve uzantısı olan filozoflar gerek geleneksel âlimler tarafından gerekse toplum tarafından hoş karşılanmamışlardır. Nitekim Mutezile'yi Ebû Hanife'nin talebesi İmam Yusuf zındık sayarken, İmam Malik ve İmam Şakir şahitliklerini kabul edilemez bulmuştur.⁹⁶

Bağlı bulundukları halk katmanı tarafından dışlanan bu kimselerin tıp, matematik, astronomi, mantık gibi ilimlerde gösterdikleri başarı ile durumu dengelemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ancak filozoflara karşı takınılan bu olumsuz tavır, geleneksel ulema ile aralarındaki ayrışmanın artarak devam etmesine ve sonuçta felsefenin toplumdan uzaklaşmasına yol açacaktır.⁹⁷ Fakat o dönemde felsefe aynı zamanda aklı ve tabii ilimleri de kapsadığından bu ilimler de felsefenin beraberinde gözden düşecektir. Artık halkın gözünde felsefe ile uğraşanlar zındık ve dinsiz sayıldığından, kelim üzerinde çalışanlar hariç olmak üzere diğer felsefe ile uğraşanlar din perdesi altında gizlenmeye mecbur kalacaklardır. Bu durum ise İslâm dünyasında pozitif ilimlerin kısmî duraklamasını açıklar mahiyettedir. Önceleri tabii ilimler; sünnetullahı anlamaya yönelik hikmetler şeklinde kabul görüp bilimsel çalışmalar yapılırken, Beyt'ül-Hikme'de yetişen Mutezile ve felsefecilerle bu faaliyetler toplum indinde meşrûiyetini yitirmiştir. İlginçtir ki; bi-

94. Demirci, M. Age. s. 176.

95. Uludağ, Süleyman "İslam Düşüncesi Yapısı " Dergah Yay. İstanbul 1994 s. 240.

96. Ebu Zehra, M. s. 147.

97. Demirci, M. Age. s. 141.

limsel çalışmaların gözden düşmesini, o çalışmayı yürütenlerin ait oldukları toplumla ve inançlarıyla yabancılaşması sağlamıştır. Bir başka tespit ise bu yabancılaşmanın oryantalistlerin iddia ettiğinin aksine, İmam-ı Gazâlî'den çok daha önce başlamış olduğudur.

Aynı çerçevede bulunan cebir ilminin kurucusu ünlü astronom Harezmi ya da dünyanın güneşten uzaklaştığını keşfeden ve *"Her insan için dinin emirlerinden sonra öğrenmesi gereken ilim astronomidir. Bu sayede Allah'ın büyüklüğünü, hikmetini ve O'nun eserlerinin mükemmelliğini görecektir."* diyen Battani gibi âlimler Yunan felsefesine takılmadan bilimsel bilgi üretmişlerdir. Dolayısıyla bu grubu eleştirilerimizin dışında tutmak zorundayız.

Burada batının bilimsel şartlandırmalarının dışına çıkarak bilgi adına sadece bilimsel bilgiyi güvenilir bulmanın yanlışlığına da değinmek gerekecektir. Çünkü Beyt'ül-Hikme'den çok daha önce dünyanın yuvarlaklığını ortaya atan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe⁹⁸, *"Eğer bir zerreyi(atom) ortadan kesersen içinde bir güneş ve onun etrafında durmadan dönen gezegenler görürsün."* diyen Mevlana, atomun ve tabiatın aslının enerji olduğunu iddia eden Davud el-Kayseri⁹⁹ ya da mikropları mikroskopsuz haber veren Akşemseddin bu bilgilere deney ve gözlem metoduyla ulaşmışlardır. Onların kaynağı tasavvufî anlamda keşif ve ilhamdır. Âlim olan Allah'la aralarında ilham bağı olan bu kişiler bilgiyi de bizzat O'ndan almışlardır. Dikkat çekici olan ise İslâm dünyasında üretilen böyle bir bilgi türü varken Mutezile ve beraberindekiler bu bilgiyi değil de Yunan metafiziğini tercih etmişlerdir.

98. Bayraktar, Mehmet a.g.e. s. 84.

99. A.g.e. - s. 6.

BÖLÜM III

MUHTEŞEM GAZÂLÎ

Bunalımdan çıkışım delil düzerek veya ardarda cümleler sıralayarak değil, doğrudan doğruya yüce Allah'ın kalbime akıtmış olduğu nur sayesinde oldu.

“Allah kimi hidayete erdirmek isterse göğsünü İslâm'a açar”

(Enam 125)

İMAM-I GAZÂLÎ İLE BAŞ BAŞA

Gençlik döneminin başlangıcından, yani yirmi yaşına ermeden bulûğ çağımdan elli yaşımı doldurduğum şu ana kadar, bu engin denizin dalgaları ile boğuşuyorum. Onun karanlık derinliklerine çekingen bir korkak gibi değil, cesur bir dalgıç gibi dalıyorum. Her karanlığa atılıyor, her problemin üzerine yükleniyor ve her tehlikeye dalıyorum. Hak veya batıl, sünnete bağlı veya bid'atçı ayrımı gözetmeksizin her fırkanın inanç sistemini didik didik inceliyor ve her grubun görüşünün gözlerden kaçan inceliklerini ortaya çıkarmaya çalışıyorum.

Bu yolda hiçbir Batını mezhepliği ihmal etmeden onun Batınililiğinin mahiyetini incelemeyi diliyor, hiçbir zahiri görüşlüyü istisna etmeden zahiriliğinin sonucunu bilmek istiyor, hiçbir filozofu bir yana bırakmaksızın felsefenin özünü kavramaya çalışıyor, hiçbir kelâm âlimini hariçte tutmaksızın kelâmının gayesinden haberdar olmak istiyor, hiçbir sûfiyi gözardı etmeksizin tasavvufun sırlarına can atıyor, hiçbir abîdi görmezden gelmeksizin ibadetinden ne elde ettiğini gözlemeye çalışıyor ve hiçbir Allah'ı tanımaz zındığı ihmâl etmeksizin bu kişinin bu cüretinin arkasındaki sebepleri kavramak istiyordum.

Doğuştan bana verilen bozuk inançların iç yüzünü araştırmak ve taklit unsurlarını birbirinden ayırt etmek hususunda içimde karşı durulmaz bir arzu duydum. Bu unsurlar başlangıçta bir takım telkinlere dayanıyordu ve telkinlerin hangisinin hak, hangisinin batıl olduğu tartışmalı idi. İçimden şöyle dedim: “Benim asıl

maksadım her şeyin iç yüzünü bilmek olduğuna göre ilk önce bilginin mahiyetini öğrenmem gerekir. Acaba bilgi nedir?”

Bu sorunun arkasından açıkça içime doğdu ki kesin bilgi; bilgi konusu edilen olgunun şüphe izi taşımayacak şekilde belirmesi, ayrıca hiçbir yanılgı ve vehim ihtimali taşınamasıdır. Hatta insanın içinden böyle bir ihtimalin bile geçmemesidir. Yanılgıdan uzak olmak kesin bilginin o derece ayrılmaz özelliği olmalı ki örneğin; taşı altın yada sopayı yılan haline çeviren bir sihirbaz ortaya çıkıp da bu çeşit bilginin asılsız olduğunu ileri sürse, bu iddia bile o bilgiden kuşku duymaya yol açmamalıdır. Mesela ben, on sayısının üç sayısından daha büyük olduğunu bildikten sonra biri ortaya çıkıp da; “Hayır üç ondan daha büyüktür. Çünkü ben şu sopayı yılan yapabilirim.” dese ve gerçekten yapsa, bu olay yüzünden rakamlarla ilgili bilgimden asla şüpheye düşmem. Sadece adamın nasıl olup da sopayı yılan yaptığına hayret ederim.

Daha sonra tespit ettim ki; bu şekilde kesin olmayan bütün bilgilerim güvenilmezdir, kesin bilgi değildir. Böyle bir karara vardktan sonra bildiklerimin hepsini inceden inceye gözden geçirince gördüm ki, duyu organları aracılığı ile elde edilenler (mahsusat) ile zaruri akıl prensipleri (zarurat) dışında kalan tüm bildiklerim aradığım vasıftan yoksun bilgilerdir. Bunu görünce umutsuzluğa kapılarak içimden öyle dedim; “Şu anda apaçık bilgiler dışında problemleri çözecek hiçbir ümit kaynağı kalmadı. Apaçık bilgiler ise duyu organlarının sağladıkları ile zaruri akıl prensipleridir. Öyle ise ilk önce bunları değerlendirmek gerekir.”

Olanca gayretimle hemen duyu organlarının ürünü olan bilgilerle zaruri akıl prensipleri üzerinde düşünmeye koyuldum. Acaba konu edilen bilgilerden kuşku duyabilir, içimden onları da şüpheyle karşılayabilir miydim? Uzun bir tereddüt döneminden sonra vicdanım duyu organları aracılığı ile elde edilmiş bilgilere de güvenmeme izin vermedi. İçimde beliren bu kuşku gitgide genişliyordu. Vicdanım şöyle diyordu:

“Duyu organlarına nasıl güvenilebilir? Bunların en güçlüsü görme duyusu gözdür. Göz gölgeye bakınca onu durgun, hareketsiz sanır ve yerinden kılmadığına hükmeder. Oysa bir

süre sonra tecrübe ve gözlem ile anlar ki durgun sandığı gölge hareket halindedir, üstelik bu hareket bir defada ve ansızın meydana gelmiş değil, yavaş yavaş tedrici şekilde ortaya çıkmış bir harekettir. Öyleyse gölgenin durgun kaldığı yerinden kımıldamadığı hiçbir an yoktur. Yine göz yıldızlara bakınca onları sarı lira iriliğinde ufacak yuvarlaklar gibi görünür. Fakat bir süre sonra matematiksel ve astronomik deliller yıldızların yeryüzünden daha büyük olduğunu ispatlar. Böylelikle hâkim durumundaki herhangi bir duyu organı belirli bir hüküm veriyor, fakat akıl hâkimi bu hükmü savunmaya imkân bırakmayacak bir kesinlikle yalanlıyor ve duyu organını ihanetle suçluyor.

O zaman şöyle dedim: “Duyu organlarının sağladığı bilgilere de güvenim kalmadı. Galiba bilgilerimizin başlangıç dayanağı olan zaruri akıl prensiplerinden başka güvenilebilecek bilgi çeşidi yoktur. On sayısı üç sayısından daha büyüktür; bir hüküm aynı anda hem müspet hem menfî olamaz; bir şey hem var, hem yok, hem sonradan yaratılmış hem ezeli olamaz şeklindeki hükümlerimiz gibi.

Fakat bu fikrime duyu organı şöyle karşı çıktı: “Akıl prensiplerine karşı duyduğun güvenin de duyu organlarına karşı beslemiş olduğun güven gibi olmasın? Daha önce bana da güveniyordun, fakat akıl hakimi ortaya çıkıp beni yalanladı. Buna göre duyu organlarının verdiği hükmü nasıl akıl hakimi ortaya çıkıp yalanladı ise aynı şekilde onu da yalanlayacak akıl ötesi bir “idrak hakimi” de bulunabilir. Böyle bir idrakin zuhur etmeyişi onun imkansız olduğunu göstermez.”

Vicdanım duyu organının bu itirazı karşısında bir süre bocaladı, verecek cevap bulamadı. Buna karşılık duyu organı itirazını desteklemek üzere rüya halini örnek gösterdi. “Görmüyor musun ki, uyurken rüyanda bir takım şeylere inanıyor ve bazı hâller hayal ediyorsun. Üstelik bu hâllerin kalıcı ve istikrarlı olduğuna inanıyorsun. Uykudayken içinde bulunduğun durumdan kuşku duymuyorsun. Oysa bir süre sonra uyanınca, rüyada hayal ettiğin ve inandığın şeyin aslı ve dayanağı olmadığını anlayıveriyorsun. Nerden biliyorsun? Belki de duyu organları ve akıl yolu ile elde

edip de inandığın tüm bilgiler, sadece içinde bağlı olduğu duruma bağlı olarak gerçektir. Öyle bir duruma geçebilirsin ki, o durumun uyanıklığa göre mahiyeti, uyanıklığın uykuya göre mahiyeti gibi olur. Başka bir deyimle uyanık halin o duruma göre uyku olur. İşte bu hâle geçince, akıl yolu ile elde ettiğin bütün vehimlerin kesinlikle asılsız olduğunu görebilirsin.”

Bu kuşkular içime doğup da vicdanımda iz bırakınca bunları tedavi edeyim dedim, fakat mümkün olmadı. Çünkü kuşkular ancak delille giderilebilirdi. Delil de akıl prensiplerine dayanarak ortaya konabilirdi. Bunları da şüpheli gördüğüme ve kabul etmediğime göre delil meydana getirmek mümkün değildi. İçinde bulunduğum bu bunalım iki aya yakın bir süre koyulaşarak devam etti. Artık ben fiilen bir safsatacı idim.

Nihayet günün birinde Allah beni bu dertten kurtardı. Vicdanım normal sağlıklı haline döndü. Artık zaruri akıl prensiplerini onaylıyor, onları güvenilir temel kaynaklar olarak kabul ediyordum.

Bunalımdan çıkışım delil düzerek veya ardarda cümleler sıralayarak değil, doğrudan doğruya yüce Allah'ın kalbime akıtmış olduğu nur sayesinde oldu.

“Allah kimi hidayete erdirmek isterse göğsünü İslâm’a açar”

(Enam 125)

Yüce Allah fazileti ve cömertliği sayesinde beni içine düştüğüm bunalımdan kurtarınca, hakikati arayanların şu dört guruba ayrıldığı kanaatine vardım:

- Kelamcılar
- Felsefeciler
- Batıniler
- Sufiler

KELAMCILAR

İşe kelâm ilmini ele alarak başladım. Öncelikle bu ilim dalını iyice öğrendim üzerinde derin, derin düşündüm, ilk kurucularının eserlerini inceledim. Arkasından kelâm ile ilgili yazı yazmak iste-

diğim eserleri yazdım. Sonunda anladım ki bu ilim dalı kendi maksadı açısından yeterli, fakat benim maksadım açısından yetersizdir.

Kelâmcıların en önem verdikleri şey muarızların sözleri arasındaki çelişkileri yakalamak, onları benimsedikleri görüşlerin gerekli hale getirdiği sonuçlarla kıstırmaktır. Oysa bu metot, aklın zaruri prensiplerinden başka hiçbir şeyi asla kabul etmeyen kimseye fazla yarar sağlamaz. Bu yüzden kelam ilmi benim için yeterli olmamış, pençesinde kıvrandığım bunalıma çare getirememiştir.

Ayrıca kelâm ve cedel gibi ilimlerin karıştırdığı düzenlediğinden, bozduğu düzelttiğinden daha fazladır. Kelâm ve cedelle akideyi sağlamlaştırmaya çalışanlar, demir bir çekiçe ağacı düzeltmek isteyenlere benzer. Çekiç ağacı düzeltmez, tersine daha pürüzlü hale getirir. Salâh ve takva sahibi olan halkın akidesi kelâmcıların akidesinden çok daha sağlamdır. Kelâmcının inancı en hafif rüzgarın bile bir o yana bir bu yana savurduğu ipliğe benzerken, halkın inancı en şiddetli fırtınaların bile sarsmadığı ulu dağlara benzer. (İhya I)

FELSEFECİLER

Kelâm ilmi üzerindeki çalışmalarım biter bitmez felsefeyi ele aldım. Bu alana girince kesinlikle anladım ki; insan herhangi bir ilim dalını en yetkili uzmanın derecesinde öğrenmedikçe bozuk yönlerini kavrayamaz. Hatta bu kadarı da yetmez. En yetkilisinin derecesini de aşarak, o ilim dalının kendi araştırmacıları tarafından fark edilmemiş olan tehlikeli tuzaklarını ve gizli amaçlarını tespit etmek gerekir. Ancak o zaman bu ilim dalının bozuk yönleri hakkında ileri sürülecek iddialar doğru olabilir. Herhangi bir mezhebin özünü kavramadan karşı çıkmak, kör gözlerle taş atmak gibidir.

Bu düşünceden hareket ederek çok ciddi şekilde kolları sıvadım ve felsefe ilmini bu alanda yazılmış kitaplardan öğrenmeye giriştim. Hiçbir hocanın yardımına başvurmaksızın kendi kendime okuyup düşünmeye koyuldum. Kitap yazmak ve İslâmî ilim-

ler alanında ders vermek dışında kalan zamanımı felsefeye verdim. O sıralarda Bağdat'ta üç yüz kadar öğrenciye ders vermekle görevli idim.

Yüce Allah'ın yardımı ile sırf görevlerimden arta kalan zamanlarımdaki şahsi incelemelerimle, iki yıldan az bir zaman zarfında felsefecilerin ilimlerini son noktasına kadar elde ettim. Bu bilgileri kavradıktan sonra bir yıla yakın bir süre üzerlerinde düşünmeye devam ettim. Öğrenmiş olduklarımı tekrarlıyor, eviriyor, çeviriyor, püf noktalarını ve tehlikeli tuzaklarını araştırıyordum. Sonunda felsefenin içerdiği aldatmacaları, yutturmacaları, gerçek ve hayali unsurları şüpheden uzak bir kesinlikle kavradım.

İşte şimdi felsefenin ve felsefenin ulaştığı sonuçların hikayesini dinle. Benim tespitime göre felsefeciler birkaç sınıfa ayırdığı gibi ilimleri de bazı kısımlara ayırılır.

Riyaziyat İlmî

Riyaziye; aritmetik, geometri ve astronomi ilimlerini içine alır. Bu ilimlerde gerek lehte gerekse aleyhte olmak üzere dini konularla ilgili hiçbir şey yoktur. Tersine, konuları kavranıp anlaşılınca inkar edilmeleri mümkün olmayan, apaçık delillere dayalı meselelerdir. Bununla beraber matematik ilminden dolayı iki tür tehlikeye belirir.

Birinci tehlike şudur: Matematik ilimlerini inceleyen kimse bu ilimlerin incelik ve didikleyiciliğine, delillerin berraklığına hayran kalır, felsefecilere karşı sempatisi ve güveni artar. Zanneder ki berraklık ve delil güvenilirliği bakımından bütün bilgileri matematik gibidir. Bu arada matematikçilerin dini konuları umursamadıkları ve küçümsedikleri hakkında dillerde dolaşan söylentilerini duyunca, sırf onları taklit amacıyla dinden çıkar. Bu davranışını şu gerekçeye dayandırır: "Eğer din gerçek olsaydı, sahalarında bu derece derin incelemeler yapılmış olan matematikçiler bunu mutlaka tespit ederlerdi." Öte yandan kulaktan dolma olarak matematikçilerin Allah'ı tanımadıklarını öğrenince, dini inkar etmenin gerçek ve doğru olduğu sonucuna varır. Başka hiçbir delile dayanmaksızın, sırf bu kadarı ile doğru yoldan çıkmış nice kimseler görmüşümdür.

Böyle bir kimse düşünmez ki sanat alanında uzman olan kimsenin her sanatta uzman olması gerekmez. Meselâ fıkıh ve kelâm ilimlerinde ihtisas yapmış kimsenin, tıp alanında uzman olması gerekli değildir. Buna karşılık akla dayalı ilimlerde cahil olan kimsenin, mutlaka dilbilgisi alanında da cahil olması icap etmez. Aksine her sanat dalının başkalarını geride bırakan ve konularında doruğa yükselmiş öyle uzmanları vardır ki, alanları dışında kalan konularda kafaları çalışmaz birer cahildirler.

İşte bunun gibi eski felsefecilerin matematik alanındaki sözleri berrak delillere dayandığı halde ilâhiyatla ilgili görüşleri tahmine dayanır. Durumun böyle olduğunu da ancak ilâhiyat konusunda ihtisas yapmış kişiler bilirler.

İkinci tehlikeye gelince; bu afet dini desteklemek için felsefeciler tarafından ortaya atılan, her türlü bilginin reddedilmesi gerektiğini zanneden cahil İslâm dostunun tutumundan ileri gelmiştir. Söz konusu kişi bu düşünceden hareket ederek felsefecilerin bütün bilgilerini reddetmiş, onların matematik, geometri, astronomi alanlarında cahil olduklarını ileri sürmüştür. Öyle ki bu kimse filozofların güneş ve ay tutulması ile ilgili görüşlerini dahi inkar ederek, bu görüşlerin dine aykırı olduğunu iddia etmiştir. Güneş ve ay tutulmasını kesin delile dayanarak bilen bir kimse cahil dostun bu saçma iddiasını duyunca bildiği kesin delillerden kuşkuya düşmemiş, aksine İslâm'ın cehalete dayandığına inanarak felsefeye daha da bağlanmış, buna karşılık dinden soğumuştur.

Sonuç olarak İslamiyet'i desteklemek için matematik, geometri, astronomi gibi bilimleri inkâr etmek gerektiğini sanmak İslâm'a karşı işlenmiş büyük bir cinayettir.

Mantık İlimi

Mantık bilgilerinin de ne müspet ne de menfi bakımdan dinle hiçbir ilgisi yoktur. Bu ilim dalı, delillerin ve kıyasların şartlarını araştırır. İnkârını gerektirecek bir yanı mevzubahis değildir. Aksine kelâmcılar ile delil uzmanlarının sözlerinin benzerleridir. Bu konuda mantıkçıların kelâmcılardan farkı, her iki tarafın da değişik terimler kullanması ile mantıkçıların daha detaylı tarifler ve sınıflandırmalar yapmış olmalarıdır.

Tabii İlimler

Tabii ilimler gökyüzü âleminde, yıldızlardan, yeryüzünde bulunan, su, hava, toprak, ateş, gibi yalın cisimlerden; canlılar, bitkiler, madenler gibi bileşik cisimlerden bahseder. Mevcut hâli ile tabiat ilmi; insan vücudunu, başlıca organlarını, bu organların fonksiyonları ile yapısal bileşimlerinin değişmesini inceleyen tıp ilmine benzer. Tıp ilmini inkâr etmek nasıl ki dinin şartlarından değilse tabiat ilmini inkar etmek de İslam'ın şartlarından değildir.

Meselâ onlar ay tutulmasını açıklarken, dünyanın güneş ile ay arasına girmesi neticesinde ay ışığının yok olmasından ibaret olduğunu söylerler. Çünkü dünya ışığını güneşten alır, küre biçimindedir. Gök onu her yandan kuşatmıştır. Ay dünyanın gölgesi altında kalırsa güneşin ışığı kendisine ulaşamaz. Güneş tutulmasını da açıklarken “Ayın güneş ile güneşe bakan arasına girmesi neticesinde olur, bu da ay ile güneşin aynı zamanda bir hizada bulunmasından ileri gelir.” derler.

Biz böyle bir görüşün doğru olmadığını ispatlamaya kalkışmayacağız, çünkü faydalı olacağını düşünmüyoruz. Böyle bir görüşü reddetmenin, din bakımından vazife olduğunu sanan kimse, dine karşı suç işlemiş ve dinin durumunu zayıflatmış olur. Konu edilen meseleleri ispat etmek için matematik ve geometri delilleri vardır, hiç şüphe götürmezler. Bu ilme dair bilgisi olan kimsenin delilleri incelemesi neticesinde, ay tutulmasıyla güneş tutulmasının zamanını, süresini ve derecesini haber vermesine; “Bu dine aykırıdır, böyle bir şey olamaz!” denilirse, bunun olup olmayacağından değil, dinin kendisi hakkında şüphe edilmeye başlanır.

Dine din yolundan başka bir yolla yardımcı olmak isteyenin verdiği zarar; ona din yolu ile darbe indiren kimseden daha çoktur!

Tabii ilimlerin tümünün temeli şudur: Bilmek gerekir ki; tabiat Yüce Allah'ın emrine bağlıdır, kendi kendine hareket etmez. Aksine o Yaratıcısı tarafından kullanılmaktadır. Güneş, ay, yıldızlar ve tabii cisimlerin hepsi Allah'ın emrine boyun eğmiştir. Bunların hiçbirisi kendiliğinden hiçbir şey yapamaz.

İlâhiyat

Felsefecilerin çoğunun yanlıgıları ilahiyat alanındadır. Bu alanda, mantıkta koşmuş oldukları şartlara bağlı kalamamışlardır. Böylece felsefeciler arasında ilâhiyat alanında, diğere felsefe dallarına göre daha çok görüş ayrılıkları belirmiştir.

Onlar ilâhi ilimlerinin doğruluğunu matematik ve mantık ilimleri ile ispata çalışır ve bu surette zayıf akıllıları kandıra kandıra mezheplerini kabul ettirmeye uğraşırlar. Halbuki onların ilâhiyat sahasındaki delilleri matematik ve mantık sahasındaki gibi tahminden uzak olsaydı bu sahada birleştikleri gibi ilahiyat meselelerinde de ayrılmayıp farklı farklı görüşlere kapılmazlardı.

Zayıf akılları yanııştırmak ve kandırmak hususunda filozofların başvurduğu büyük hilelerden biri, tartışırken içinden çıkılmaz bir soru karşısında kalınca şöyle demeleridir: İlâhiyat ilimleri anlaşılması güç, derin meselelerdir. Keskin zekalı insanların karşılaştığı ilimlerin en çetinedir. Bu soruların cevaplarını bulabilmek için matematik ve mantık ilimlerinden başlamak gerekir. Küfürlerinde onları taklit eden kimse, çözümü zor bir soru ile karşılaşınca filozoflara karşı hüsn-i zanda bulunur ve; “Herhalde onların ilimlerinde zihnime gelen bu sorunun cevabı vardır. Ancak ben riyazi ilimleri tahsil etmediğim için ve mantık sahasında gerekli bilgiye sahip olmadığımından bunu kavramak bana zor geliyor.” der.

Oysa ki; kesintili nicelikten bahseden matematik hesaptan ibarettir, İlâhiyatın ise hesapla hiçbir ilişkisi yoktur. İlâhi ilimleri anlamının riyaziyata muhtaç olduğunu söylemek, tıpkı tıp, gramer ve lügat ilimlerinin matematiğe muhtaç olduğunu söylemek gibi saçmadır.

Sonuç olarak felsefeciler ilâhiyat alanında toplam yirmi meselede yanılmışlardır. Bu yirmi meselenin üçünden dolayı onları küfürden kurtarmak kesin olarak mümkün değildir. Bunlar: Filozofların “Kâinat ezeli ve kadimdir.” demeleri yanlıştır. Kâinat ezeli ve kadim değil sonradan yaratılmıştır.

Filozofların “Allah cüziyatı cüziyat olması itibarıyla bilmez, belki külli yoldan bilir.” demeleri de batıldır.

Filozoflar ölümden sonra bedenlerin diriltip haşredileceklerini inkâr etmeleri yanlışı bir fikirdir ve küfrü gerektirir.

Bu üç meselenin dışında kalan; Allah'ın sıfatlarındaki tasarrufları ve bunların birliğine inanmalarından ibaret olan görüşlerine gelince bu bölümdeki mezhepleri Mutezile'nin mezhebine yakındır. Sebep-sonuç arasında akli zaruret bulunduğu (determinizm) dair olan görüşleri de Mutezile'nin tevellüd yani bir şeyin bir şeyden doğması hakkında açıkladığı görüşün aynıdır. Bu on yedi meseleden dolayı felsefecileri bid'atçı saymak gerekir.

BATINILER

Araştırma kavrama ve bozuk taraflarını bulup ortaya çıkarma dönemlerinden sonra felsefeciler konusundaki çalışmalarımı sona erdirince, maksadım açısından bu ilim dalının da yetersiz olduğunu, aklın tek başına her şeyi kavramaya elverişli olmadığını ve her problemin üzerini örten perdeyi kaldıramayacağını anladım.

O günlerde Talimiye (Batıniler) mezhebinin yıldızı parlamış, halk arasında; "her şeyin iç yüzünün hakkı ayakta tutan yanılmaz imamdan öğrenilebileceği" şeklindeki görüşleri yayılmıştı. Kitaplarında neler olduğunu öğrenebilmek için kendileri tarafından yazılmış yazıları incelemek arzusu duydum.

Önce eserlerini buldurdum, makalelerini topladım. Evvel ki Talimiye imamlarının metodlarına aykırı bir şekilde çağdaş Talimiye yetkilileri tarafından atılmış bazı sözler duymuştum. Bu sözleri bir araya getirerek incelemeye elverişli olacak şekilde sağlam bir sınıflandırmaya tabi tuttum. Arkasından hepsine uzun uzun cevap verdim. Onlara karşı çıkarken işin doğrusu bir öğretmene ihtiyaç olduğu ve bu öğretmenin mutlaka yanılmaz olması gerektiği şeklindeki iddialarını kabul etmek gerekir. Fakat bizim yanılmaz öğretmenimiz zaten var: Hz. Peygamber (s.a.v.).

Talimiyeciler "Ama peygamber hayatta değildir." derlerse kendilerine; "Sizin imamınızda ortada yoktur." deriz. Eğer onlar; "Bizim öğretmenimiz davetçilerini eğiterek her tarafa dağıtmıştır, ayrıca çözemedikleri bir problemle karşılaştıkları takdirde kendisine başvurulmasını beklemektedir." derlerse onlara deriz ki: "Bizim öğretmenimiz de davetçilerini eğiterek her tarafa dağıtmıştır. Bunu yanında Yüce Allah; "Bugün sizin için dininizi kemale erdim

ve size bağışladığım nimeti tamamladım.” buyruğu gereğince öğretmenimiz eğitimini tamamlamıştır. Eğitiminin sona ermesinden sonra öğretmenin vefatının hiçbir mahsuru yoktur deriz.

Talimiyecilerin yanılmaz imamı aramak ve onu bulmuş olmakla övünmek uğruna tüm ömürlerini harcamış olmalarına rağmen, bu imamdaki hiçbir şey öğrenmemeleri şaşılacak bir şeydir. Tıpkı pisliğe batmış bir kimsenin uzun yorgunluklara katlanıp, su aradığı halde suyu bulunca onu kullanamayarak eskisi gibi pisliğe batmış olarak kalması gibi.

Sözün kısası biz bu kimseleri denedik, içlerini dışlarını yokladık. Bunların başardıkları tek şey yanılmaz öğretmene ihtiyaç olduğunu belirtmek ve görüşlerini reddedenlere etkili ve susturucu sözler ile karşı koymaktır. Fakat biri ortaya çıkar da görüşlerini onaylayarak “Yanılmaz öğretmenin bilgisini ortaya getirin bizde yararlanalım.” derse o zaman Talimiyeci olduğu yerde kalarak şöyle der: “Şimdi madem ki bu görüşümü kabul ettin, yanılmaz öğretmeni sen kendin ara. Benim amacım sadece bu kadar idi.” der. İşte Talimiyecilerin gerçek mahiyetleri budur.

TASAVVUF YOLU

Saymış olduğum ilim dallarını incelemeyi sona erdirince, tüm gücümle tasavvuf yoluna yöneldim. Tasavvuf yolunun ancak ilim ve amel ile tamamlanabileceğini biliyordum.

Tasavvuf bilgisinin özü, nefsin sızma yollarını kesmek, onun kötü huylarından ve çirkin sıfatlarından arınmak, böylece Allah dışında kalan her şeyi kalpten atarak onu Allah zikri ile süslemeyi başarmaktır.

Benim için ilim amelden daha kolay olduğundan dolayı işe tasavvuf ilimlerini öğrenmekle başladım. Böylece ilmin maksatlarının özüne vakıf oldum, onların yolu ile ilgili olarak öğrenerek ve işiterek elde edebileceğim her şeyi elde ettim. O zaman açıkça gördüm ki; mutasavvıfların en önemli özelliği, öğrenme yolu ile ulaşılamayan ancak tadarak, yaşayarak ve sıfat değiştirerek varılabilen yanlarıdır.

Daha açıkçası sarhoş sarhoşluğun ne olduğunu bilemediği

halde sarhoştur. Buna karşılık ayık kimse, sarhoşluğun tarifini, neden ve nasıl meydana geldiğini bildiği halde sarhoşluk hali ile hiç bir ilgisi yoktur. İşte zühdün mahiyetini şartlarını ve sebeplerini bilmek ile doğrudan doğruya zahidliği yaşamak arasındaki fark da böyledir.

Bu düşünceye varınca kesin olarak anladım ki sûfiler, söz düşkünleri, laf ebeleri değil hâl adamlarıdır. Ayrıca bu alanda ilim yolu ile elde edebileceğim şeyleri elde ettiğimi, geri kalan ve henüz elde edemediğim şeyleri işiterek ve öğrenerek değil, ancak tadararak ve bu yola girerek ulaşabileceğimi de kavradım.

Ahiret saadeti ancak takva ve nefsi aşırı arzularından alıkoymakla umulabilirdi. Oysa hayat tarzımı gözden geçirince bir sürü ilgi ve bağımlılığın içine gömüldüğümü bunlar tarafından çepeçevre kuşatıldığımı gördüm. Yaptığım işleri gözden geçirdim, bunlar öğrencilere ders vermek ilim öğretmektir. Ne amaçla ders verdiğimi düşününce fark ettim ki, bu işi halis niyetle sırf Allah rızası için yapmıyordum. Beni ders okutmaya sürükleyen temel sebep mevki ve şöhret düşkünlüğü idi. O zaman kesinlikle anladım ki uçurumun kenarına gelip dayanmışım; eğer hemen durumumu düzeltecek bir şeyler yapmazsam ateşe (cehenneme) yuvarlanmak üzereyim.

Bir süre içinde bulunduğum hâli düşündüm. O zaman henüz irademe sahiptim. Bir gün Bağdat'tan çıkarak içinde bulunduğum durumdan kurtulmaya kesin karar veriyor, ertesi gün vazgeçiyordum. Bu konuda ne zaman ileriye doğru bir adım atsam, hemen arkasından bir adım geri atıyordum. Sabahleyin erkenden ahireti arama hususunda içimde samimi bir arzu doğsa, akşamleyin aşırı ihtiraslar ordusu mutlaka karşı saldırıya geçerek onu dağıtıyordu.

Hicri 488 yılı Recep ayından itibaren aşağı yukarı altı ay kadar dünya ihtiraslarının çekimiyle ahiret arzusu arasında bir o yana bir bu yana gidip geldim. Fakat bu ay içinde durumum irade sorununu aşarak zorunluluk haline geldi. Çünkü Yüce Allah dilime kilit vurarak beni ders okutmaktan alıkoymuştu. Yanıma gelen talebelerin gönüllerini hoş etmek için sadece bir gün kendimi ders okutmaya zorladım. Fakat dilime kesinlikle bir kelime bile

söyletmedim. Bir süre sonra dilimdeki bu tutukluk yüzünden kalbime acı bir hüznün çörekledi. Bu hüznün etkisiyle yediklerimi hazmedemez oldum. Yemekten içmekten kesildim. Ne bir yudum su boğazımdan geçiyor ne de bir lokma yemek yiyebiliyordum.

Gücümü yitirerek aciz kaldığımı anlayınca dara düşmüş ve yapacak hiçbir şeyi kalmayan bir çaresiz gibi Allah'a sığındım. Kendisine dua ettiklerinde çaresizlerin duasını kabul eden Yüce Allah benim duamı da kabul buyurarak kalbimin mevkiden, maldan, çoluk çocuktan ve dostlardan kolayca vazgeçmesini nasip etti. Böylece Bağdat'tan ayrıldım. Ayrılmadan önce kendimin ve çoluk çocuğumun kıt kanaat geçinmelerine yetecek kadarını ayırdıktan sonra elimde bulunan malın geri kalanını dağıttım. Nefsimi artırmak, ahlakımı düzeltmek kalbimi temizleyerek Allah'ı zikretmeye elverişli hale getirmek için tüm gücümü ve zamanımı uzlete, yalnızlığa, riyazete ve nefsimle savaşıma verdim.

Ömrümün on yılını böyle geçirdim. Bu yalnızlıklar sırasında önümde sayılması ve anlatılması mümkün olmayan birçok hâller açılıverdi. Okuyucuya faydalı olsun diye şu kadarını söyleyeyim: "Kesinlikle anladım ki, Allah yolunu tutmuş kişiler sadece sûfîlerdir. Onların tutumları en güzel tutum, yolları en doğru yol, ahlâkları en temiz ahlâktır. Daha açıkçası bütün akıllıların akılları, tüm hâkimlerin hikmeti, tüm âlimlerin ilmi onların tutum ve ahlâklarını daha iyileri ile değiştirmek üzere bir araya gelse bunu başaramaz. Çünkü sûfîlerin bütün hareket ve hareketsizlikleri nübuuvet (peygamberlik) kandilinin nurundan alınmadır."

"Pazartesi günü sabah vakti olunca kardeşim Ebû Hamid Gazâlî abdest alıp, namaz kıldı. Sonra kefeninin getirilmesini istedi. Onu aldı, öptü ve alnı üzerine koyarak "Mülk sahibinin huzuruna çıkmak başım-gözüm üstüne." dedi. Sonra ayaklarını uzattı, kibleye döndü ve şafak sökmeden vefat etti."

İmam-ı Gazâlî'nin kardeşi Ahmed el-Gazâlî

* Bu yazı İmam-ı Gazâlî'nin "El-Münkizü Mine'd-Dalal" baz alınarak, İhyâ ve Tehafüt'ten yararlanılmıştır.

"Ey kardeşim bilmiş ol ki akıl ancak İslâm'la hidayete erebilir. İslam dini de ancak akılla açıklık kazanıp anlaşılabilir. Dini bina olarak kabul edersek akıl bu binanın temeli konumundadır. Nasıl temelsiz bina olmaz ise aynı şekilde bina olmayınca da temel bir işe yaramaz."

İMAM-I GAZALİ'YE DAİR

İmam-ı Gazali (1058-1111) yılları arasında Selçuklular zamanında yaşamış müceddit, mutasavvuf, mütefekkir vasıflara sahip bir şahsiyettir.

Onun hayatına damgasını vuran hakikat arayışı bir yönüyle ferdi ve şahsi macera gibi gözükse de bir başka açıdan ait olduğu toplumun özeleştirisi ve bir uygarlığın kendisi ile kendisi dışındaki uygarlıklarla hesaplaşması niteliğindedir.¹⁰⁰

İmam-ı Gazâlî'yi daha iyi anlayabilmek için yaşadığı dönemde birlikte ele almamız gerekmektedir. Onun zuhurundan hemen önce İslam dünyasının siyasi birliği nispeten parçalanmış, hatta bir ara üç ayrı halifenin Müslüman coğrafyasında hak iddia ettiği görülmüştür. Abbasilerin etkinliğinin azaldığı bu dönemde Mısır'da Şii Fatımi Devleti, hem Abbasiler karşısında halifelik iddiasıyla yer almakta hem de Şii inancının korunması ve yayılması için çalışmaktadır. İspanya'da kurulmuş olan Endülüs Emevi Devleti de bir ara (3. Abdurrahman Dönemi M.929) halifelik iddiasında bulunmuştur.

100. Orman, Sabri; " Gazali" İnsan yay. İstanbul 1986, s.10

Sünnî İslam inancını tasavvufî bir formatta öğrenerek tarih sahnesine çıkan Türkler ise, Selçuklu Devleti'ni kurarak Bağdat'a kadar gelmişler ve Abbasi Halifesini himayelerine almışlardır (1055). Aynı zaman diliminin devamında bu coğrafya meşhur Haçlı Seferleri'ne şahit olacaktır.

İmam-ı Gazâlî'nin hakikat araştırmasını kaleme aldığı eseri olan *"Dalaletten Hidayete"* isimli kitabında belirttiği gibi, o dönemin sosyo-kültürel ortamında etkin olan dört eğilim vardır. Bunlar; kelmacılar, felsefeciler, batıniler ve tasavvuf ehlidir. Mevcut eğilimlerden olan felsefe ise farklı bir ağırlığa sahiptir. Çünkü İmam-ı Gazâlî'ye göre halkın dinin emirlerine olan duyarsızlığında ve içine düştüğü iman zayıflığında felsefecilerin yadsınamayacak bir rolü olmuştur. Şöyle ki:

İmam-ı Gazali felsefeye bağlananlara, *"Dinin emirlerini niçin önemsemiyorsun?"* diye sorduğunda:

"Başkalarını taklit ederek böyle davranıyor değilim. Ben felsefe okudum. Nübüvvetin mahiyetini kavramış bir kişiyim. Nübüvvetin özü hikmete ve kamu yararına dayanır. İbadetlerin amacı; sıradan cahil halkı denetim altına almak, onları birbirini öldürmekten, birbirine düşmekten, nefislerinin aşırı ihtiraslarına kapılmaktan alıkoymaktır. Ben ise cahil halktan biri değilim ki kendimi bu yükümlülüklerin cenderesine sıkıştırayım. Ben bir hakimim, hikmete uyarım. Ayrıca hikmeti kendi kendime görebilirim. Bu konuda başkalarını taklit etmeye başkalarının peşinden gitmeye ihtiyacım yoktur." der.

Bu sözler ilahiyatçı felsefecilerin doktrinini okuyan veya İbn Sina ile Farabi'nin eserlerini inceleyerek bu fikirleri öğrenenlerin inanç sistemlerinin özüdür.

Böyle kimselere; *"Eğer nübüvvetin aslı yoksa niye namaz kılyorsun?"* diye sorsan; *"Bedeni bir idman olsun diye..."* cevabını verir. *"Neden içki içiyorsun?"* diyecek olsan *"İçki, kini ve düşmanlığı körüklediği için yasaklanmıştır. Ben ise aklım sayesinde bu tehlikeden sakınırım. Zihnim açılsın diye içki içiyorum."* der. (101)

101. İmam-ı Gazali; "El Münkizü Mined Dalal Şerhi ve Tasavvufî İncelemeler" Kayhan yay. İstanbul 1990, s.199

Farklı toplum katmanlarının iman zafiyetine düşmesinde batıniye (talimiye) mezhebi mensuplarının, halk arasında alim geçinenlerin ve cahil sûfilerin muhakkak etkileri olmuştur. Fakat bu grupların hiç birisi dinin esaslarıyla çatışma noktasına gelmemişlerdir. Bu sebeple İmam-ı Gazâlî filozofları tenkit ederken bir davayı ispat etmeye çalışan davacı gibi değil, doğru olmayan görüşlerini çürütmeye çalışan bir hasım gibi karşılına çıkmıştır. Onların görüşlerinin doğru olmadığını gösterirken bir mezhep açısından değil bütün fırkalar arasında işbirliği yaparak bir cephe halinde ve hepsinden yararlanarak karşı koymuştur. Çünkü felsefe dışındaki fırkalarla ihtilaf teferruat ile ilgili meselelerde iken filozofların görüşleri dinin esasları ile çatışmaktadır.¹⁰²

İmam-ı Gazâlî eleştirisini yöneltirken felsefeyi bir bütün olarak ele almamış, kısımlara ayırarak tasnif etmiştir. Bütün bilimlerin felsefe içinde yer aldığı ve her birinin onun vazgeçilmez bir parçası olduğunun adeta bir iman halinde kabul edildiği bir dönemde; İmam'ın metafizik ile mantık ve pozitif bilimlerin temelde birbirinden farklı olduğunu anlayıp anlatmakla kalma-
yarak ispat etmiş olması son derece önemlidir. Geçen zaman kendisini haklı çıkarmış, bilim tarihinde meydana gelen gelişmelerle beraber birçok bilim dalı teker teker felsefeden ayrılarak bağımsız hale gelmiştir.¹⁰³ Bu bağlamda matematik, geometri, astronomi, tabii ilimler (fizik kimya vs.) ve mantıki ilimler İslam aleminde felsefeden gelen olumsuzluklardan arınarak meşru bir zemine oturmuştur. Diğer yandan Yunan metafiziğinin akla sınırsız hakimiyet tanıyan ve inanç sahasına fütursuzca giren yaklaşımlarının önü kesilmiştir. Denilebilir ki İmam-ı Gazâlî'nin mücadelesi din-bilim ya da akıl-vahiy çatışması değil İslam akaidi ile Yunan metafiziği karşıtlığının ortaya konması adınadır.

Özellikle oryantalist yaklaşım; Onun yukarıda açıklanan üç konuda Aristo metafiziğini reddetmiş olmasını aklı red ve inkâr etmiş olarak algılar. Oysa ki benimseyen kişiyi İslam dairesi dışına çıkaran görüşler olarak hükme bağlanan hususların üçü de

102. İmam-ı Gazâlî, "Tehafüt-el Felasife", Ahsen yay. İstanbul 2002, s.15

103. Orman ; Sabri. a.g.e., s.137

metafizik saha ile ilgilidir. Dolayısıyla müspet ve aklî ilimlerin alanı dışındadır. Devamında Aristo felsefesi aklın kurabileceği mümkün modellerden sadece birisi olup salt aklın kendisi değildir. İmam-ı Gazâlî aklı eleştirmiştir. Fakat bunu aklı inkâr ve reddetmek için değil, ona uygun ve tabii sınırlar çizmek için yapmıştır.¹⁰⁴ Kendisi aklın; mantık, matematik ve tabiat bilimlerindeki etkisini kabul etmekle birlikte, metafizik problemlerin çözümünde aciz olduğunu ve bu çözüme ulaşabilmek için batınî keşfe veya vahyin desteğine muhtaç bulunduğunu düşünmüştür.¹⁰⁵ Nitekim "Mearicül-Kuds" (Hakikat Bilgisine Yükseliş) isimli eserinde:

"Ey kardeşim bilmiş ol ki akıl ancak İslâm'la hidayete erebilir. İslam dini de ancak akılla açıklık kazanıp anlaşılabilir. Dini bina olarak kabul edersek akıl bu binanın temeli konumundadır. Nasıl temelsiz bina olmaz ise aynı şekilde bina olmayınca da temel bir işe yaramaz.

Akl gözle İslam ışığa benzer. Işık olmayınca göz bir işe yaramayacağı gibi, göz olmayınca da ışık bir işe yaramaz. İslam harici bir akıldır. Akıl dahili bir İslam'dır. Din ve akıl iç içe omuz omuza olup bu ikisine bir demek mümkündür. İslam harici bir akıl olduğu için Allah-ü Teala birçok kafiri Kur'ân-ı Kerîm'de akılsızlıkla damgalamış ve "Sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, bunun için akletmezler." buyurmuştur.

Ey kardeşim bilmiş ol ki akıl, kendi başına çok az şeyi halledebilir. Zira bir şeyin cüzziyatına değil külliyyatının bilgisine vakıf olabilir. Mesela Hakk'a inanmanın, doğru sözün, helal alışverişin, adaletle muamelenin ve iffetin güzel olduğunu cüzî olarak değil, küllî olarak bilebilir. Oysa ki İslâm, eşyanın hem cüzziyatını, hem külliyyatını bildirerek neyin itikad edilmesi gereken bir şey olduğunu ve neyin adalet anlamına geldiğini açıklar.

Kısaca akıl dinin ayrıntısını bilmez. Halbuki din bazen aklın karar kıldığı şeyi ifade ederek, kafirleri uyararak, marifete ait hakikatleri delillerle ortaya koyarak, unutulana hatırlatarak, şer'i

104. a.g.e., s.116

105. Çağrı, Mustafa. " Diyanet İslam Ans. "Gazali" isimli makale" s.489

hususları öğreterek kişiyi hidayete ulaştırır." ¹⁰⁶ demektedir.

Anlaşılmaktadır ki; İmam-ı Gazâlî'de akıl, dini anlamada gerekli olan ama yeterli olmayan vazgeçilmez bir olgudur. Bu durum akılla dinin karşı karşıya gelmesi anlamına gelmez. Aksine bir bütünlük bağlamında ele alınmasını zorunlu kılar. Burada önemli olan akla, din adına hüküm koyma değil dinin koyduğu hükümlerin hikmetlerini kavramada yetki verilmesidir. Hakikate ulaşmada Allah'ı tanıma ve bilme fiilinde aklın acziyetinin ortaya konması gerekmektedir. Şöyle ki:

Aklın Allah'ın ne olduğunu bilmez, ne olmadığını bilir. Bir şeyin ne olduğunu bilmek için onu kuşatmak veya ondan ona yansımalar olması lazımdır. Sonuçta akıl bu yansımalarından (tecelli) mahrumdur. Çünkü ilahi tecellinin mekânı kalptir. O halde Allah'ı tanıyacak olan da bilecek olan da ayine-i ilâhi olan insanın kalbidir.¹⁰⁷

İmam-ı Gazâlî akıl-vahiy ilişkisini *İhya'*da şöyle ele alır: "*Aklı tamamıyla bir tarafa bırakıp tam taklide çağıran cahildir. Sadece akılla yetinip kitap ve sünnetin ışığından yararlanmayan ise aldanmıştır.*" der.

Açıkça anlaşılmaktadır ki İmam-ı Gazâlî akla aykırılıkla akıl ötesi arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Mesela, nübüvvet konusu ile ibadetin hikmetlerinin akılla izahını yapmak aklın çapını aşar. Burada nübüvvetle aklın zıt olduğu değil, nübüvvetin akıl üstü bir olgu olduğu gerçeği açığa çıkar.¹⁰⁸

Oryantalist yaklaşımın diğer bir iddiası da İslam dünyasındaki bilimsel geri kalmışlığın İmam-ı Gazâlî'nin felsefe eleştirisine dayandırmasıdır. Bu noktada en önemli yanlış, Yunan felsefesiyle müspet bilimler arasında var olduğu sanılan akrabalıktır. ¹⁰⁹

Oysa ki Muhammed İkbal'in ifadesiyle Yunanlılar astronomiyi matematik ve geometriyi ecnebilerden almışlar, fakat Yunan kültürü iklimine dahil ettirememişlerdir. Onlar bilgileri tanzim ve tertip etmişler ama pozitif bilimlerin gerektirdiği araştırma, deney ve gözlem gibi sabır isteyen usullerden yararlanmamışlardır. Çünkü

106. İmam-ı Gazali ; "Mearicül-Kuds", İnsan yay., İstanbul 1995 S.55

107. Baş, Haydar; " Hikmetin Sırları", İcmal Yay. İstanbul 2004 s.183

108. Çağrıci, Mustafa; " Diyanet İslam Ans. a.g.m.

bu istek Yunanlıların mizaç ve meşreplerine yabancıdır. Zaten bilimsel metotları Avrupalılar Araplardan öğrenmişlerdir. Ayrıca gözlem deney ve tecrübe yönteminin doğuşu Yunan felsefesiyle bir uzlaşma yoluna gidilmesinden değil aksine onunla uzun zaman devam eden bir fikir mücadelesinden doğmuştur. Teorik söylemlerle ilgilenen fakat pratik bir fayda sağlamayan Yunan felsefesi bu özelliklere sahip Arap mizacına mani olmuştur.¹¹⁰ Yine tekrarlamak gerekir ki İmam-ı Gazali müspet ilimleri felsefeden ayırarak onlara İslam dünyasında meşruiyet zemini sağlamış ve akli kullanmanın bu alandaki önemini ifade etmiştir.

Bütün bunların ötesinde İmam-ı Gazâlî'yi "*Hüccet'ül-İslâm*" olmaya götüren süreç onunla İslâm dininin yabancı bir kültür karşısında ki nefis-i müdâfaasını yapmasıdır.

Temelde rasyonel olan felsefecilerin akli vahiyden, aklın temsilcisi filozofu da peygamberlerden üstün gördüğü, vahyi esas itibarıyla zihni bir olay olarak yorumladığı, dini hakikatleri zihni hakikatin cahil halk yığınları için sembolik formlarla yapılmış başka bir anlatımı olarak kabul ettiği bir dönemde İmam-ı Gazâlî İslâm'ın izzetini müdâfaa etmiştir.¹¹¹

Bunun için O *Hüccet'ül-İslâm*'dir, müceddittir, Muhteşem Gazâlî'dir.

109. Orman ; Sabri. a.g.m. s.117

110. İktbal, Muhammed; "İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü" Çeltüt matbaacılık İstanbul 1964 s.149

111. Orman, Sabri; a.g.e. 122

BÖLÜM IV

KAYIP ÜLKE
ENDÜLÜS

“İspanyollar Gırnata’yı aldıkları zaman halkı dinlerini değiştirmeleri için ateşle yaktılar. Biz İstanbul’u aldığımız vakit, her türlü din sahibine dinini yaşayabilmeleri için tam bir din hürriyeti tanıdık.”

Nâmık Kemal

BATININ ENDÜLÜS'TEN GÖRÜNEN YÜZÜ

“Hikâyelerinin sonunda tarihler 1609 yılını göstermektedir ve İbenik yarımadasında bir katliam havası hüküm sürmektedir. İspanyol krallığının dört bir yandan topladığı Müslümanlar, yaya olarak limana getirilirler; zaten bir çoğu yolda açlıktan, susuzluktan ve bitkinlikten ölmüştür. Sağ kalanları taşıtmak için Napoli’den, Ceneviz’den ve başka yerlerden gemiler kiralanıp kaptanlar Müslümanları nakil etmek için kelle başı ücret alırlar. Fakat İspanyol limanlarından uzaklaşıp, gözle görünmez olunca denize atmayı ve hemen dönüp yeni bir yükleme yapmayı daha kârlı bulurlar. Sonuçta -altıyüzbin- Müslüman limana götürülürken, yolda ya da açık denizde ölmüştür. Bu durum birçok tarihçiye göre hemen hemen Nazi soykırımına benzer bir durumdur.”¹¹²

Yukarıda anlatılanlar tamı tamına 781 sene İspanya’da hü-

112. Ziyas; Rodrigo de, "Endülüste Binlerce Müslüman Katledildi" isimli makale. "Endülüsten İspanya'ya", T.D.V yay. Ankara 1996, s.109

küm süren Endülüs Müslümanlarının acı sonudur. Oysa işin başında 711 yılında Tarık b.Ziyad “*gemileri yakarak*” İspanya’ya girmiş ve üç sene zarfında Müslümanlar bütün İspanya’yı fethetmişlerdi. Hedef ise Akdeniz’i bir göl hâline getirerek Balkanlar üzerinden İstanbul’a kadar gelmek ve Hz.Peygamber (s.a.v.)’in fethi arzusunu gerçekleştirmekti. Bu niyetle önce İberik Yarımadası’na tutunan Endülüsler burada muhteşem bir medeniyet kurarlardı. Öyle ki; başkent Kurtuba daha 12.yy.’da geceleri aydınlatılan sokakları ve anestesisi yoluyla ameliyatların yapıldığı hastaneleriyle bir milyon nüfuslu bir şehirdir. 10. yy.’ın sonlarına doğru Avrupa’nın öteki ülkelerinde din adamları dışında okumayazma bilen yok denecek kadar azken, Endülüs’te halkın büyük bir çoğunluğunun okur-yazar olduğu rivâyet edilmektedir. Ayrıca Kurtuba Üniversitesi’nde din, dil ve ırk ayrımı gözetilmeden dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere hizmet verilmektedir. Aynı üniversite Kahire’deki El-Ezher Medresesi’nden 193 yıl, Bağdat’taki Nizamiye Medresesi’nden 289 yıl önce faaliyete geçmiştir. Şehir kütüphanesinde 600 bin cilt kitap bulunmaktadır ve sadece bu kitapların kataloğu 44 cilt tutmaktadır. Batı’da 18 yy.’da bile su az kullanılan bir nesne iken, hatta Paris’teki bütün çeşmelerin sayısı 40 iken, Endülüs’ün Kurtuba’sında 70 kütüphane ve 900 halk hamamı bulunuyordu.

Avrupa’da onunla mukayese edilebilecek şehir olarak sadece Konstantaniye vardı. Özellikle tıp alanında zamana göre çok ileri seviyede olan Kurtuba’ya krallar tedavi olmak için geliyorlardı. Leon kralı I. Sancho 960 tarihinde ameliyat olmak için, daha sonra II. Silvester adıyla papa olan rahip Gilbert fizik ve matematik tahsili için Kurtuba’ya gitmişlerdir. Ayrıca İspanyol krallardan hangisi olursa olsun, bir cerrah, bir mühendis, bir şarkıcı, bir terzi veya bir mimara ihtiyaç duyduklarında medeniyet merkezi Kurtuba’ya elçi göndererek temin ederlerdi. Nitekim Navar kralı veliaht oğlunun eğitimi için Kurtuba’dan hocalar istemişti.¹¹³

Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu Avrupa’ya sokanlar; suyun

113. Şeyban; Lütfü. "Reconquista", İz Yay., İstanbul 2003. s.339.

buharlaşarak azalmasını önlemek için yeraltından kanallarla naklini gerçekleştirenler; kağıdın, pusula ve barutun Batı'ya intikalini sağlayanlar; palamut ve hurma ağaçlarından katran elde etmeyi öğretenler 12. yy.'dan itibaren İspanya ve Portekiz saray yapımına hatta Kuzey Afrika ve Doğu Amerika mimarisine etki edenler Endülüslü Müslümanlar'dır.¹¹⁴

İşte böylesine muazzam bir medeniyet gerek Batı kültürüne kompleksli yaklaşımıyla, gerek Haçlı zihniyetinin sinsice yürüttüğü misyonerlik faaliyetleriyle, gerekse felsefecilerin fikirlerine kapılmalarıyla 1492 senesinde siyasî hâkimiyetini kaybetti.¹¹⁵

Kısaca ifade etmek gerekirse 1031 senesinde yıkılan Endülüs Emevi halifeliğinden sonra Endülüsle Hristiyan İspanya arasında yaşanan mücadele, idealist bir toplumla idealini yitirmiş bir toplumun mücadelesinden ibarettir. Kazanan idealist taraftır ki bu da Hristiyan İspanya'ydı.¹¹⁶

1492 senesinde Gırnata'nın işgaliyle İspanya'da siyasî bakımdan İslâm sona erdiyse de bu ülkede kendilerine yapılan taahhütlere güvenerek yığınla Müslüman kalmıştır. Verilen sözlere bakılırsa Müslümanlar canlarını, mallarını, dinlerini, dillerini, örf ve âdetlerini muhafaza hakkına sahiptirler. Müslümanlar arasında bu teminatların birer aldatmacadan ibaret olduğunu fark edenler yok değildi. Nitekim Gırnata'nın teslimi için hazırlanan anlaşma metninin meşhur El-Hamra sarayında imzalanması esnasında devlet ricali arasında ağlaşmaların başlaması üzerine ünlü komutan Musa b. Ebil-Gassân'ın şu sözleri oldukça dikkat çekicidir:

"Ağlamayı çocuklara ve kadınlara bırakınız..."

Kendinizi aldatmayın. Hristiyanların vaatlerine sadık kalacaklarını da beklemeyin. Ölüm daha az korkulacak bir iştir. Önmüzdeki günlerde eulerimizin yağmalanması, mescitlerimizin kir-

114.Age s.99.

115. Baş; Haydar. "Dini ve Milli Bütünlüğümüze Yönelik Tehditler" İcmal Yay. İstanbul 2003 s.61.

116. Özdemir; Mehmet. "Endülüs'ün Yıkılış Süreci üzerine Mülâhazalar" adlı makale, "Endülüsten İspanya'ya", T.D.V yay. Ankara 1996, s.25

letilmesi, kadın ve kızlarımızın tecavüze uğraması, vahşet, zorbalık, kırbaçlar, zincirler, diri diri yakılacağınız ateş çukurları sizleri bekliyor. Ölümden korkan zayıf nefisler bunları görecektir. Ben ise Allah'a yemin ederim ki bunları görmeyeceğim.”¹¹⁷

Ve zaman onu haklı çıkardı. İşgalin üzerinden daha beş yıl bile geçmeden tarihte eşine ender rastlanan bir imha hamlesiyle karşı karşıya kaldılar. Ayrıntılarını zorla Hristiyanlaştırma, katliam, engizisyon mahkemeleri ve toplu sürgünlerin oluşturduğu bu hamle 1609 yılında tamamlandı. İspanyol tarihçi Marmol Carvajal'ın konuyla ilgili şu tespiti dikkate şayandır:

“Girata işgal edilir edilmez, kilise çevreleri, kral Ferdinand'dan ısrarla Muhammed'in tâifesinin kökünün kazınması için çalışmasını, onlardan İspanya'da kalmak isteyenleri ya Hristiyanlığa girmeye ya da İspanya'yı terke zorlamasını istediler. Böyle davranmasının anlaşmayı ihlâl etmek anlamına gelmeyeceğini, ülkenin selâmeti, Hristiyanlığın sâfiyeti için bunun gerekli olduğunu söylediler. Onlara göre Hristiyanlarla Müslümanların bir arada yaşamaları kesinlikle mümkün değildi.”¹¹⁸

Netice de ne hayatta kalan bir Müslüman ne de ayakta kalan bir camii bırakıldı. Kısacası sekiz asır İspanya'nın kaderinde söz sahibi olan Müslümanlar sanki bu ülkeye hiç ayak basmamışlardı.

117. A.g.m.

118. A.g.m.

“Aristo’yu Endülüs’ün ortasına diken İbn Rüşd, hakikati bulmada akıl ile vahyin ikiz kardeş olduğu inancını kökleştirdi. Âyet-i kerîmede belirtildiği üzere bazıları muhkem, bazıları müteşabih olan Kur’ân âyetlerinin müteşabih olanlarının ancak “rasihun” tarafından anlaşılabilceği beyanında felsefecilerin kast edildiğini iddia etti. Hristiyan dünyasının temel taşı olan Aristo’ya bu derece yakınlık İbn Rüşd’ün içinde bulunduğu toplum için ciddî bir tehdit oldu.”

ENDÜLÜS’TE ÜÇ FİLOZOF

Şimdiki İspanya’nın bulunduğu topraklarda hüküm süren Endülüs’te felsefe, hükümdarların ilgi alanlarından birini oluşturmaktadır. Meselâ Endülüs Emevi Emirlerinden II. Abdurrahman (822-852) Yunan felsefesi üzerine yapılan çalışmalara hayranlık duyan birisidir ve adamları Doğu şehirlerine yeni ve nadir bulunan kitapları toplamak için seyahatler düzenlemektedirler. Kurtuba’da Emir tarafından çeviri için bir Arapça okulu açılır ve Rumlar tarafından yapılmış bir çok bilimsel ve felsefî eser Arapça’ya çevrilir, diğerleri de Doğudan getirilir.¹¹⁹

II. Abdurrahman zamanında başlayan Yunanca öğrenimi, Halife III. Abdurrahman (926-961), döneminde de himaye gördüğünden iyice gelişmiş, Yunancadan Arapça’ya yapılan tercüme faaliyetleri yaygınlaşarak kütüphanelerde çok sayıda kitap toplanmıştır. Bu çalışmalarda Yahudiler önemli görevler almışlardır.¹²⁰

119. İmamüddin; S.Muhammed. "Endülüs Siyasi Tarihi", Rehber yay. Ankara 1990 s.130.

120. A.g.e s.187.

II. Hakem (961-976) ise Sokrat ve Eflatun'a ilgi duymaktadır. Çeviri ve telif faaliyetlerini devam ettirmiştir. Onun zamanında Aristo ve Öklid'in eserlerini çevirmek için bir büro oluşturulur.¹²¹

Bu tür çalışmalar Endülüs'teki ulema, fukaha ve Müslüman halk tarafından tasvip görmemektedir.¹²²

Halife Mansur ise ilk dönemde ulemanın onayını kazanmak için serbest düşünürlere ve felsefecilere karşı toleranssız davranma tutumunu benimsemişse de sonraları onları cesaretlendirmiş ve himaye etmiştir.

1109 yılında İmam-ı Gazâlî henüz hayatta iken Endülüs'e ulaşan İhya-yı Ulûmiddin, buradaki ilim adamları tarafından incelenmiş ve Kurtuba Kadısı Muhammed b. Hamdîn'in başkanlığında toplanan fakihler, eserin muhtevalarını zararlı bularak Kurtuba Ulucamii'nin kapısında yakılmasını kararlaştırmışlardır. Bu hükme dayanarak Murâbıt hükümdarı Ali b. Tâfşin, ülkesinin sınırları içinde "İhya"nın okunmasını yasaklamıştır.¹²³

Şüphesiz Endülüs'te felsefenin etkinleşmesi Muvahhidler döneminde görülecektir. Şöyle ki:

II. Hakem'den beri yaygınlaşan felsefî eserleri anlama ve yorumlama konusunda filozof İbn Bacce'ye gelinceye kadar dikkate değer bir gelişme olmamıştır. Diğer düşünürlere de bir çok çalışmalarda bulundukları hâlde Aristo'yu anlamada İbn Bacce çok ileri bir noktadadır. İbn Tufeyl; İbn Bacce'nin o döneme kadar Endülüs'te felsefî disiplinlerde yetişmiş en güçlü fikir adamı olduğunu kaydeder.¹²⁴

Aristo'nun çeşitli eserlerini şerheden İbn Bacce bunları model alarak bazı telif çalışmalarında da bulunmuştur. Böylelikle İbn Rüşd ile zirveye ulaşacak olan Aristo şarihliği bakımından öncü bir konumda yer almaktadır. Ona göre gerçeğe sûfilerin önerdiği keşf ile değil, arzuların ve ihtirasların denetiminde olmadan "saf düşünce" ile varılabilir. İbn Bacce; haki-

121. A.g.e s.211.

122. A.g.e s.214.

123. Diyanet İslam Ans. "Gazali" isimli makale

124. Aydınlı, Yaşar. Diyanet İslam Ans. "İbn Bacce" isimli makale s.348

kate aklın dışında hiçbir şeyle varılamayacağını savunur. Bu noktada İmam-ı Gazâlî'yi eleştirerek:

"Bize Ebû Hamid El-Gazâlî denen adamın kitapları ulaştı, insanlardan itizal ederek büyük hazlara vardığını söyler. Bunların hepsi birer zandır, hak yerine kendince ikame ettiği şeylerdir." der ve tasavvufu bir hata, ucuz mutluluk vadeden bir yol olarak nitelendirir.¹²⁵

Geliştirdiği "Münzevî Adam" modelindeki gayesi akıldan başka bir unsura gerek duymaksızın hakikate vasıl olunabileceğini ispatlamaktır. İbn Bacce, cemiyetten ayrılmış olan ve her türlü fe-nalıktan uzak münzevî adamı göz önüne alır. İnziva hayatını tavsiye etmez, fakat toplumsal hayatın mahsurları içerisinde onlardan korunarak insanın hakikate nasıl ulaşabileceği hakkındaki teorisini ortaya koyar.¹²⁶

Kendisini önemli kılan unsurlardan ilki Endülüs'te mevcut İslâm tefekkürüne İmam-ı Gazâlî'nin kazandırdığı perspektiften tamamen farklı bir yön edindirmiş ve ülkenin gündemine felsefeyi sokmuştur. Ayrıca Batı'da Muhteşem Gazâlî'yi ilk eleştiren filozof olarak ün yapmıştır. Buna dayanarak İbn Bacce'nin İmam-ı Gazâlî ile hesaplaşmasının İbn Rüşd'e bir ön hazırlık olduğu söylenebilir.

Hayatı boyunca bir çok defa halk tarafından tenkid edilen filozof, şâir Ülfet bin Hakem tarafından da dinsizlikle suçlanmıştır.¹²⁷

İlan Bacce'yi takip eden dönemde İbn Tufeyl felsefede söz sahibidir. Muvahhidî halifesi Ebû Yakup Yusuf'un sarayında baş hekim olarak görevlendirilmesi onun hayatında bir dönüm noktasıdır. Felsefeye büyük ilgi duyan halife, İbn Tufeyl'i himayesine alır, sultanın özel hekimi ve veziri olur. Aynı zamanda en mahrem dostlarındandır.¹²⁸

Felsefî görüşlerini bir olayı hikâye ederek anlatma yolunu se-

125. Bulaç, Ali. "İslâm Düşüncesinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl ilişkisi" Beyan yay. İstanbul 1994 s.192.

126. Aydınlı, Yaşar. a.g.m.

127. Ülken, H.Ziya . " İslam Düşüncesi" Ülken yay. İstanbul 1995 s.227.

128. Kutluer, İlhan. Diyanet İslam Ans. "İbn Tufeyl" isimli makale s.418

çen İbn Tufeyl “Hayy b.Yakzan” adlı eserini kaleme almıştır. Daha önceleri İbn Sina’da, Suhreverdi’de, İbn Bacce’de görülen bu yöntemde hikâye kahramanları birer semboldür. Meselâ roman- da geçen Hayy, filozofu; Absal, sufiyi; Salaman, fakihi temsil eder. Aslında kişiler; felsefe, tasavvuf ve şeriâtın imgesel ifadeleridir:

“İssız adaya bir şekilde bebek olarak bırakılan Hayy b. Yakzan burada bir ceylan tarafından büyütülür. Zamanla anne ceylanı taklid eden onun gibi sesler çıkaran kahramanımız, bir süre sonra hayvanlarla kendisi arasındaki farklılıkların ayırdına varır. Kendi kendine utanma duygusunu keşfeder, avret yerlerini örter. Doğayı ve çevreyi devamlı gözlemleyen Hayy, yedi yaşına geldiğinde sarmaşıklardan kuşak, ağaç dallarından sopa yapmayı ve el- lerini kullanmayı öğrenir.”

Hayy b.Yakzan’ı sarsan en büyük olay şüphesiz ceylanın ölü- müdür. Bu durumu uzun süre açıklayamaz, sonra ceylanın vücu- dunu yararak kalbini keşfeder ve ona hayat veren şeyin “ruh” ol- duğunu anlar.

Dış dünyada olup bitenleri gözlem ve deney yoluyla tanımaya çalışan Hayy b.Yakzan’ın vardığı en önemli sonuç “Allah” fikrine ulaşmasıdır. Ona göre her yaratılmış için bir yaratıcı bulunması kaçınılmazdır.

Otuz beş yaşına bastığında Hayy b.Yakzan için varılacak aşama Yüce Varlığı, duyu, tahayyül ve akıl yürütmelerin ötesinde “salt yoğun tefekkür”le bulmak olacaktır. Kendisi tabiatı, yıldız- ları, güneşi gözlemleyerek birtakım ahlaki ilkelere varır. Bu bil- giler peygamberlerin getirdiği prensiplerden başkası değildir.

Gök cisimlerinin Yaratıcı’yı biliyor olması fikri, Hayy’ın kendi hareketlerini onlara benzetmeye iter. Bundan yola çıkarak “iba- det” kavramına ulaşır, giderek daha düzenli biçimde birtakım ri- tüeller geliştirir. Sonunda Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanmanın gerek- liliğine ulaşır. Yaşadığı bu fevkalade maceranın sonunda haki- katin bilgisini elde eder.

Günün birinde adaya kendisi gibi bir insan olan ‘Absal’ gelir. Absal, Hayy’a konuşmayı, medenî hayatı, kültürel ve ahlâkî bilgi- leri öğretir. Devamında anlaşılır ki Müslüman olan Absal’ın

peygamberin tebliğiyle vardığı hakikatlere Hayy b.Yakzan önce gözlem ve akıl, sonra müşahade ve aydınlanma yoluyla varmıştır. Sadece; Absal'ın iman ettiği dinin Allah, melekler, kitaplar, resul-ler, ahiret, cennet ve cehenneme ilişkin bildirdiklerinin tümü Hayy'ın müşahade ettiklerinin birer simgesidir."¹²⁹

Özetle İbn Tufayl kurgu romanında; dinin tebliğ ettiği gerçeklere filozofların aklıyla varabileceğini iddia etmektedir. Hatta bu mantığın bir uzantısı olarak nübüvvetin gerekliliği tartışma konusu olmaktadır. Diğer bir mesele ise, hakikate ulaşmada felsefeyi de din kadar yetkin görmesidir. Ona göre yöntemleri farklı olsa da din de felsefe de doğru yorumlandığında insanı hakikate taşır. Hatta; *"filozof akıyla helal ve haramları dahi bilebilir"* diye düşünmektedir.¹³⁰

Daha önceki felsefeciler gibi İbn Tufeyl de din ile felsefeyi uzlaştırma gayesi gütmüştür.

İbn Tufeyl'in Endülüs'e en büyük katkısı ise şüphesiz İbn Rüşd'dür. Velihtlığı döneminde hayatının büyük bir kısmını Endülüs'te geçiren Ebû Yakup Yusuf, buradaki zengin kültür muhitinden etkilenmiş, ardından İbn Tufeyl'in sohbetlerine katılarak bilim ve felsefeye merak sarmış, bu maksatla felsefe ve tıpla ilgili eserleri kütüphanesinde toplamıştır. İlme ve felsefeye olan ilgisi onu Aristo'nun eserlerini incelemeye sevketmiş, fakat filozofun üslubunu anlamakta zorlandığı için İbn Tufeyl'den açıklamalar yapmasını istemişti. O sıralar altmış sekiz yaşlarında olan İbn Tufeyl bu külfetli işi yapamayacağını, ancak bunu gerçekleştirecek birinin bulunduğunu söyleyerek İbn Rüşd'ü halifeye takdim eder. Felsefenin temel meseleleri üzerine halifenin sorduğu sorulara uygun cevaplar vermesi üzerine büyük takdir gören İbn Rüşd çeşitli armağanlarla ödüllendirilir.¹³¹

Bir eserinde hükümdarla olan mülakatını şöyle anlatır:

"Sultan bana filozofların Allah ve ahiret hakkında ne düşün-

129. Daha geniş bilgi için bkz. "Ruhun Uyanışı ya da Hayy ibn Yakzan'ın Olağanüstü Serüveni" Ahmet Özalp, İstanbul 1985

130. Bulaç; Ali. a.g.e s.222.

131. Karlığa, Bekir. Diyanet İslam Ans.; "İbn Rüşd" isimli makale. S.257

düklerini sordu. Ben onun ne düşündüğünü ve İbn Tufeyl'in evvelce kendisine ne söylemiş olduğunu bilmediğim için doğrusu korktum; cevap vermekte tereddüt ettim. Sultan doğrudan doğruya Eflatun ve Aristonun bazı fikirlerinden ve İslâm filozoflarının bundan ayrıldıkları noktalardan bahsetti. O zaman kendisinin felsefi konularda derinliğine hayret ederek serbestçe konuşabileceğimi anladım.”¹³²

Bu olaydan sonra 1169 yılında İşbiliye kadılığına tayin edilen İbn Rüşd, hükümdarın isteği doğrultusunda Aristo'nun eserlerini serhetmeye başlar. 1171 yılında Kurtuba başkadısı olur.¹³³

Ensari; İbn Rüşd'ün Kurtuba kadısı iken halk arasında deşetli bir fırtınanın kopacağına dair haberlerin yayılması üzerine bazı kişilerin bu olayı Ad kavmini helâk eden rüzgâra benzettiklerini ve çevrede mazgallar kazarak içine girdiklerini, buna karşı çıkan düşünürün, “Ad kavminin gerçekten var olup olmadığı belli değildir, dolayısıyla onların ne şekilde helâk edildiklerini bilmiyoruz.” demesini gerekçe göstererek Kur'an'da yer alan bir hadiseyi inkâr ettiğini ileri süren muhaliflerinin şikâyeti üzerine sürgün edildiğini bildirmektedir.¹³⁴

Avrupa'yu derinden etkileyecek olan, İbranî dilinde Tevrat'dan sonra en çok yaygınlık kazanan eserleri kaleme alacak olan İbn Rüşd hakkında ünlü oryantalist Ernest Renan “Şârih-i Azam” (En büyük şarih) ünvanını verir. İtalya'da Pado ilâhiyatında ise İbn Rüşd'e “Filozofların Emiri” denirdi. Aristo felsefesine derin vukufiyeti ona, “Aristo'nun Ruhı ve Akli” denmesini hak edecek kadar felsefe çevrelerinde kabul edilen bir gerçektir.¹³⁵

İslâmî derin bilgisi ve Aristo uzmanlığı ile İbn Rüşd, kendisine “Muallim el-Evvel” adını verdiği Aristo'nun hakikate vahiy olmaksızın ulaştığına inanıyordu. Onun gözünde Aristo, hikmeti kavramada âdeta erişilemez doruk noktasını temsil ediyordu. “Tabîiyat” adlı kitabının başında Aristo ile ilgili şöyle der:

132. Ülken, Ziya . A.g.e. s.229.

133. A.g.m

134. Karlığa, Bekir. A.g.m.

135. Bulaç; Ali. a.g.e. s.227.

"Aristo, mantık, tabîiyat ve metafiziğin hem kurucusu hem tamamlayıcısıdır. Kurucusu dedim, çünkü ondan evvel bu ilimlere dair ortaya konulan kitapların hepsi onun eserlerinin yanında anılmaya bile değmez. Tamamlayıcısı dedim, çünkü ondan sonra yaşayan filozofların cümlesi o zamandan bugüne kadar yani 1500 yıldan beri onun meydana koyduklarına bir şey ekleyemedikleri gibi onda yanlışlık da bulamamışlardır. Bir insanda bu kadar ilmin toplanması şüphesiz hayret edilecek bir hâldir. Ona beşer değil, ilahi bir melek dense yeridir. İşte bunun için eskiler onu "ilâhî Aristo" diye anarlardı."¹³⁶

İbn Rüşd'ün oluşturduğu din-felsefe ilişkisindeki maksadı felsefi düşünme biçimi ile vahyi uzlaştırmaktır. Bu konuda "Faslü'l-Maskal Fima beyne'l-hikme ve's-şeri'a mine'l-ittisal" isimli eserinde şöyle der:

"Hakikat hakikate zıt olamayacağına göre, akılla elde edilen bilgi ve delillerle, vahiy yoluyla elde edilen bilgi ve deliller asla birbirine ters düşmez. Burhana (kanıt) dayalı akıl yürütme belirli bir varlık hakkında belirli bir bilgi sağladığı gibi nas da aynı varlık hakkında ya bir bilgi verir veya o konuda bir şey söylemez. Eğer o konuda dinin verilerinde herhangi bir bilgi mevcut değilse ortada bir problem yok demektir, burhanın ortaya koyduğu bilgi alınıp benimsenir. Fakat aynı konuda nasta bilgi bulunuyorsa bu bilginin zâhiri; ya burhana dayanan bilgiye uygun ya da aykırı olacaktır. Uygun olması durumunda yine problem yoktur, burhana dayanan bilgi alınıp benimsenir. Asıl problem herhangi bir konuda nasın verdiği bilgiyle burhanın sağladığı bilginin birbirine uygun düşmemesidir. Bu durumda tek çözüm dinin verdiği bilginin (nas) tevîl edilmesidir."¹³⁷

Sonuçta din ve felsefe İbn Rüşd'e göre; aynı memeden süt emen iki kardeştir. Her ikisi de insanı hakikate ve mutluluğa götürür. Akıl ve vahiy bu bağlamda aynı hakikate farklı yöntemlerle varırlar. Eğer bir konu hakkında iki ayrı görüş olursa bu durumda akıl baz alınarak vahiy tevîl edilir. Burada İbn Rüşd tevîl

136. A.g.e. s.229.

137. Karlığa, Bekir. A.g.m.

edecek kimselere ilişkin olarak bazı bilgiler verir. Dine ait bir çok konuda örneğin müteşabih âyetlerde tevil kaçınılmazdır, fakat teville yetkili kişi; (rasihun) burhan ehli filozoflardır.¹³⁸

Endülüs'ün siyasi, kültürel ve dini hayatında bütün bu fikirler ve felsefi çalışmalar son derece etkili olmuştur. Macit Fahri, “İslâm Felsefesi Tarihi”nde:

“Aristo’yu Endülüs’ün ortasına diken İbn Rüşd, hakikati bulmada akıl ile vahyin ikiz kardeş olduğu inancını kökleştirdi. Âyet-i kerîmede belirtildiği üzere bazıları muhkem, bazıları müteşabih olan Kur’ân âyetlerinin müteşabih olanlarının ancak “rasihun” tarafından anlaşılabilceği beyanında felsefecilerin kast edildiğini iddia etti. Hristiyan dünyasının temel taşı olan Aristo’ya bu derece yakınlık İbn Rüşd’ün içinde bulunduğu toplum için ciddi bir tehdit oldu.”

Sadece felsefi söylemlerin saraylarda alıcı bulması ve millî birlik ve bütünlüğü bozması açısından Endülüs’teki başarısız Vebze Savaşı (1172) ilginç bir örnektir:

Çok büyük savaş hazırlığı yaparak çok yüksek bir mevcutla sefere çıkan Endülüs Muvahhid ordusunun kalkıştığı Vebze Kuşatması tam bir hüsrarla sonuçlanmıştır. Böylesine muhteşem bir ordu Vebze gibi küçük, korumasız ve az bir topluluk tarafından savunulan şehri fethetmekten âciz kalmış, hatta imha edilmekten son anda kurtulmuştur. Bu savaşta halifenin istişare heyetini teşkil eden komutan ve ünlü filozof İbn Rüşd’ün de içlerinde bulunduğu devlet ileri gelenleri, siyaset ve harp usullerinde tecrübeli kimseler değillerdir. Ayrıca halife; ordusunun Mağripli askerler tarafında bir dağılma olduğunda çadırından çıkarak asker toparlıyor, ancak benzeri bir bozgun Endülüslü birlikler arasında meydana geldiğinde ise çadırında İbn Rüşd ve talebelerle oturup çeşitli tartışmalara giriyor, savaşın gidişatıyla pek ilgilenmiyordu.¹³⁹

Müslümanların askerî hâkimiyeti kaybetmeye başladığı bu dönemlerde Yahudi asıllı filozoflar ve onlara tâbi olan meslektaşları, Yahudi-Hristiyan-İslam diyalogu tezlerini geliştiriyorlardı.

138. Bulaç, Ali. a.g.e s.228.

139. Şeyban, Lütfi. a.g.e s.238.

Tıpkı İbn Bacce-İbn Tufeyl- İbn Rüşd'ün din-felsefe uzlaşmasını sağlama çalışmaları gibi onlar da *"Musevîlik ve İsevîlik de haktır."* görüşünü gündem ediyorlardı.

Bütün bunların neticesinde sağlam akide sahibi olan Endülüs Müslüman şahsiyeti, batılın şubelerine hak nazarıyla bakmaya başladıktan ve batıl dinleri hak görmek gibi tavizkâr anlayışa düçar olduktan sonra, hükümdarlıklarını sona erdiren kaderin faturası önlerine gelmiştir.¹⁴⁰

140. Baş, Haydar. "Din Tahripçilerine Kur'an-ı Kerim'in Cevabı" İcmal Yay. İstanbul 1998 s.217.

Rönesans'ın tarihini dikkatle okuyanların nasıl olup da Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından 17. yy.'a ait bir avuç düşünürle kurtulduğunu anlaması pek mümkün değildir. Zaten modern bilim tarihçileri de bu durumda Kepler, Galileo ve Newton'u ayrıca Gutenberg'i kutsar ve 17.yy.'ı "dâhiler asrı" diye nitelendirir.

ENDÜLÜS VE RÖNESANS

Alfred Weber, Doğu'nun Batı üzerinde, ilim ve düşünce alanlarında iki defa kesin etkide bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlardan birisi Doğu hikmetinin Mısır üzerinden Pisagor ve Tales gibi filozoflar kanalıyla geçmesidir. Mısır'daki hikmet ise Hz. Süleyman'a dayanır. Fakat temeli vahiy olan bu bilgi, Antik Yunan'a varınca içerik değiştirir. Hikmet, Doğu'da dinî bir form içerisinde ve hedef niteliğindeyken, çok tanrılı Yunan'da bir sürü tanrının etkisini kırmaya ve onları varlık dünyasında geçersizleştirmeye yarayan bir araç durumundadır.¹⁴¹

Doğu'dan Batı'ya ikinci hikmet hareketi ise 9. yy.'dan itibaren Sicilya ve İspanya (Endülüs) üzerinden olacaktır.

Aslında Ortaçağ karanlığını yaşayan Avrupa'da doğuya karşı ilgi, Haçlı seferleri ve Endülüs medreseleriyle artmıştır. Nüfus yoğunluğu ve merkezleşme karşısındaki eski Batı, okul ve bilim sisteminin yetersizliğinden dolayı, İslâm dünyasıyla temas etmek ve

141. Bulaç, Ali. a.g.e. s.14-15.

genişlemek zorunda kalmıştır. İlk defa rahipler arasında Fransa'da ve Normandiya'da ilk bilim hareketi gelişir. Fransa kralı Robert, Güney İtalya'yı Calabria ve Sicilya'yı istila ettiği zaman İtalya medreselerini görerek oradan bir çok şey nakleder. Bu suretle Sicilya ve Napoli medreseleri İslâm biliminin Batı'ya sokulması için bir geçit görevi görür.

Birinci safhada; İtalya, İspanya ve Güney Fransa'dan birçok kimselerin Endülüs medreselerinde okumaya geldiklerini görürüz. Matematik, felsefe, tıp ve astronomi okuyan öğrenciler bir süre sonra yeni açılacak ilk Batı üniversitelerinin profesör adayları olurlar.

İkinci safhada; Güney Avrupa'da Endülüs'e özenerek ilk üniversitelerin kurulduğu görülür. Binaların mimarı tarzı, ders programları, öğretim yöntemleri tamamen medreselerin taklididir. İlk defa Napoli krallığında Salerno Medresesi'ni kurarlar. Diğer Avrupa ülkelerinden öğrenim için buraya öğrenci gönderilir.

Üçüncü safhada; artık İslâm bilimi İtalya medreseleri aracılığıyla Fransa'ya ve diğer Batılı ülkelere sokulmaya başlamıştır. 13. yy. başlarında Boulogne ve Montpellier medreseleri kurulur. Daha sonra Paris Üniversitesi çalışmaya başlar. Bu yüzyılda artık aynı model üzerinde Oxford, Cologne Üniversiteleri kurularak yeni bilim, İngiltere ve Almanya içlerine girer.¹⁴²

11.yy.'dan itibaren Endülüs'ü ele geçirmeye başlayan İspanyollar, Endülüs medeniyetine hayranlıkları sebebiyle Arapça öğrenimini ve Arapça eserlerin Lâtince'ye tercümesini teşvik etmeye başlamışlardı. Nitekim Müslümanların elindeyken olduğu gibi işgalden sonra da özellikle Kurtuba, İşbiliye ve Sarakusta gibi şehirleri Avrupalı öğrenciler için cazibe merkezleri olmaya devam etmişti. İslâm medeniyeti birikimlerinin Batı'ya aktarılması yönünde yapılan faaliyetlerden birisi Tuleytula baş piskoposu Raimont'un şehirde kurduğu akademiydi. Bağdat'taki Beytül-Hikme benzeri olan bu müessesede Arap dili ve edebiyatını öğrenen Müslüman ve Hristiyan uzmanlar tarafından felsefe, astronomi,

142. Ülken; Ziya. "Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü" s.220-222.

matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat dallarındaki çok sayıda Arapça eser Latince'ye çevrilmişti. Bundan başka 13. yy.'da İşbiliye ve Mürsiye'de de tercüme akademileri açılmıştı.¹⁴³

Francis Bacon ise modern Avrupa'nın temeli olarak matbaa, barut ve mıknatısı gösterir. Fakat bunların hiç birisi Avrupalı değildir.

Matbaa; bir tür ilkel litoğrafya hâlinde ilk önce Çinliler tarafından kullanılmıştır. Türkler aracılığıyla Araplara geçtikten sonra bir parça geliştirilmiştir. Batılılar parçalara bölünmemiş, tahtadan oyulmuş matbaayı Endülüs'ten öğrendiler. Gutenberg zamanında yalnızca harfler ayrı ayrı yazılmaya başlandı.

Pusula; Çinlilerden Türklere oradan Araplar aracılığıyla Avrupa'ya geçmiştir. Pusulanın Giajo d'Amalfi tarafından Avrupa'da keşfedilmiş olduğu hakkındaki söylenti tamamıyla yanlıştır. Endülüs yoluyla Avrupa'ya geçtikten sonra iyileştirilmiş olması mümkündür.

Barut da Hristiyan milletler arasına ancak 14. yy.'da girmiştir. Fransa'da ilk defa 1338'de kullanılmıştır. İngilizler Crecy Savaşı'ndan 8 yıl sonra ilk defa barutlu silah kullandılar. Oysa Müslümanlar bundan yüzyıllarca önce kuşatmalarda baruttan yararlanıyorlardı. Barutun Batıda bulunduğu hakkındaki eski söylentiler de tamamıyla asılsızdır.¹⁴⁴

Rönesans'ın tarihini dikkatle okuyanların nasıl olup da Avrupa'nın Ortaçağ karanlığından 17. yy.'a ait bir avuç düşünürle kurtulduğunu anlaması pek mümkün değildir. Zaten modern bilim tarihçileri de bu durumda Kepler, Galileo ve Newton'u -ayrıca Gutenberg'i- kutsar ve 17.yy.'ı "dâhiler asrı" diye nitelendirir.

Endülüs; Sicilya ve İspanya üzerinden Batı'yı sadece kurumları ve bilimiyle değil edebiyatıyla da etkilemiştir. Öyle ki zaman içerisinde Batı Avrupa'da yaygınlaşan nesir tarzında yazılmış "fabl" denen ibretli hayvan hikâyeleri, masallar, ahlâkî ve hikmetli konuların ele alındığı kısa hikâyeler Endülüs'ten beslenmekteydi. Kelile ve Dimne türü Arapça eserlerde geçen bu ilginç fabl-

143. Şeyban, Lütfi. a.g.e s.97.

144. Ülken, Ziya . A.g.e. s.218.

lar, Kastilya ve Leon kralına sunulmak üzere önce İspanyolca'ya sonra da Lâtince'ye çevrilmiştir. La Fontain de bu eserlerden geniş ölçüde yararlandığını itiraf eder. "*Don Kişot*"un yazarı Cervantes'in Cezayir'de bir süre hapis hayatı yaşarken Arapça yazılmış eski bir hikâye kitabından yararlanarak ünlü eserini kaleme aldığı bugün artık bilinmektedir.¹⁴⁵

Başlangıçta bir kültür hareketi olarak edebiyatla yol alan Rönesans zamanla felsefeye dönüş yapmış ama felsefede ilham kaynağı Doğu olmuştur. St. Thomas'ın Farabi'den; Roger Bacon'ın Razi ve İbn Heysem'den; Albert Magnus'un İbn Sina'dan; Spinoza'nın İbn Tufeyl'den; Pascal ve Descartes'ın İmam-ı Gazâlî'den etkilendikleri aşîkârdır. Fakat örneğin; Descartes'ın tanımladığı şüphencilik ile İmam-ı Gazali'nin şüphenciligi olmaktan çıkmış, başka bir veçhaye bürünmüştür.¹⁴⁶ Şöyle ki:

İmam-ı Gazâlî'nin şüphesi istendiğinde tekrarlanması mümkün olmayan kişiye has ve ilâhi bir ilhamın sonucunda ortaya çıkan "*zevk*" bilgisine götüren, kalıcı ve varlığa ait bir şüphedir. Descartes'ın şüphesi ise bir hedef değil doğruya ulaşmak için bir araçtır. Bu sebeple hem geçici hem de metodiktir. İmam-ı Gazâlî'nin şüphesi aşkın bir gerçekliği ispatlamaya çalışırken Descartes'ın şüphesi yeni bir yöntemin belirlenmesi maksadına yöneliktir.¹⁴⁷

İlginç olan diğer bir gelişme, İbn Rüşd'ün Avrupa'daki aksidir. Din ile Yunan felsefesini uzlaştırmayı düşünen "*Çifte Hakikat Teorisi*", Endülüs'te millî ve dinî bütünlüğü bozucu bir etki oluştururken; Batı'dan bilimin ve kiliselerin otoritesini aşarak kendisine dinden bağımsız -seküler- bir alan vücuda getirmiştir. Aynı İbn Rüşd geliştirdiği tevil anlayışıyla hermenötiğin ve rasyonalizmin de Avrupa'da öncüsü sayılabilir.¹⁴⁸

145. Aydın, Mustafa. "Endülüs Edebiyatında Orjinallik Meselesi" isimli makale. "Endülüsten İspanya'ya", T.D.V yay. Ankara 1996

146. Bulaç, Ali. a.g.e s.315.

147. Karlığa, Bekir. A.g.m.

148. Karlığa, Bekir. A.g.m.

BÖLÜM V

MODERNİZMİN İSLAM DÜNYASINDAKİ ETKİLERİ

“Yenilenler yenenleri taklid ederler.”
İbni Haldun

DEVEYİ İĞNENİN DELİĞİNDEN GEÇİRMEK

İki adam tartışıyormuş. Biri öbürüne diyormuş ki: “Allah isterse deveyi iğnenin deliğinden geçirir; deveyi küçültür, küçültür, iğnenin deliğinden geçirir.” Öbürü itiraz etmiş: “Hayır, bence deveyi küçültmez, iğnenin deliğini büyütür. Bu işi öyle yapar.” Deveyi mi küçültür, iğnenin deliğini mi büyütür noktasında bir türlü anlaşamıyorlarmış. Derken oradan geçen birinin hakemliğine müracaat etmek istemişler. Hangimiz haklıyız diye sormuşlar. O adam demiş ki: “Allah deveyi iğnenin deliğinden geçirmeyi murad ederse, ne deveyi küçültür, ne de iğnenin deliğini büyütür, öylece geçirir.” Modern bilimin Avrupa’da toplumsal dönüşüme katkı sağlayıp yeni bir yerleşik değerler sistemi oluşturması dünyada geniş yankı buldu. Batıda Ortaçağ sonrasında ortaya çıkan her yeni buluş (telgraf, telefon, lokomotif, elektrik) beraberinde farklı kültürel normlar ve yaşamsal alanlar oluştuyordu. Oluşan her alan modern bilime daha bir itimad etmemizi telkin ediyordu. Sonuçta Avrupa’da bilim kendi sınırlarını aşarak bir tür “akide”ye dönüştü ve ondan âdeti insanı ve evreni yeniden dizayn etmesi istendi.

(Tamamıyla bilimsellikten yoksun olmasına rağmen Darwin Teoremi bilimin bir dünya görüşü halini almasının ispatıdır). Böylelikle bütün mevcut inançlar ve sistemler Batı'da yeni baştan saf aklın tesviyesinden geçirildi.

Neyin mitoloji, efsane, hurafe, neyin hakikat olduğu artık lâboratuvar ortamlarında günışığına kavuşuyordu. Zira devir, sadece beyinle var olduklarını sananların devriydi.

Bilim Dini Yargılıyor

Avrupa'daki bütün bu gelişmelerden Doğu'nun -zihni bulanık-kafaları da nasibini aldı. Konu edilen etkilenmenin ana teması neticede bir inanç sistemi olan dini, rasyonalist (akılcı) bir mantıkla sözde bilim ışığında ele alıp yorumlama çabasıdır. Bu zihniyetteki insanlar meselâ melekleri inkâr etmiyorlardı. Ama onları birtakım bilimsel kılıflar içinde kabule yaşıyorlardı. Ya da Mirac'ı redde kalkışmıyor ama bir mucize olarak değil de kozmik bir süreç bağlamında kabule değer buluyorlardı. Saf aklı ölçü edinenek gelişen "*vahiyden bağımsız düşünme*" arzusu ile İslâm'ın temel kavramları tartışmaya açılmıştı. Mucize, keramet, melek, cin, veli, büyü, şeytan gibi metafizik kavramlar pozitif bilimlere referans alınarak yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır. Mesela cinlere salt bilimsel bir izah getirebilmek için onların daha önce görünmeyen varlıklar olduğu fakat şimdi -mikroskobun keşfinden sonra- gözlenebildiklerini söyleyerek cinlerin mikroplar oldukları ileri sürülmüştür. Kimileri Hz. Musa'nın gözleri önünde dağın eriyivermesini volkanik bir patlamaya, Hz. Süleyman'ın cinlerini vahşi kölelere benzetirken, Ebabil kuşlarının Ebrehe ordusuna attığı taşlara kimileri de "*çiçek mikrobu*" tanısı koymuşlardır.

Bilimin Akideye Dönüşmesi

Bütün bu çalışmalar yapılırken:

- Kur'ân-ı Kerîm bir hidayet kitabı olarak değil, fizik, kimya kitabı gibi ele alınmıştır.
- Avrupa merkezci bilim anlayışının bir uzantısı olarak insanlığın

bugün geldiği nokta en ileri nokta olarak kabul edilmiş, inanç sistemleri dahi mevcut Batı medeniyetine göre yeniden konumlandırılmıştır.

- Bilim; denenebilen, yanılabilen bir olgu olmaktan çıkarılıp, yanlışlanamaz, yanılmaz bir tür akideye dönüşmüştür.
- Modern bilimin akide h lini almasıyla din, reformist izahlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Sonuçta dinden bilime gidiş değil, bilimden dine gidiş esas alınmış; test eden bilim, test edilen din olmuştur.
- İslâm'ın esaslarını oluşturan temel bilgi kaynakları (Kitap-Sünnet-İcma-Kıyas) ikinci pl nda kalmış; felsefi akıl, ölçü kabul edilmiştir.
- Temelde yapılan hata hikmetin hikmet ehli “ lim” tarafından değil, “zek  küpü” bilginlerce yorumlanmasıdır.

Bu durum ise, dinde söz sahibi olanların İmam-ı Gazâlî'nin tanımladığı kalp gözü açık  rifler değil, İbn Rüşd'd n ifade ettiği filozoflar olmasının tez h r d r.

*Doğa ve yasaları karanlığındaydı gecenin,
Tanrı buyurdu; "Newton olsun" ve aydınlandı her şey.
Alexander Pope*

19.YY.'DA HİNDİSTAN

Avrupa'da Kutsal Dinden Kutsal Bilime Gidiş

*"Bilim, getirdiği iyiliklerden yana durmadan değişme hâlin-
dedir. Onda her şey devinir, değişir kabuk değiştirir. Her şey her
şeyi yalanlar, her şey her şeyi yıkar, her şey her şeyi yaratır, her
şey her şeyin yerini alır. Dün doğru diye benimsenen şey, bugün
yeniden gözden geçirilir. O yüce bilim makinesi durmak dinlen-
mek nedir bilmez; hiçbir zaman doymaz..."* Victor Hugo bir ese-
rinde böyle diyor.

Gerçekten de bilim devriminin olduğu 17. yy. 'dan 20. yy.'ın
ikinci yarısına kadar modern bilim; dünyanın dönüşünde baskın
bir unsur olarak kendisini duyumsatmayı bilmiştir. Kepler'in gök
dinamiği, Galileo'nun yer mekaniği, teleskobu ve deneysel mate-
matiği ile Newton'un çekim yasaları ve yeni evren tasarımı Avru-
pa'yı derinden sarsmış, her şeye farklı bir açıdan bakabilecek pa-
radigma sahibi yapmıştır. Ortaya çıkan "modern bilim" olgusu

kendisini Batı dünyasında hayatın bütün kıyılarında gösterecek, âdeta “*bilirkişi*” rolüne sahip olacaktır.

17. yy. 'ın sonuna gelindiğinde modern doğa bilimi, Avrupa sahnesinin önemli bir etmeni olmuştur. Kopernik'in Doğu Prusya'da dünyadan yalıtılmış bir durumda araştırmaları sürdürme çabası örneğinde olduğu gibi, “*yalnız*” araştırmacılar devri kapanmıştır. Bilimsel hareketin sürmekte olan yükselişi artık hareketin oluşturduğu örgütlü derneklerin güvencesi altındadır. Batı uygarlığının bir bütün olarak dünyanın yeniden biçimlendirilmesi olasılığını ortaya koyması nedeniyle doğa biliminin oluşturduğu etki, 18. yy.'ın Aydınlanma dönemine doğru yönelen Avrupa kültüründe de kendisini duyurmaktadır. Bu anlamda Batı tarihini, başlangıçta Hristiyanlık etrafında örgütlenmiş bir kültürden, bugünkü bilim etrafında oluşmuş bir kültür hâline dönüştüren bilimin düzenli olarak genişleyen rolü ile özetlemek abartma olmayacaktır. Dönüşüm daha bilimsel devrim tamamlanmadan önce başlamıştır.¹⁴⁹

Öyle ki İncil Tanrı'nın sözü olarak özel bir yer sahibi olmayı sürdürmüşse de, onun otoritesi bile artık sorgusuz sualsiz benimsenmemektedir. “*Modern İncil*” ilminin ilk adımları kitabı tarihsel eleştiri konusu yapmak oldu. Bilimsel açıdan Newton'un yazışmalarında yer alan bir ayrıntı, meydana gelen değişimi açığa vurur. Thomas Burnett'in bir mektubuna verdiği yanıtta Newton, yaradılışın inanırlığını bilimsel delillerle kanıtlamak için yaradılışın kısa bir açıklamasını yapıyordu. Bu açıklama, Luther'in Kopernik'i yalanlamak için İncil'e başvurusu ile karşılaştırıldığında, rollerin tamamıyla tersyüz edildiği görülür. Çünkü Newton'un mektubu yaradılışın inanılabilirliği için bilimsel otoriteye danışmaktaydı.¹⁵⁰

Kopernik, Kepler, Galileo, Newton gibi bilginlerin keşifleri ve Bacon, Descartes, Leibniz gibi filozofların düşünceleriyle bilim ve din her defasında karşı karşıya gelmiş; ama bu kişilerin sözlerinde doğrudan doğruya dinî eleştirilere rastlanmadığı gibi, çoğu söze

149. Modern Bilimin Oluşumu - TÜBİTAK Yayınları - Sayfa 141

150. Age - Sayfa 140

dine bağlılığını bildirerek girmiştir.¹⁵¹ şüphesiz bunda önceki dönemlerdeki kilise baskısı önemli bir etmendir.

Ama 19. yy. 'a gelindiğinde bilimin su götürmez üstünlüğü ortadadır. Çünkü 19. yy. 'da Hristiyanlığa eleştiriler getirilmeye başlanmıştır. Meselâ Almanya'da 1835 yılında Strauss tarafından İsa'nın yaşamına ilişkin yayınlanan kitapta bu peygamberin yaşamındaki doğaüstü nitelikler  r t l yordu. Aynı zamanda Lachmann adında bir bilgin de İncil'in Yunanca metnine eleştirel tarihi inceleme yöntemini uyguladı. Bu eleştirilerin etkisi altında Ahd-ı Cedit'i meydana getiren dört İncil'den Matta İncili'nin, öyle söylendiği gibi, en eski İncil olmadığı, belki Markos'un İncili'nin daha eski olduğu, fakat bunun bile İsa'nın çarmıha gerilmesinden 30 yıl sonra yazıldığı ve İncilleri yazanlardan hiçbirinin İsa'nın hayat ve hareketini gözüyle görmüş tanıklar sayılamayacağı anlaşılmıştı; arada geçen 30 yıl zarfında efsaneler ne kadar büyür ve değişebilirdi. Sonra daha önemli bir problem ortaya  ıktı, İsa'nın bu İncil'deki sözleri dikkatle incelenince O'nun bir din kurmaya kalkışmadığı ve hatta dünyanın sonunun geldiği, kıyametin pek yakında kopacağı düşüncesinde olduğu anlaşılıyordu.¹⁵²

İngiltere'de ise 1860 yılında kilise adamlarından yedi kişi yazdıkları çeşitli makalelerde İncil'in öteki kitaplar gibi eleştirilebileceğini prensip olarak kabul ediyor ve kutsal kitaplarındaki çelişkileri meydana koyuyorlardı. Bu makalelerden en  emlisi Baden Powel tarafından yazılanıydı. Bu kişi hem evrim teorisini kabul ediyor, hem de mucizelerin olabilişliğinin imkansızlığını ifade ediyordu. Ayrıca bahsedilen yedi kişi cehennem ateşinin sonsuz olamayacağını söylüyorlardı.¹⁵³

19. yy.'in ortalarından itibaren bir yandan Batının kutsal kitabının ilk nüshalarında araştırmalar ve çevirilerde düzeltmeler; bir yandan da özellikle Mısır, Mezopotamya ve İran körfezi dolayında arkeolojik araştırmalar yapılıyordu. Bu araştırmalar sonunda, Fransa, İngiltere ve Almanya'da bazıları bugüne kadar hâlâ ge-

151. Tarih Boyunca Bilim ve Din - Adnan Adıvar - Sayfa 376

152. Age - Sayfa 379

153. Age - Sayfa 379

çerli olan yapıtlar yayınlıyordu. Bu yapıtlar, İncil'den evrenin yaratılış tarihi olarak çıkarılan zamanlardan daha önce, gerek Mısır'da ve gerek Mezopotamya ve İran körfezi çevresinde bilim, sanat ve edebiyatıyla bir uygarlık bulunduğunu meydana koydu.¹⁵⁴

Benzeri çalışmalarla Avrupa'da mevcut kurumların tamamında görüldüğü gibi din kurumu da bilimsel temellere dayanmak zorunluluğu duymaktaydı. Böylelikle Batı'da Hristiyanlık bir yandan tamamıyla yaşamdan elini çekerek vicdana indirgeniyor, Tanrı kilisenin dört duvarı arasına sıkıştırılıyor, diğer yandan ise akılcı bir biçim verilerek savunulmaya çalışılıyordu.

Günümüze doğru geldiğinde ise artık dinin kutsallığının, bilimin tesviyesinden geçirildiğini söyleyebiliriz. Madem ki modern dünyayı kuran modern bilimdir, modern bilimi kuranlar da modern dünya kadar aydınlık ve yüce varlıklardır:

Doğa ve yasaları karanlığındaydı gecenin

Tanrı buyurdu; "Newton olsun" ve aydınlandı her şey.

Alexander Pope

Önceleri kilisenin çizdiği sınırlar dahilinde düşünce üreten modern bilim, kazandığı başarılarla kiliseye denk bir otorite konumuna yükselmiş, 19. yy.'da da Hristiyanlığı test eder olmuştur. Son tahlilde dinden bağımsız bir ahlâk sistemi oluşturmaya çalıştığı görülecektir. Bahsedilen "*bilim ahlakı*" kendi meşrûiyetini şöyle savunacaktır:

Bilim birkaç yüzyıldan beri evren ve insan üzerine kurduğumuz düşünceyi değiştiriyor. Din kitaplarındaki eski masalları, evrenin doğusu ile ilgili hikâyeleri bir yana atıyor. Sonsuz büyükle sonsuz küçüğe dalıyor. Elde ettiği başarılarla, zaman ve uzay kavramları gibi değişmez sanılan kavramları değiştiriyor. Akıl üzerinde kurduğumuz düşüncelere kadar her şeyi değiştirmeye zorluyor bizi. Bilimin o coşkulu atılışı önünde hiçbir şey duramıyor. Şimdi sorarım size: Bütün bu zaman ve çaba, süklüm püklüm gelip, ahlâk dünyasının eşliğinde yığılıp kalacak öyle mi? Bilgi ala-

nındaki böylesine güzel değişmelerin yanı başında ahlâk dünya-
sında hiçbir değişme olmayacak ha?¹⁵⁵

Artık kutsal dinin yanında en az bir o kadar kutsal olan mo-
dern bilim vardır. Bu durumda Avrupa'da Hristiyanlığın kıs-
men kaybettiği kutsallığını kendi toprakları dışında s m rgecil-
için  nc  kuvveti olarak aradığını söyleyebiliriz. Bunun ise adı
misyonerliktir...

Modernizmin Etkisindeki Hindistan'da Reform  alışmaları

*"Bilimsel tefsir" terimleriyle literatürümüze giren yaklaşımın ilk örneklerini veren
Sir Seyyid Ahmed Han, açıklamalarında Hz. Musa'nın gözleri önünde dağın
eriyivermesini volkanik bir patlamayla, Hz. Süleyman'ın cinlerini Lübnan'dan
getirilmiş yarı vahşi kölelerle izah etti.*

*"Kuzey Amerika ve Rusya ovaları bizim ekin tarlalarımızdır;
Chicago ve Odessa bizim ambarlarımızdır ve Baltık bizim kereste
ormanlarımızdır. Avustralya, Malezya, Yeni Zelanda'da bizim;
Kanada koyun  iftliklerimiz vardır. Arjantin'de ve Kuzey Ameri-
ka'nın batısındaki kırlarında bizim öküz s r lerimiz yayılır. Peru
altınını gönderir; Güney Amerika ve Avustralya altını Londra'ya
akar. Hindular ve Çinliler  ayı bizim için yetiştirirler ve bizim kah-
ve, şeker ve baharat  iftliklerimiz tüm Hint adaları üzerindedir.
İspanya ve Fransa bizim bağlarımızdır. Akdeniz meyve bahçe-
mizdir ve uzun süre Güney Birleşik Devletlerini kaplayan bizim
pamuk alanlarımız artık dünyadaki sıcak bölgelerin her yanına
yayılmaktadır."¹⁵⁶*

17. yy.'da bilim devrimini 18. yy.'da sanayi devrimini gerçek-
leştirmiş Avrupalının (İngiliz) dünyaya bakışı bu şekildedir.

155. Bilim Ahlakı - İş Bankası Yayınları - Sayfa 25

156. Büyük G  lerin Yükseliş ve   k şleri - Paul Kennedy - İş Bank. Yayınları Sayfa 178

“Beyaz Adam”ın etkisi 19. yy.’da dünya gücü dinamiğinin en göze çarpan yönlerinden birini oluştuyordu. Bu etki kendisini yalnızca çeşitli ekonomik ilişkilerle değil, buralara giren gezginler, serüvenciler, misyonerler aracılığıyla, batılılara özgü hastalıkların gelişile ve kişileri batılı inançlara döndürmeleriyle duyuruyordu.

Bu etki, sonuçta yollar, demiryolu şebekeleri, telgraf sistemleri, limanlar -sözgelimi İngilizlerin Hindistan kentlerinde yaptıkları binalar- gibi eserler oluşturmuşsa da korkunç olan yanı aynı dönemin çoğu sömürge savaşlarında akıtılan kanlar, yapılan soygunculuk ve yağmacılıktı. 1800’de dünyadaki karaların yüzde 35’i Avrupalıların işgali ya da denetimi altında bulunuyordu. Bu oran 1875’te yüzde 67’ye, 1914’de yüzde 84’ün üzerine çıktı.¹⁵⁷

İslâm dünyası açısından ise 1800’lü yıllar bir “*trauma*” dönemini çağrıştırır. Bu zaman diliminde Müslümanlar, ilk defa modernizmle tanıştılar. Modern Batı Medeniyetinin İslâm dünyası üzerindeki şoku öylesine güçlü oldu ki, Batı ile karşılaştırıldığında bir “*geri kalmışlık*” durumunda olduğunu fark eden İslâm âlemi aradaki mesafe farkını bir türlü istenen ve beklenen ölçüde gerçekleştiremedi. “*eski*” ile “*yeni*” yahut “*geleneksel*” ile “*modern*” arasındaki hayatî diyalektik, ikileme sürüklendi.¹⁵⁸

Bu ikilemin ilk defa yaşandığı coğrafyalardan birisi de Hindistan oldu. 1803’de Delhi’nin İngilizler tarafından işgaliyle “Beyaz Adam”ın emperyalist ve kolonileşme çabaları yerleşik düzene geçti.

Hint yarımadasını yönettikleri iki yüzyıl boyunca İngilizler maddî kültürlerinin hemen hemen bütün özelliklerini buraya taşıdılar. Ürünlerin çoğu, Hindistan’da yaşayan İngiliz askerî, sivil personel ve bunların aileleri için getirilmişti ama bu ürünler arasında bulunan buharlı gemi, demiryolu, ve elektrikli telgraf halkın hayatında kalıcı ve geniş bir etkiye sahip oldu. Öyle ki milyonlarca Hintli yelken ve kürek kullanmaksızın nehir üzerinde yol alan buharlı gemileri hayretler içerisinde izlemişlerdi. İngiliz egemen-

157. A.g.e. Sayfa 176

158. “İslâm Dünyasında Gelenek, Değişme, Modernleşme ve Fundamentalist Eğilimler” isimli Makale - Prof.Dr. Ünver Günay - Erciyes Üniv.

liğinin ve teknik kaynaklarının çok daha etkili bir kanıtı olan demiryolu, üstün teknolojilerinin bir sembolü olarak çok kısa bir süre sonra buharlı geminin yerini alacaktı.¹⁵⁹

İngilizler Hindistan'da sadece askerî, siyasî, teknolojik ve ekonomik yönleriyle değil misyonerleriyle de varoldular. Kuzey Hindistan'daki Müslüman ve Hindular arasında misyonerlerin varlığı hızla yayıldı. 1813'den itibaren Doğu Hindistan  irketi, misyonerlerin ülke topraklarına serbestçe girmelerine izin verdi ve bunu kısa bir süre sonra Amerikalıların desteklediği İngiliz misyoner ağının kurulması izledi.

 alışmalar Anglikan kilisesi misyonerlik cemiyetinin hizmetinde görevlendirilen Alman Evangelisch cemiyeti  yesi Carl Gottlieb Pfander ile yakın arkadaşı William Muir tarafından yürütülüyordu.

Oldukça yüksek fikrî seviyedeki m nakaşalardan, pazarlarda vazetmeye ve yerli dillerde basılmış binlerce İncil fotokopisi dağıtmaya kadar giden durum, sonunda en çok konuşulan ve önde gelen Müslümanların zihnini meşgul eden bir hâl aldı. Eski kutsal metinlerin tahrifi, ulema arasında tartışmaların özü oldu.

Bu tartışmalarda William Muir, 1840 ve 1850'lerde kutsal metinlerin sahihliği ve bütünlüğü konularında yazılar yazdı. 1855'lerde Kur'ân'da sık sık dile getirilen Yahudi ve Hristiyan metinlerin değeri ve vahiy ürünü olduklarına dair söylemleri Müslümanların avantaj olarak kullanmalarını istedi. Bir Müslüman'ın İncil ve Tevrat'ın  er'i yorumlarını dikkate alması gerektiğini ifade ederek bu hususta Hristiyanları Müslümanlara baskı yapmaya teşvik etti.¹⁶⁰

Aynı yazar 1861'de Hz. Peygamber(s.a.v.)'in hayatını konu alan bir kitap yayınladı. Bu  alışmasında Kur'ân'ı değil de özellikle hadisleri eleştirel tarihi inceleme yöntemiyle ele aldı. William Muir, bu metodu ilk uygulayan kişı olarak Goldziher ve Schacht gibi oryantalistlere öncülük etti. Ona göre "R vinin

159. Teknolojinin Evrimi - George Basalla - T B TAK Yayınları Sayfa 105

160. www.ulumel-hikmeokulu.com int.sitesi Seyyid Ahmed Han

karakterinin ve senetteki halkaların tetkikine ilişkin salt kurallar hadisin güvenilirliğinin kanıtı değildir. Metin de eleştirel tetkike tâbi tutulmalıdır."¹⁶¹

İşte İslâm âleminde ilk modernist ve reformist fikirler böyle bir kuşatma altında Hindistan'da cereyan etti. Öncülüğünü ise Moğol sarayına çok yakın olan, köklü bir aileden gelen Sir Seyyid Ahmed Han yaptı.

Modern bilimler Kuzey Hindistan'da 19. yy.'ın ilk yarısında hükümetin ve misyonerlerin eğitim kurumlarında yoğun bir şekilde öğretiliyordu. Batı biliminin birçok prensibi İslâmî esaslarla geliyordu. Sir Seyyid Ahmed Han ve maiyetindekiler ilk olarak aklın ve vahyin sınırlarını sorgulamaya başladılar.¹⁶² Onlara göre; modern bilimin esaslarının dinî hükümlerle çatışmaması gerekiyordu. Ve problemi dinin yanlış yorumlandığı noktasında aradılar. Seyyid'e göre İslam yanlış anlaşılmıştı. Eğer geçmişte dinimiz doğru biçimde algılanmış olsaydı, bugün Müslümanlar bu durumda olmazdı. İçinde bulunduğumuz durumun sebebi Müslümanların dinî algılayışlarındaki yanlışlıklardı.

Tıpkı Paulos ve ondan sonraki din adamlarının Hristiyanlığa ve İncil'e reva gördükleri muamelelerde olduğu gibi, İslâm'ın ve onun kaynaklarının bize intikalinde temel fonksiyon icra etmiş ilk nesillerinde benzeri bir tahrip ve tahrif içinde olduklarını savunuyorlardı. Devamında ise; Kur'ân-ı Kerim'in ilâhî iradeye aykırı düşecek şekilde tefsir edildiğini, yani lâfzi tahrifat yerine manevî tahrifatın söz konusu olduğunu söylüyordu. Buna karşılık çözüm olarak önerisi, Kur'ân'ın modern batı bilimleri ışığında rasyonalist bir yoruma tâbi tutulmasıydı. "*Bilimsel tefsir*" terimleriyle literatürümüze giren yaklaşımın ilk örneklerini veren Sir Seyyid Ahmed Han açıklamalarında Hz. Musa'nın gözleri önünde dağın eriyivermesini volkanik bir patlamayla, Hz. Süleyman'ın cinlerini Lübnan'dan getirilmiş yarı vahşi kölelerle izah etti.¹⁶³ Determinist

161. "Modernist Müslümanların Hadise Yaklaşımı; Aligarh Okulu" isimli makale - A.N.M Wahidur Rahman - Terc. Yrd.Doç.Dr. Yavuz Ünal, www.dinbilimleri.com

162. Ulum el-hikme okulu - Adı geçen makale

163. Bilgi, Bilim ve İslam II - İSAV - Sayfa 24

mantığının etkisinde kalarak tabiat kanunlarında istisnaların olmayacağını savundu. Hz. İbrahim'in ateşe atılıp yanmamasını, Hz. İsa'nın babasız doğmasını, balığın Hz. Yunus'u yutmasını ve peygamberlere ait bütün mucizeleri sebep-sonuç ilişkisine dayanmadığı için kendince tevil etti.

Sir Seyyid ayrıca William Muir tarafından hadislerle yöneltilen ithamları ele aldı. O; isnat ve metin noktasında hadise karşı eleştirel bir metodoloji uygulamanın gerekliliği konusunda Muir ile mutabık kaldı. Sonuçta beş tane hadisi tam güvenilir buldu.¹⁶⁴

1850'lerden sonra İngiliz idaresiyle beraber Hindistan'da medrese kuran Seyyid, 1862 ile 1865 yılları arasında tamamlanmamış bir İncil tefsiri yayınladı. Eserinde İncil'in metinlerini Kur'an ve hadislerden alınmış aynı doğrultudaki ifadelerle açıklamaya çalıştı. Hristiyanlığın kutsal metinlerinde bulunan hata ve çelişkilerin kasıtlı bir tahribat sonucu değil, intikali esnasında oluştuğunu iddia etti. İncil ve Tevrat'ın Kur'an ışığında ele alınması durumunda önemlerini devam ettireceklerini açıkladı.¹⁶⁵

Müslümanlığın ilk dönemlerinde fetihlerin yaygınlaşp dinin geniş alanlara yayılmasıyla farklı inanç sahipleri ve yeni Müslüman olanlar birçok konuda İslâm'ı tenkid ediyorlardı. İlginçtir ki; bu eleştirileri İslâm tarihinde akli ilk defa vahyin önüne koyan "Mutezile" mezhebi mensupları göğüslemeye çalışmıştı. Aynı durumun Hindistan'da tezahürünü görüyoruz. Misyonerlik faaliyetlerinin saldırılarına ilk olarak Sir Seyyid Ahmed Han ve maiyeti cevap vermeye çalışmıştır. Tıpkı Mutezile ekolü mensuplarının sorulara Yunan felsefesinden yararlanarak karşılık vermek istemeleri gibi Seyyid de modern Batı biliminden yola çıkarak izaha kalkışmıştır. *"Akli bilgi ile nakli bilgi birbiriyle çelişmez, çelişirse vahyin mecazî olarak yorumlanması gerekir."*¹⁶⁶ diyen İbn Rüşd'ün fikirleri de birçok konuda kendisine rehber olmuştur.

Batının her noktadaki teknik, ekonomik ve askerî üstünlüğüne bakıp, bu üstünlüğün kaynağının modern bilimin ve kültürün

164. "Modernist Müslümanların Hadise yaklaşımı; Aligarh Okulu" isimli makale

165. "Ulum el-hikme okulu" Adı geçen makale

166. İbnü Rüşd - Kitab Fasl el-Makal

karakterinde ve Batılı eğitim metotlarında olduğunu düşünen Sir Seyyid Ahmed Han, 1877'de Oriental Koleji, 1885'de ise Aligarh Medresesi'ni kurmuştur. Geleneksel İslâm anlayışını reddedip, dinin kaynaklarının yeniden yorumlanmasını, yani ictihâd yolunun yeniden açılmasını ileri sürerek dini; özgürlük, eşitlik, modern bilim, tolerans gibi 19. yy. değerleriyle temel prensiplerinde çatışmayacak şekilde düzenlemeyi amaçlamıştır. Hatta bu değerler Batıda bir akım hâline gelmeden önce İslâm'ın bu değerlerin yükselmesinde rol oynadığını ispat etmeye çalışmıştır.¹⁶⁷ Bunu yaparken de bir yandan Avrupa kültürünün ülkeye girişine engel olacak dinî engelleri ortadan kaldırıyor, diğer taraftan da misyonerler tarafından yapılan saldırılara cevap hakkını kullanarak Müslümanlar üzerinde saygınlık sağlamaya çalışıyordu. Ayrıca İslâm'ın yanlış anlaşıldığına dair kanaatleri yüzünden yazılarında özür diler bir üslûp kullanmak zorunda kalmıştır.

Sonuçta Avrupa'da dini hizaya getiren modernizmin anlaşılır bir tarafı vardır. Çünkü Tanrı düşüncesinin Batı medeniyetinde ciddî bir sorun olması, teslis inancı, Hz. İsa'nın enkarnasyonu ve çarmıha gerilmesi, insanların doğuştan günahkâr olduğu fikri ve Hristiyanlığın tarih anlayışı Ortaçağ'da dahî büyük felsefî problemlere yol açmıştır. Batı medeniyeti her zaman din-bilim, akıl-vahiy çatışmasını yaşamıştır, dinde reform fikri bu gelişmelerin sonucudur. Oysa İslâm tarihinde böyle bir arka plân yoktur. Dolayısıyla Sir Seyyid Ahmed Han'ın modernist ve reformist fikirlerini bir yere oturtmak oldukça güçtür.

Hindistan'da yaşananları izah etmek için söylenecek en doğru söz; *"Her kim ki dini değiştirmeye kalkarsa din değişmez, kendisi değişir."* ölçüsüdür. Değişimi İslâm inancında değil de kendi bünyesinde sağlayan Seyyid'e karşılık, aynı dönemde birçok bölgede benzeri işgalleri yaşayan Müslüman coğrafyası Batı medeniyetiyle karşı karşıya geldiği hâlde reformist bir çizgi benimsememiştir. Ne Ömer Muhtar'ın İtalyanlarla Libya tecrübesinde, ne Emir Abdülkadir'in Fransızlarla Cezayir tecrübesinde, ne de Seyyid Mu-

ammed'in İngiliz ve İtalyanlarla Somali tecrübesinde Sir Seyyid Ahmed Han'ın ve maiyetinin tutumu gözlenir. Bu da herhalde bir insanın hem Sir*, hem de Seyyid olmasının "yakıcı" sonucudur.

* Sir  nvanı İngiltere'de kişileri onurlandırmak için verilen bir saygınlık  nvandır.

Günümüzdeki "Dinlerarası Diyalog" çalışmalarının fikir babası aslında Muhammed Abduh'tur. 1885 yılında Beyrut'ta bulunduğu dönemde bazı kişilerin de yardımıyla İslâm'ı, Yahudiliği ve Hristiyanlığı uzlaştırmak için bir dernek kurmuştur. Kurduğu dernek ayrıca üç semavi dinin mensupları arasında diyalog kurmaya ve yakınlık sağlamaya da çalışmıştır.

MODERNİZMİN MİSİR'DAKİ ETKİLERİ

19. yy., modern bilimin ve Avrupa kültürünün Batıya doğru aralanmış bir kapıdan süzülüp; Doğuya girmeye başladığı bir devirdir.¹⁶⁸ Yukarıdaki satırlarda da aktarıldığı gibi bu dönem, aynı zamanda Müslüman dünyası için de travma çapında zihinsel sarsıntıların yaşandığı zaman dilimini içerir. Gerek Hindistan'da yaşananlar, gerekse bütün Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde meydana gelen gelişmeler bir "*kuşatılmışlık sendromu*"nu sosyal ve entelektüel hayata hâkim kılmıştır.

Avrupalının siyasî, ticarî, ekonomik ve teknolojik ablukası altında gelişen geri kalmışlık duygusu, İslâm âleminin mütereddit kafalarını farklı çözüm arayışlarına itmiştir. Hindistan tecrübesinin devamında gelişen Mısır modernleşmesi de bu açıdan ele alınmaya değerdir.

168. Adıvar, Adnan. " Tarih Boyunca İlim ve Din", Remzi yay. İstanbul 1994 s.388

Temelde birbirine hoca-talebe ilişkisiyle bağlı olan Cemaleddin Efgani- Muhammed Abduh-Reşid Rıza üçlüsü hareketin öznesini teşkil etmektedir. Bu kişilerin yaptıkları çalışmalar aynı zamanda Mısır'da kaynağını Batı'dan alan pozitif bilimlere ve modernizme karşı bazı kesimlerin nasıl bir davranış sergilediklerini de gözler önüne serer.

Cemaleddin Efgani

Başlangıç itibariyle C. Efgani'nin ele alınması gerekmektedir. Kendisi felsefeci, yazar, hatip ve gazetecidir. Eğitimini Necef ve Kalkuta'da yapmıştır. Yaşadığı dönemde Avrupa; içte sanayileşme dışta sömürgecilik alanında büyük mesafeler kat etmiştir. Afrika'nın büyük bir bölümü, Hindistan, Afganistan işgal altındadır. Osmanlı Devleti ise işgal edilmek istenmektedir.

Irak'ta dört yıl kaldıktan sonra Hindistan'a giden Efgani, burada da iki yıla yakın kalmıştır. Bu süre içinde Avrupa'nın bilim ve edebiyatı ile tanışmış, eskiden beri kafasında taşıdığı ıslahat düşüncesi Hindistan'da biraz daha netleşmiş ve güç kazanmıştır.¹⁶⁹

Bir dönem Afganistan'da bulunmuş Afgan Emiri Muhammed Azam zamanında oldukça yüksek göreve erişmişse de emirin tahttan inmesine sebep olan ayaklanma üzerine Mısır'a gitmiştir.

Mısır'da kaldığı dönemde hükümet ona bir ev tahsis ederek, maaş bağlamış, ilim talep edenlere evinde kelâm, astronomi, tasavvuf ve fıkıh usulü ilimlerini okutmuştur. Okutmadaki metodu akla hitap etmek, öğrencilerin ilim ve felsefe ruhuna sahip olarak yetişmelerini sağlamaktır.¹⁷⁰ Bu dönemi, öğrencisi M. Abduh şöyle aktarır:

"Mısır'a ilk geldiğinde bazı klâsik İslâmî kitapları şerh ediyordu, mantık ve felsefe öğreniyordu. Fikrin donuklaşması Efgani'yi bu sayfaları gözden geçirmeye ve bu fikirleri ihyâ etmeye itti. Öğrencileri ise bu notları ve yorumları bir araya getiriyorlardı. Bu ki-

169. Karaman ,Hayrettin. "Gerçek İslamda Birlik" İstanbul, tarihsiz

170. www.ulumulhikmekoeln.de com. "Seyyid Cemal" isimli makale

*taplar ve notlar, onlardan arta kalanlar üstün felsefi derinliğini ortaya çıkarmaktadır. Yani ben onu hiç çekinmeden İbn Rüşd gibi üstün kişilerin düzeyine çıkarırım. İslâm imamlarından söz ederken kendisini onlardan biriymiş gibi görerek 'arkadaşlarımız'diye söz ederdi. Şiddetli bir şekilde büyük imamları tenkid ederdi.'*¹⁷¹

Gerçekten de geleneksel İslâmî anlayışı ve ölçülerini tenkid etmektedir:

"Ben mezhep imamlarını kendimden büyük görmüyorum ki birinin yoluna gireyim. Bir meselede birine uygun davranıyorum, bir çok meselede onlara muhalif kalıyorum." demiştir.¹⁷²

İctihad konusunda da; *"İctihad kapısı açıktır, Arapça bilen, akıllı başında olan, siret, hadis, icma ve kıyas konularında yeterli bilgiye sahip bulunan herkes ictihad edebilir."* şeklinde düşünmektedir.¹⁷³

Efgani'nin inancına göre İslâm dünyasının Batı'dan geri kalmasına sebep dinin yanlış yorumlanmasıdır. Çözüm ise ıslahattır. Bu amaçla yöntemini dinin temel kaynaklarının (Kitap-Sünnet) akli bir yol ile değerlendirilmesi üzerine oturtur. Ona göre Müslümanlık akla hitap eder ve hükümlerini akıl üzerine bina eder.¹⁷⁴

Cemaleddin Efgani dini rasyonalist bir yorumla ele alma çabası içindedir. Hatta kelâmı, tefsiri ve ahkâmı da bilimselleştirme amacı gütmektedir. Öyle ki yeni bir kelâm anlayışının kurucusu sayılabilir. Bu anlayışın alt yapısını Aristo mantığı, eski bilgi ekolleri, klâsik ve yeni bilimler, felsefeler ve özellikle 19. yy. Avrupa'sının bilimsel teorileri oluşturmaktadır.¹⁷⁵

Tefsirde süregelen klâsik usulleri şiddetle tenkid ederek, Kur'-ân'ı yorumlama hareketini bilimsel yasalar ve Batı bilgi teorilerini temellendiren Muhammed Abduh'a bu çalışmalarında yol göstermiştir.

171. Ammara , Muhammed . Haksöz dergisi, mart 1997, sayı72

172. a.g. web sitesi

173. Muhammed Paşa el-Mahzumi; Hatırat

174. Efgani, Cemalleddin. "Er-Reddu alel -Maddiyun"

175. Şeriati, Ali . "Makaleler" İst.1993

Efgani Sünnet'e ise senet ve rivâyet açısından fazla güven-memektedir. Hadis metnine eleştirel bakma taraftarıdır.¹⁷⁶

Kendisi dini modern bir yaklaşımla ele almayı hedef edinmiştir. Ehl-i sünnet inancının metafizik unsurlarını kabul etmeyerek farklı bir yorum getirmiştir. Macit Fahri'ye göre İslâm tarihinin ilk akılcıları olan “*Mutezile*” mensupları bile bu kadar ileri gitmemişlerdir. Çünkü onlar saf akılla vahyi uzlaştırma çabasıdayken, Efgani dini aklın emrine vermeye çalışmıştır.

Cemaleddin Efgani'ye asıl ününü sağlayan olay; ünlü Fransız filozofu Ernest Renan'la gelişen diyalogudur. Renan; ait olduğu Batı medeniyetinden yola çıkarak Avrupa'da geçmişte yaşanan din-bilim çatışmasında bir uzlaşmayı olanaksız bulmaktadır. Çünkü bu çabaların bilimsel güdülerini tahrip edebileceği endişesini taşımaktadır. Ona göre vahyin (hristiyanlıktaki şekliyle) haber verdiği gerçekler doğrusa bilimin hiçbir değeri yoktur. Eğer doğru değilse o zaman doğa üstü hiç bir şey yok sadece bilim vardır.

Ernest Renan'ın İslâmiyet'e ilişkin görüşleri şu şekildedir:

*“İlk yıllarından beri bir gibi oluşan ve o zamandan beri durmadan güç kazanan İslâmiyet, Avrupa biliminin etkisiyle zayıflayacaktır. Bu gerçeğin nedenlerinin hazırlanmasını tarih bizim yüz-yıla bırakmıştır. Çünkü Doğudan Batıya gelen öğrenci, Avrupa bilimini öğrenirken kendiliğinden rasyonalizmi (akılcılık) ve pozitivizmi (deneycilik) öğrenerek her türlü eleştirinin üstünde tasvir edilen dinsel yargılara inanmanın olanaksızlığı kanısına varacaktır.”*¹⁷⁷

Batıda modern bilimin hristiyanlığı hizaya getirmesinden ilham alan Renan; aynı süreci İslâmiyet'te de görmek istemektedir. Bu amaçla 1883 yılında Sarbonne'da “*İslâmiyet ve Bilgi*” adlı bir konferans vermiştir. Konferansta İslâmiyet'in gelişmeyi ve ilerlemeyi yok eden, bilimsel faaliyetleri engelleyen bir din olduğunun ileri sürmüştür. Müslüman dünyasında ve Türkiye'de büyük yankı bulan bu konferansa Cemaladdin Efgani bir Fransız gazetesinde şöyle cevap vermiştir:

176. A.g. web sitesi

177. Adıvar, Adnan. a.g.e. s.344

"Şöhreti bütün Batı'yı tutan, Doğu'nun en ücra köşelerine kadar uzanan ünlü filozof Renan, konferansında dikkate değer müşahadeler, yeni görüşler ortaya koymuştur. Ona göre İslâm dini mahiyeti icabı ilmin gelişmesine mânidir. İyi ama, acaba ilimlerin gelişmesini önleyen bu engeller dinin kendisinden mi geliyor, yoksa bu dini kabul eden kavimlerin özelliklerinden mi? Renan bu noktaları aydınlatmıyor ama teşhis yerindedir.

...Burada Mösyö Renan'ın huzurunda İslâm dininin müdafasını yapıyorum. Bu ümit gerçekleşmezse barbarlık ve cehalet içinde mahvolurlar. Hakikaten İslâm dini ilmi boğmaya ve ilerlemeyi durdurmaya gayret etmiştir."¹⁷⁸

Ernest Renan ise Efgani'nin bu satırlarına karşılık:

"Sorbonne'daki konferansının Şeyh Cemaleddin'e telkin ettiği son derece dikkate değer düşünceleri çünkü gazetede alâka ile okudum. Münevver Asya'nın şuurunu, böylece orijinal ve samimî tecellilerinde takip etmek çok öğretici. Ufku dört bir yanından rasyonalizmi öven sesler geliyor. İnsan bu sesleri dinledikçe daha iyi anlıyor ki; din ayırır, akıl birleştirir. Ve yine insan iman ediyor ki akıl tektir. İnsan zekâsının birliği düşüncelerinin dayanışmasından doğan büyük ve ümit verici netice. Ama bunun için tabiat üstü denen vahiyleri bir kenara bırakmak lâzım. Dünyadaki iyi niyet sahibi insanların yobazlığa ve hurafelere karşı kurdukları birlik görünüşte çok küçük ama hakikate dayanıyor ve er geç muzaffer olacaktır. Masalları tahrip edecektir."¹⁷⁹

Cemaleddin Efgani siyasî yönden İslâm birliğini savunan, istila edilen islam coğrafyasına karşı anti-sömürgeci yaklaşıma sahip bir görüntü vermiştir. Buna rağmen 1870'li yıllarda fiilî olarak İngiliz Mason Locasına girmiş, sonra da Mısır'da "Ulusal Mason Locası"nı kurmuştur.¹⁸⁰ Türkiye'de, Londra'da, Berlin, Münih ve Paris'te, hatta bir ara Amerika'da zaman geçirmiş, son olarak

178. Davudoğlu, Ahmed . "Dini Tamir Davasında Din Tahripçileri" Huzur yay. İstanbul 1989 s.62-63

179. Baş, Haydar. "Dini ve Milli Bütünlüğümüze Yönelik Tehditler" İcmal yay. İstanbul 2000 s.140

180. Ammara, Muhammed. Haksöz Dergisi s.72, Mart 97, ayrıca "www. mason .org. tr"web sitesi ve 2-13 mayıs 1999 tarihleri arasında Aya İrini'de açılan sergi ve dokümanları.

ikinci defa geldiği İstanbul'da 1897'de vefat etmiştir. Maçka mezarlığındaki kabri de kendisine gönül bağlayanlardan Amerikalı Mr. Ch. Crane tarafından yaptırılmıştır.¹⁸¹

Muhammed Abduh

Mısır modernleşmesinin ikinci halkasını Muhammed Abduh oluşturmaktadır.

Çiftçi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen Abduh, 1866 yılında İslâmî ilimlerin merkezi olan Ezher Üniversitesi'ne kaydolur. Sonraları buradaki eğitimden tatmin olmayarak, Mısır'a gelen Cemaleddin Efgani'nin sohbetlerine katılır. Üzerinde derin etki bırakan hocasının yol göstericiliğiyle geleneksel dinî anlayışı terk eder. Kendisi Ezher'in müfredat programının dışında kalan felsefe, matematik, ahlâk ve siyaset üzerine çalışır. Klâsik Arapça eserleri yeni bir bakış açısıyla değerlendirmesine ve Arapça'ya çevrilmiş Batılı eserlerden zevk almasına Efgani vesile olur. 1877'de Ezher'den âlimlik diploması alarak özel dersler vermeye başlar. Hocasının tavsiyesiyle gazetecilikle uğraşır. Hatta bir dönem Paris'te beraber dernek kurarak İngiliz sömürgeciliğine karşı "*Urve-tu'l-Vuska*" adında siyasî dergi çıkarırlar. Kelâm, felsefe, tasavvuf, mantık ve tefsirle ilgili kitaplar kaleme alır. Hristiyan dünyasından Farah Anton'un ve Hanoto'nun İslâm'a ait ithamlarına karşı reddiye mahiyetinde makaleler, risaleler yayınlar. Arkasında eser bırakmamakla eleştirilen Cemaleddin Efgani, en büyük eserinin M. Abduh olduğu inancındadır:

*"Ben kitap telif etmeksizin dünyadan çıkıp gidiyorum. Fakat size bütün kitaplardan müstağni kılacak bir eser bıraktım."*¹⁸²

M. Abduh; Ezher'de hocalık, yönetim kurul üyeliği ve bir dönem de Mısır Başmüftülüğü yapar. Müftülüğü döneminde bir fetvasında faiz veren posta idaresine bağlı bankalara müslümanların para yatırmasının câiz olduğunu belirtir. Başka bir fetvada Kur'-

181. Adivar, Adnan. a.g.e. s.391

182. Davudoğlu, Ahmed. age s.81

ân'ın bir erkeğin dört eş almasına müsaade etmesine rağmen bu pratiği onaylamadığını ifade eder. Abduh'a göre çok eşlilik dolaylı da olsa Kur'ân'da yasaklanmıştır.¹⁸³

Mısır'da Riyad Paşa'nın başbakanlığında ülkenin resmî gazetesinin başyazarlığına ve basını denetleme görevine getirilir. M. Abduh gazeteyi kendi ıslahatçı fikirlerini tebliğ için bir araç durumuna sokar ve orada Mısırlıların eğitim sistemlerini, toplumsal adetlerini ve bazı inançlarını eleştiren yazılar yayınlar.

Hocası gibi M. Abduh da dinde reform düşüncesini savunmaktadır. Modernizmin etkisinde gelişen reformist fikirlerinde aslında Efgani'den daha ileri bir noktayı temsil etmektedir. Meselâ ona göre, Kur'ân öncelikle akla hitap etmektedir. Nitekim düşünmeye ve akletmeye yönelik bir çok âyetin yanında tevhid, nübüvvet hatta Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğu dahi akılla bilinir.

Abduh'a göre akıl; iyi ile kötüyü, hakikatle vehimi ayırt edebilecek özellikte yaratılmıştır, insani güçlerin en üstünü ve hakikati tespit et en ileri olanıdır.¹⁸⁴ Bu sebeple Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya çalışırken en temel araç durumundadır. Böylelikle M. Abduh rasyonalist bir mantıkla 19. yüzyıl modern bilimini referans olarak tefsir çalışması yapmıştır.

Kur'ân'ı tefsir ederken cinlere salt bilimsel açıklama getirebilmek için onları daha önce görünmeyen varlıklar olduğunu fakat şimdi mikroskobun keşfinden sonra gözlenebileceklerini ifade eder, yani cinleri mikroplar olarak nitelendirir.¹⁸⁵ Fil sûresinde geçen Kâbe'yi yıkmaya gelen Ebrehe'nin ordusunu, ağzlarındaki taşlarla (siccil) bozguna uğratan bölük bölük kuşları "*siuri sinek*" le, attıkları taşları da "*çiçek mikrobu*"yla izah eder ki ona gelinceye kadar böyle bir tefsir yapan görülmemiştir.¹⁸⁶ Güneş sisteminde bulunan dokuz gezegeni "*seb'a semavat*" ifadesinden yola çıkarak yedi gezegen diye açıklayan M. Abduh¹⁸⁷; Hz. Musa'nın asası ile Kızıldeniz'i yarması mucizesini "*med-cezir hadisesidir*"

183. Züheyr, Hüseyin . Haksöz dergisi sayı 6-7

184. Siddiki, Mazharuddin. "İslam Dünyasında Modernist Düşünce" İstanbul 1990 s.44

185. Kutluer; İlhan. "İki Denizin Birleştiği Yer", Nehir yay. İstanbul 1987 s.11

186. Davudoğlu, Ahmed. age s.88

187. İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Bilgi Bilim ve İslam 1". ISAV yay. İstanbul 1987 s.100

diye tefsir eder.¹⁸⁸ Ayrıca Neml sûresindeki Hz. Süleyman ile Belkis kıssasında geçen, Sebe melikesi Belkis'in tahtının sâlih bir kişi tarafından bir anda getirilmesini kabul etmez ve tahtın aynı-sının yapıldığını iddia eder.¹⁸⁹

Cemaleddin Efgani gibi M. Abduh da daha önceleri İbn Rüşd'-ün dile getirdiği "*Akıl ile vahiy çelişmez, çelişirse aklın doğrul-tusunda vahiy (nakil) tevil edilir.*" görüşünü savunmaktadır.¹⁹⁰

Hadis konusunda ise; bir hadisin kabul görmesi için tecrü-beyle çelişmemesi ve çok sayıda otorite tarafından rivayet edil-mesi gerektiğini düşünür. Abduh itikatta da hadisleri delil kabul etmez. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.v.)'e sihir yapıldığı ile ilgili ri-vayetleri ve sihir kavramını reddeder.¹⁹¹

Fıkıh konusunda; dört Müslüman fıkıh mezhebinin, hatta bu mezheplerin hiçbirini kabul etmeyen görüşlerin hepsinin iyi yan-larını birleştiren bir sentez oluşturulması gerektiği inancındadır.¹⁹²

Şu bir gerçektir ki; M. Abduh beş duyu ile algılanamayan ve tecrübe edilemeyen melek, şeytan, cin, mucize, sihir vs. gibi olgu-ları tevil veya inkâr etmektedir. Maksudı ise Avrupalılara İslâm'ı sevdirmektir. Ona göre Batı olağanüstü şeylere inanmaz. İslâm'da ise harikalara, mucizelere yer verilmiştir. Öyleyse bu durum Abduh nazarında dinin alnına sürülmüş bir lekedir. Bunun için kendisi mucize olarak Kur'an'ı yeterli görür.¹⁹³ Günümüzdeki "*Dinlerarası Diyalog*" çalışmalarının fikir babası aslında M. Abduh'tur. 1885 yılında Beyrut'ta bulunduğu dönemde bazı kişilerin de yardımıyla İslâm'ı, Yahudiliği ve Hristiyanlığı uzlaştırmak için bir dernek kur-muştur, kurduğu dernek ayrıca üç semavî dinin mensupları arasın-da diyalog kurmayı ve yakınlık sağlamayı da amaç edinmiştir. Fakat Sultan Abdülhamid Han Osmanlı halifeliğinin siyasî çıkar-larını tehlikeye soktuğu için bu çalışmaları engellemiştir.¹⁹⁴ Dinler-

188. Davudoğlu, Ahmed. age s.85

189. age s.85

190. Abduh, Muhammed. "Tevhid Risalesi" Fecr yay. s.91

191. Alper , Ömer Mahir. Haksöz dergisi sayı 29

192. Siddiki, Mazharuddin. age s.92

193. Davudoğlu, Ahmed. age s.87

194. . www.ulumulhikmekoeln.de com.

arası Diyalogcuların sıkça kullandığı Bakara suresi 62. âyete¹⁹⁵ ilişkin olarak Reşid Rıza, üstadı M. Abduh'un görüşlerini şöyle özetler: *"Yahudi ve Hristiyanlar korudukları vahiylerin bir kısmını tahrif etmiş olsalar da yine dinlerinin asıl hükümleri bozulmadan korunmuştur ki, bu kalanlar onların hidâyeti için yeterlidir."*¹⁹⁶ Yani *"Günümüzdeki Yahudi ve Hristiyanlar hidâyete ermiştir."* demektedir M. Abduh. Belirtmeden geçemeyeceğimiz bir diğer husus da tahmin edileceği üzere M. Abduh da hocası Efgani gibi Masonluk teşkilatına kayıtlıdır.¹⁹⁷

Reşid Rıza

"Felsefî ve şahsî gayret göstermek sûretiyle dine hizmette kursosuz hâle gelebilmek için Cemaleddin Efgani'ye katılmaya karar vermiştim. Ve düşünce özgürlüğü olduğu kanaatiyle Mısır'a gitmeye karar verdim. Elde etmeyi en çok umduğum şey, M. Abduh'un bu ülkede gerçekleştirmiş olduğu ıslahatların ruhundan, tecrübesinden ve hikmetinden istifade etmektir."

Reşid Rıza *"Tarihu'l-Üstadu'l-İmam eş-şeyh M. Abduh"* isimli eserinde böyle yazmaktadır. Kendisi Kahire'ye varır varmaz hocasıyla temas kurar. Onu bir gölge gibi izler. Beraber çıkardıkları el-Menar dergisinde yayının başladığı günden itibaren Müslümanların ne itikadî konularda ne de ibadetle ilgili konularda belli bir müçtehide taklid etmek zorunda olmadıklarını defalarca yazar. Muhammed Abduh'taki liberal modernizm, Reşid Rıza'da muhafazakâr modernizm olarak kendini gösterir. O da üstadı gibi mucizeleri tevil ve inkâr eder. Mesela *"Şakk-ı Kamer"* (Ay yarılması) mucizesini anlatan Kamer sûresindeki *"Saat yaklaştı. Ay yarıldı."* ayetini *"Sabah oldu."* şeklinde tefsir etmiştir. Konuyla alâkalı hadisleri Buhari, Müslim, Tirmizi Ahmed b. Hanbel, İbn Cerir, İbn Münzir, İbn Merdeveyh, Ebû Nuaym, Hakim ve Beyhaki; Hz. Ali,

195. "(Senden evvelki peygamberlere. iman edenler, yahudiler, hristiyanlar ve sabiiler varya , bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder de yararlı işler yaparsa bunların Rableri indinde mükafatları vardır." Bakara 62.

196. Ateş; Süleyman. "İlahi Dinlerdeki Ruh Birliği" isimli makale. www.filozof.tripot.com
197. Davudoğlu, Ahmed. age s.117

İbn Mesud, Huzeyfe, Cubeyr, İbn Ömer, İbn Abbas ve Hz. Enes’den rivayet etmişlerdir. Reşid Rıza ise “Şakk-ı Kamer” ile ilgili bu hadislerle şüpheyile yaklaşmıştır¹⁹⁸

Enfâl sûresi 12. âyetinde geçen; Bedir Savaşı’nda, Allah’ın Müslümanlara yardım için gönderdiği meleklerin cihada bizzat katıldığına dair ifadeleri Reşid Rıza farklı ele almıştır. Kur’ân’daki Allah’ın meleklerle olan “*Ey melekler hem o kâfirlerin boyunlarının üstüne vurun.*” hitabını meleklerin cihada bizzat iştirak etmeyip, sadece savaşan Müslümanların ruhlarına karışıp onları moral açısından güçlendirdikleri şeklinde tefsir etmiştir.¹⁹⁹

Başka bir yerde sahabenin sünnetini Kur’ân gibi kalıcı olur endişesiyle yazmadıklarını, kavli sünnetin de belge değerinde olmayacağını, dolayısıyla sıhhatinde şüphe olabileceğini iddia eder. Bu bağlamda Hz. İsa’nın âhir zamanda zuhuru, Deccal, Hz. Peygamber (s.a.v.)’e büyü yapılması, Mirac v. b. hâdiseleri akla ters düştükleri düşüncesiyle inançta delil kabul etmez.²⁰⁰

Reşid Rıza’nın fikirlerinde üstadı Muhammed Abdüh’tan sonra Vehhabiliği Hicaz’da hayata geçiren Şerif Hüseyin’in de etkisi vardır. Kendisiyle 1916 yılında hac esnasında görüşmüştür.

Genel Değerlendirme

Dine felsefe vasıtasıyla yaklaşmak ise İmam-ı Gazali’nin deyimiyle “*kulakla görmeye ve gözle işitmeye kalkışmak*” gibidir!

1800’lü yıllar insanlık tarihinde Avrupa için yüzyıllardan beri Doğuyla olan mücadelesinin final dönemini içermektedir. Bu asra kadar Batı dünyası; 17. yy.’da bilim devrimini, 18. yy.’da sanayi hamlesini gerçekleştirmiş, kendi coğrafyasında bilimi araç edinerek dini reforma tâbi tutmuştur. Temelinde Protestan ahlâkın bulunduğu kapitalist bir mantıkla dünyaya yeni bir paradigma geliştirmiştir. Ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmesinin alt

198. Age s.117

199. Rıza, Reşid . "Tefsir’ul Menar"

200. Eren , Cüneyt. "Tefsirde Anti Sünnet Hareketler" Yeni Ümit Dergisi sayı 48

yapısını sömürgecilğe borçlu olan, hatta bu alanda kıtalararası sömürüyü becerebilen Avrupa; 19. yy.'da İslâm âleminin % 67'sini yine sömürmek maksadıyla işgal etmiştir.

Âdeti Haçlı Seferlerinin bir uzantısı özelliğini taşıyan işgal çabalarını sadece askeri ve siyasi bakımdan ele almak yeterli değildir. Çünkü, üstün teknolojiye sahip silahlarıyla beraber buharlı gemileri, elektrikli telgrafları, buharlı lokomotifleri, ellerinde İncil bulunan misyonerleri ve kendilerinden başka bütün medeniyetleri ilkel bulan dünya görüşleriyle varlık göstermektedirler.

Böyle bir manzara karşısında Müslüman dünyasının bir çok düşünürü telaşa kapılmış, içinde bulunduğu karamsar tablonun sorumlusunu aramıştır. Zihinlerde dolaşan en temel soru ise “İslâm dünyası neden geri kaldı?” olmuştur. Cevabını farklı kesimlerin değişik açıklamalarla verdiği bu soruya, makaleye konu olan zümre “*Din yanlış anlaşıldı.*” diye izah getirmiştir. Batının geldiği noktayı modern bilime, İslâm âleminin geri kalmasını Ehl-i Sünnet geleneğine bağlayan modernist ıslahatçılar, çözümünü modern bilimle dinin sentezinde bulmuşlardır. Beraberinde ulemayı reddeden hatta gelinen noktanın sorumluluğunu âlime yükleyen, İslâm'ın anlaşılıp yaşanmasında tarih boyunca hayati önem arzeden mezhep ve meşrepleri tenkid eden bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Dinde reformu esas alıp yöntemi ise “*Kaynaklara Dönüş*” olarak açıklamışlardır. Bu metodda güvenilir tek kaynak olarak Kur'ân ile akla ve Kitaba ters düşmeyen Hz. Peygamber (s.a.v)'in sünneti alınmış geri kalan her şey İslâmi birikimin dışına itilmiştir. Fakat Kitap ve sünneti anlama konusunda da bahsi geçen zatlar arasında oluşmuş bir sistematik ya da uzlaşma bulmak da mümkün değildir.²⁰¹ Modernizmin etkisinde gelişen reform çabalarında başlıca iki konu gözden kaçmıştır. Bunlardan ilki Batı modernizminin ve uzantısı olan Batı biliminin niteliği, diğeri ise İslâm toplumunda âlimin yeridir.

Bilindiği üzere Ortaçağ Avrupa'sında temel bilgi üretim ve aktarım kurumu kilisedir; hedefi da toplumun kilise öğretilerine

201. Sifil, Ebubekir. "Modern İslam Düşüncesinin Fikri ve Toplumsal Tahrifatı", Altınoluk dergisi, Ocak-Mart 99

uygun biçimde dönüştürülmesine yardımcı olmaktadır. Bu sebeple Hristiyanlığın esaslarını ve onlara düşülen şerhleri içeren eserler bilgi sıralamasında en üst noktada yer almaktadır.

Öte dünya merkezli ve insanı metafizik hedeflere yönelten Hristiyan öğretisi yerine, bu dünyayı esas alan, her şeyi bu dünyaya göre plânlayan Aydınlanma felsefesi geçince, dinî ilkelerden kaynaklanan bilgi işlevini kaybetmeye, dünyevî inanç ve beklentiler ise değer kazanmaya başlamıştır. Böylece gelişen sekülerleşme süreci bilgi hiyerarşisini de alt üst etmiş²⁰²; piramidin tepesinde yer alan inanç eksenli bilgi, yerini sadece fiziksel gerçeklik içeren bilimsel bilgiye bırakmıştır.

Ele alınması gereken bir başka husus ise bilimsel bilgiyi üreten modern bilimin karakteridir. Aydınlanma felsefesi sonrasında ortaya çıkan bir ideoloji olarak modernizmin ürettiği modern bilim 19.yy.'da iki ana düşüncenin etkisindedir. İlki F. Bacon'un (1561-1626) ortaya attığı pozitivistizmdir. Buna göre; önyargılardan, zihinsel kurgulardan ve inançlardan arındırılarak salt deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgi güvenilir bilgidir. Diğeri ise; Descartes'in (1596-1650) tanımladığı rasyonalizmdir. Başlıca kaynak olarak insan aklını kabul eden ve iki ayrı evren öngören rasyonalizmde bir tarafta madde yani fiziksel gerçeklik, diğer tarafta fizik ötesi dünya ve kişisel deneyimler yer almaktadır. Bu ayrımla beraber bilimsel alan ile dinsel alanın birbirinden tamamen bağımsız olması arzu edilmektedir. Fakat gelişen süreçte Descartes felsefesi dinin akla tâbi olmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak 19.yy.'daki modern bilimi biz; dinî unsurlardan arınmış, dünyevî nitelik taşıyan (seküler), bilginin ana kaynağı olarak akli yücelten (rasyonalist), beş duyuyla algılanamayan, deney ve gözleme tâbi olmayan olguları reddeden (pozitivist) özelliklere sahip bir bilim anlayışı olarak vasıflandırabiliriz.

Yani reformcuların sandığı gibi modern bilim, Avrupa medeniyetinden bağımsız nesnel bir fenomen değildir. Tarihsel süreç içerisinde Batıya özgü şartlarda teşekkül eden, bağlı bulunduğu coğrafyanın özelliklerini taşıyan "*subjektif*" bir disiplindir ve ken-

di dünya görüşünün parçasıdır. Modern bilime hikmet gözüyle bakmak ise mümkün değildir.      burada salt bilgi değil ona giydirilen yorum, eleştiri konusudur. Hikmet ise zaten İslâm  liminin vahyin ı  ında ilme bakışında oluşan ince anlayıştır.

Reformcular modernizmi ideolojik bir dünya g r    olarak, modern bilimi de bu görüşün parçası olarak tanımlayamadıkları gibi, Batıyı idealize ederek bilimini de yanılmaz ve yanlı lanamaz hikmet pınarı hâlinde görmek istemişlerdir. Avrupa'nın ulaştığı medeniyeti ise insanlığın geli medeki zirve noktası kabul etmişlerdir. Böylelikle tıpkı modernizm  ncesi Avrupa'sındaki Protestanlı ın teşekkülü gibi İslâm'ın bilgi hiyerarşisi altüst edilip, akıl vahyin önüne konmuş, bilim merkez alınarak, din, yoruma tâbi tutulmuştur. Oysa ne İslâm dini Hristiyanlı a benzemektedir ne de modern bilim yanılmaz bir dogmadır. Bizzat bilim tarihçilerine göre devrim olarak nitelenen, sürekli değişim hâlinde olan yapıya sahiptir. Meselâ Karl Popper bilim tarihini, doğru olduğu kabul edilen teorilerin yanlı lanmasının tarihi olarak tanımlar.

Zaten 19.yy.'ın bilim paradigması sadece bir yüzyıl sonra gerek Einstein ve Bohr ile, gerek Thomas Kuhn, Feyerabend ve Popper ile yeniden yapılandırılmıştır ve bu yapı sürekli dönüşmektedir.

Özellikle altı çizilmelidir ki; bilimde şüphecilik, dinde teslimiyet esastır. Bilim teslimiyetle ele alınırsa *“akide”*, dine   pheyle yakla ılırsa *“felsefe”* h lini alır. Dine felsefe vasıtasıyla yaklaşmak ise İmam-ı Gazali'nin deyimiyle *“kulakla görmeye ve gözle i itmeye kalkışmak”* gibidir!

Reformcuların gözden kaçırdıkları diğer husus ise İslâm toplumunda âlimin yeridir.  urası bir gerçektir ki; Müslümanlar tarihleri boyunca bir çok bunalım ve kriz dönemleri ya amı lardır ve bütün bunalımlarında yol gösterici olarak âlimin *“peygamber v riri”* misyonuyla varolduğu bir realitedir. Örneklendirmek gerekirse; Emevi saltanatının tahrip edici dönemlerinde  mer b. Abdülaziz, Abbasilerin sebep olduğu mihne yıllarında Ahmed b. Hanbel, İmam-ı  zam Ebû Hanife, fikir anar isinin had safhaya ulaştığı, felsefenin dine yamanmaya  alı ıldı ı Selçukluların ilk dönemlerinde İmam-ı Gazâlî, Hindistan'da Ekber  ah zamanın-

daki fitne döneminde İmam-ı Rabbani, Moğol istilasında Hoca Ahmed Yesevi ve Mevlana'nın Müslümanlara yön gösterici ve birleştirici etkisi gözardı edilemez.

Sadece merak edilebileceği için açıklamakta fayda vardır ki; modernist reformcuların hatayı Ehl-i Sünnet geleneğinde aramalarına karşılık, aynı dönemde aynı şartları yaşayan ve geleneğin uzantısı olan ulema çareyi dini yeniden yorumlamakta değil, işgalcilere karşı dinin emirlerini uygulamakta bulmuştur. Gerek Ömer Muhtar'ın altında atı ve elinde mavzeriyle İtalyan tanklarına ve uçaklarına karşı yirmi yıllık cihadında, gerek Şeyh Şamil'in bir avuç talebesiyle Kafkaslar'da Çarlık Rusyası'na kafa tutmasında, gerekse Emir Abdülkadir'in Fransızlarla hesaplaşmasında İslâm, yorumlanan değil yaşanan bir olgudur. Bu iki kesim arasındaki idrak farkının sebebi ise modernist reformcularla, geleneksel ulemanın imanlarının çapıyla ilgilidir. Ve âlimler yine İslâm tarihindeki misyonlarının gereğini yerine getirmişlerdir.

Ayrıca sanıldığı gibi Ehl-i Sünnet geleneği içerisindeki ulema zümresi; ne mezhep, ne de meşrep bazında birey olarak kendini mutlak itaat ya da mutlak teslimiyet makamı olarak sunmamış, ümmet şuuruyla Müslümanlar onların peşinden gitmişlerdir. Dışarıdan gelen eleştirilerden çok daha fazlasını geleneğin içlerinde geliştirdikleri otokontrol mekanizmasıyla yine kendileri yapmışlar, böylece her dönemde sürekli olarak yenilenmişler ve canlı kalmışlardır.²⁰³ Zaten İslâm toplumunun temel dinamiği "ulema"sıdır.

Durum böyleyken modernizmin etkisindeki reformların kaynaklara dönüş amacıyla âlimi aradan çıkarma çabalarını nasıl okumak gerekmektedir?

Kuşatma altındaki Müslüman dünyasında gelişen kompleks sonucunda Avrupa, hakkında hayalî bir imaj oluşturularak idealize edilmiştir. Buna bağlı olarak Batı toplumunun geçirdiği evreler insanlığın modernleşmesi için yaşanması gereken dönemler olarak kabule zorlanmıştır. Yani Avrupa Ortaçağ karanlığından 16. yy.'da yaşadığı dinde reform çalışması ile Katolikliği bir kenara itip; Protestanlığı hayata geçirerek kurtulmuştur.

203. Sifil, Ebubekir. A.g.m.

Modernizmin arka plânında kapitalizm, onun da oluşumunda Protestan ahlâkı mevcuttur. O hâlde ilerlemenin yegâne yolu dinde reform yapmaktır. Çünkü Batı bunu yaparak ilerlemiştir.

İlginçtir ki; Martin Luther öncülüğünde gelişen Protestanlık da “*kaynaklara dönüş*”ü (İncil’e dönüş) savunarak din adamlarının inançları üzerindeki bütün etkinliklerini silikleştirmeyi amaçlamıştır.

İncil’i papazlar olmadan da okuyabilmeyi ilke hâline getirerek faizi helal kılma, din adamlarına evlilik izni verme gibi bir dizi yenilikler getiren Protestanlar dini algılamada akla büyük yer vermişlerdir.²⁰⁴

Öyleyse zaman gerçekten de İbni Haldun’u haklı çıkarmıştır. Nitekim “*Yenilenler yenenleri taklid etmeye çalışmışlardır*”.

Belirtmeden geçemeyeceğimiz bir başka husus ise; âlimi aradan çıkarmanın sonucu olarak dinin felsefi bir kimliğe bürünmesine olanak tanınmasıdır. Çünkü İslâm inancında bizzat bilginin kendisi değil, bilginin bilenle beraber değerli olduğu aşîkârdır. Öyle olmasaydı 104 kitaba karşı 124 bin peygamberin gönderilmesi ve her kitabın muhakkak bir peygamberle gönderilmiş olması anlamsız olurdu. Burada amaç Müslümanların, bilgiyi hayatına geçirerek irfana ve hikmete dönüştürdüğü insanlardan (alim) ya da bizzat Allah tarafından ilim ve hikmet verilen peygamberlerden öğrenilmesidir. Tabii eğer biz inancı devamlı yorumla tâbi tutulan ve felsefesi yapılan zihinsel etkinlik olarak değil de yaşanan bir olgu halinde ele alıyorsak bunlar geçerlidir. Çünkü peygamber ya da âlim, inancını yaşayan insandır.

Modernizmde ise bilgi, bilenden koparılarak sadece kendisi bir değer hâlinde sunulmuştur. Eser ile muhatabı başbaşa bırakılmış, âlim işlevsizleştirilmiştir. Muhatab ise kendi aklı, deneyimi ve birikimi ile eseri çapı kadar anlama çabasına girmiştir. Bu çaba tamamıyla zihinsel olduğu için felsefi bir karakter taşımaktadır. Öyleyse modernizmin öngördüğü inanç sisteminde, dinden ne anlaşıldığı önemliyken, İslâm inancında dinin neyi murad ettiği

204. Cilacı, Osman. Şamil İslam Ans. "Protestanlık" isimli makale C.6 s.204

(murad-ı İlâhî) değer kazanmaktadır. Birincisinde insan merkezli olarak dinden yararlanmak, ikincisinde ise inanç esas alınarak insanın ona göre şekillenmesi asıldır. Yani aklın kontrolündeki din ya da vahyin ışığındaki akıl...

Kendi dönemlerinde etkinlik olarak kitlesel bir gelişme gösteremeyen reformcular bir ara Mehmet Âkif ve Said Nursî'yi etkilemişlerdir. Günümüzde ise bir kısım ilahiyatçı çevreler tarafından kabul görmüş ve "*dinlerarası diyalog*" çalışmalarıyla kurumsallaşmışlardır. Gerek Muhammed Esed'in "*Kur'ân Mesajı*" tefsirinde kullandığı yöntem gerekse son dönem modernistlerinden Fazlurrahman'ın tarihselciliği ilhamını oryantalistlerden ve bahsi geçen reformculardan almaktadır.

Yani dün de yaşananlar bugünü etkileyemeye devam etmektedir.

BÖLÜM VI

DEĞİNMELER

*"Bu varlık ne için var? Var olması ve varolacak olmasının sonucu ne?" Felsefe bu soruyu cevaplandırmıyor hatta o da aynı soruyu soruyor.
Eğer o hakiki felsefe ise, bütün işi zaten bu soruyu sormaktır.
Görevine tamimatına sadık kalırsa, "Ben neyim ve bütün âlem nedir?" sorusuna sadece şu cevabı verir:"Her şey ve hiç bir şey!"
Ve ne için sorusuna da: "Bilmem!. ."
Tolstoy*

HAYAT VE BİLİM

Kendisini Etna yanardağına atan Empedokles, depresif ve hipokondrik olan Newton, korkunç bir yalnızlık içerisinde yaşayan ve hayatını şiddetli bir ruh çöküntüsü ile noktalayan Nitsche, dünyaya bir mana veremeyen ve hayatı problematik sayan Schopenhauer, kendisini ölüm tutkusundan kurtaramayan, sonuçta intihar eden Kleist, uzun yıllarını tımarhanede tek başına daracak bir odada geçiren Mölderlin ve Schuman'lar, Hemingway'ler, Van Gogh'lar, Freud'lar... vs.

Modern Batı kültürü ve öncesindeki Avrupa medeniyeti kendi insanına mutluluk ve huzur verememiştir. Acaba bunda bilimi "normal" kulvarından çıkararak ona seküler bir mantık ve materyalist bir kimlik inşâ eden Batı biliminin payı var mıdır? Sorumuza ışık tutacak hayatı ünlü Rus yazarı Tolstoy yaşamıştır. "İtirafırlarım" isimli kitabında çocukluğundan itibaren hayatın anlamını sorguladığını belirten Tolstoy, ömrü boyunca bu anlamı çok değişik yerlerde aramış, fakat bunların hiçbirinden tatmin olamamıştır. Rusya'da büyük toprak sahibi zengin bir ailenin çocuğu, ülkesinin ünlü yazarı, şan, şöhret ve paranın -haddinden fazla- sahibi olduğu hâlde ruhsal bir bunalımın pençesindedir. Hayata dair hiçbir şeyden tad alamayan Tolstoy büyük sıkıntılar içinde sürekli aynı sorularla yüzyüze gelir. Yaşantısının anlamına yönelik en temel soru biçimi olan "Ne için yaşamak?" ya da "Neden yaşamak?" sorularına bir türlü ikna edici cevaplar bulamaz. Sonunda

bunalımlarına ait çareyi modern bilimde aramaya karar verir. Ve şöyle der:

“Sorularıma cevabı her yerde arayıp durdum. Üniversitede geçirdiğim hayat sayesinde, bilginler âlemiyle ilişkiye geçip, çeşitli bilim adamlarına ulaştım. Fakat (modern) bilimin hayatın sorularına karşılık bana verdiği cevaptan başka bir şeyi olmayışına inanmadım. Ben, bilimin insan hayatıyla hiç bir ortak yanı olmayan iddialarını büyük bir vakar ve ciddiyetle ispatladığını gördükçe, hiç bir şey anlamıyordum. Uzun süre ona karşı ürkeklik taşıdım. Sandım ki, bilimin benim sorularıma verdiği cevapların uygun olmayışında suç bilimde değil, benim cahilliğimdedir. Bu bir şaka ya da oyun değildir, bütün hayatım buna bağlıydı. İşte böylece kendiliğimden şu kanaate vardım: Benim sorularım her türlü bilginin temelini oluşturan yegâne geçerli sorulardır. Suç bende ve sorularımda değil, bu soruları cevaplayacağını sanan bilimdedir...

(...) Hayatın sorularını çözmeye çalışan bilimlere, yani fizyoloji, psikoloji, biyoloji ve sosyolojiye müracaat ettim. İnsan; düşüncelerin şaşırtıcı bir yoksulluğuyla, baştan başa haksız bir soruları çözme haddini bilmezliğiyle yüzyüze geliyor. Hayatın problemlerini çözmekle uğraşmayıp, kendi branşlarına has özel soruları cevaplayan bilimler grubuna başvuruldu mu, o zaman insan coşku içinde zekâsının gücüne hayran oluyor. Ama daha baştan biliyor ki, bunların hayatın sorularına verecek cevapları yoktur. Bu bilimler hayatın en temel sorusunu düpedüz bilmezden geliyorlar ve diyorlar ki: “Sen nesen ve ne için yaşıyorsun?” sorularına verecek cevabımız yoktur. Biz bununla ilgilenmeyiz. Meselâ ben soruyorum: “Bu varlık ne için var? Var olması ve varolacak olmasının sonucu ne?” Felsefe bu soruyu cevaplandırmıyor hatta o da aynı soruyu soruyor. Eğer o hakikî felsefe ise, bütün işi zaten bu soruyu sormaktır. Görevine tamıtamına sadık kalırsa, “Ben neyim ve bütün âlem nedir?” sorusuna sadece şu cevabı verir: “Her şey ve hiçbir şey!” Ve ne için sorusuna da: “Bilmem!..”

Sonuçta Tolstoy aradığı cevabı modernizmin şekillendirdiği bilim disiplinlerinde bulamaz, hayatın anlamını evlilikle, okul açmakla, Hristiyanlığa yönelmekle bulmaya çalışır. Fakat her defa-

sında tatmin olunamayan duygular içinde kalakalır. Artık intihar etmemek için kemer kullanmayan, evinden ip ve sandalyeleri atan yalnız kalmamaya özen gösteren bir insandır. Ve sekseniki yaşında iken evinden kaçtığı sırada Astopovo garında ölür. Hayatının son demlerinde farklı bir ahlâk anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Lâkin arayışında modern bilimin pek yardımcı olmamıştır.

Tolstoy'un öznesi olduğu hayat hikâyesinin benzerlerini İslâm dünyasında bulmak oldukça güçtür. Ünlü yazarın hakikat arayışına benzer bir durumu İmam-ı Gazâlî yaşamış fakat tasavvufun insan ruhunu kuşatan ikliminde bunalımlarından sıyrılıp "*Hüccet'ül-İs-lâm*" ünvanıyla seçkin bir yere oturmuştur. Zaten İslâm medeni-yetinde hiçbir zaman din-bilim ayrışması ya da "*varoluş*" problemi oluşmamıştır. Çünkü bilginin her türlüşü Âlim olan Allah'tan alındığına göre bunların çelişmesi mümkün değildir. Ayrıca bilginin bütün kategorilerinde dinin temeli olan tevhid akidesinin yansımaları bulmak mümkündür. Başka bir deyişle Batıda dinsel bilgi, bilimsel bilgi, düşünsel bilgi vs. gibi sınıflandırmalar İslâm'da her zaman vahyin şemsiyesinde bütünlük kazanmıştır. Sadece derinlik olarak bilgi, irfan, hikmet, marifet gibi keyfiyetle ilgili bir tasnif mümkündür.

Peki ama; modern bilim insanlığın arayışlarına yardımcı olmalı mıdır? Eğer yola çıkış amacı beşeriyetin hayatını kolaylaştırmak ve onlara mutluluk sağlamak olmasaydı böyle bir istemde bulunmak anlamsız olurdu. Ama hayatın her şubesine rahatlıkla müdahale eden kesin (!) ve objektif (!) gerçeklerle dinî inançları dahi "*test eden*", beslenme alışkanlıklarımızdan uyku düzenimize, giyim kuşamımızdan rüyâlarımıza kadar bizi yeni baştan şekillendirip bir "*bilim kültürü*" oluşturan modern bilimin eğer insanlığı mutlu etmek gibi bir derdi yoksa bu durum daha da vahim bir hâl alır. Sonuçta mutluluk sadece vaad edilmiştir. Fakat oynadığı rol, kendisini bilginin vatani olarak sunan Avrupa'nın 19. yy.'da hayata geçirdiği sömürgecilik ideolojisinin zihinlere ait bölümünü içerir.

Dünya, Avrupa merkezci bilim anlayışının tamamen bir kurgu olduğunu, insanlığa huzur sağlamadığını ve beşeriyetin Batılı modern bilimden başka bilimsel disiplinlere ulaşabileceğini bilmelidir.

*Doğu Doğu'dur, Batı da Batı
Ve bu ikisi hiç bir zaman birleşmeyecektir.*

Rudyard Kipling

GÜNEŞİN ALTINDA YENİ BİR ŞEY YOK!

Ay'da yürüyen ilk insan mı beşeriyet tarihinde daha önemlidir, yoksa Hiroşima'ya atılan ilk atom bombası mı? Her ikisi de modern bilimi bir canavara dönüştüren Batı dünyasının ürünü olduğu halde neden Ay'da yürümekle övünürüz de, Hiroşima'ya atılan bombayla ilgili pek fazla yaygara yapılmaz?

Uzaya çıkma, Ay'a ulaşma macerası (ki Ay'a ulaşıldığı konusunda günümüzde tereddütler vardır: Almanya'daki saygın bir dergiye göre ABD Ay'a çıkmak yerine Nevada çölüne inmiştir!) binlerce yıldır yaşadığımız gezegenden nihayet kopabilme becerisini gösterdiğimizi ima ediyordu. Ve bu durum bize acayip bir güven duygusu sağlamıştır.

Ama neden atom çekirdeğini parçalamakla özbenliğimiz bu kadar onore olmadı? Böylelikle insanoğlu olarak makro-evrenden mikro-evrene kadar el atmadığımız, boyun eğdirmediğimiz hiç bir coğrafyanın kalmadığını daha rahat izah ederdik.

Sorun bence atom bombasının günah kavramını çağırıştırmasıyla ilgiliydi. Modern teknolojinin en modern silahıyla da olsa denenmemişi insan üzerinde denemek günahtı. Etkisi sadece savaş meydanlarındaki hasmını değil, onun bilmem kaç göbek torunlarının bile DNA'larında bulunacak bir bombayla sadece hayvanları, sadece doğayı, sadece ekolojik dengeyi değil, başlı başına insanı yok etmek evrensel bir günahtı. Herhalde bundan dolayı olsa gerek Batılılar Ay'a çıkmakla ilgili haberleri ayyuka çıkardı ama, ilk çekirdek parçalanmasını biraz buruk, biraz mahcup bir edayla suçluluk psikolojisi içinde bize sundular.

Oysa ki Doğu Doğu'ydu, Batı da Batı. Ve Batıyı biraz bilenler beraberinde İnka, Maya, Aztek uygarlıklarının nasıl yok edildiklerini; “*Son Mohikan*”ın dramını; 800 yıllık Endülüslü Müslümanların sonunu; Libya, Cezayir, Fas ve dahi bütün Afrika’nın en-camını zaten bileceklerdi. Sonrasında da Hiroşima’nın, Nagaza-ki’nin bu sürecin devamı niteliğini taşıdığını anlayacaklardı. Gerçekten de güneşin altında yeni bir şey yok.

Eğer biz hâlâ bunları Yeni Dünya’nın uzağında, geçmişe ait bir hatıra varsayıyor, Beyaz Adam’ın uslandığını düşünüyorsak bilelim ki hem tarih ilmini reddediyoruz, hem de yaşadığımız gün-leri pek okuyamıyoruz. Çünkü hayat devam ediyor...

Geçtiğimiz günlerde gazeteler Amerikalı bazı bilimadamlarının genetik adına Nazileri aratmayan uygulamalarda bulunduğunu yazdı. Gazeteci Patrick Tierney’in neşrettiği “*El Dorado’daki Ka-ranlık*” isimli kitapta James Neel isimli genetikçinin “*doğal selek-siyon*” tezini doğrulamak için 60’lı yıllarda Brezilya ve Venezü-ella’daki Yanomami kabilesi üyelerini kobay olarak kullandığı aktarıldı. Kitaba göre Yanomamiler kitleler hâlinde ölürken araş-tırmanın başında bulunan James Neel, görevlerinin salgını ince-lemek olduğunu, bilimadamlıklarından ödün vermemek gerek-tiğini söyleyerek yerlilere tıbbî yardım yapılmasını yasaklamış.

“*Âyinesi iştir kişinin lafa bakılmaz.*” Daha ne diyelim...

*Kalabalıkların arasındaki sessizliğin sinsi hükümdarlığını mağlup etsek de
akla hayale gelmedik süslerle bezenip, yüzümüze boyayla yeni
çehreler çizsek de, ağlasak da, gülsek de hiçbir şey
bizim acziyetimizi, “hiç”liğimizi örtmiyor.*

YAŞADIĞIMIZ GÜNLER

Belki yeryüzünün başka bir yerinde olabilirdim ama; nedense oralarda değil de, halılarımla ünlü küçük bir beldede; Hereke’de-yim. Bir yandan rüzgârın yüzümde kendini hissettirme çabaları ve gözlerimin alabildiği, doyabildiği çizgiye dek uzanan deniz, diğer yandan balıkçıların şen kahkahaları, mütebessim insan portreleri...

Ve burada önceleri yüzünü hiç görmediğim, sesini duymadığım insanlar...

Kimi günler İstanbul'daki insanlarla buradaki insanların; Adana'daki insanlarla Almanya'dakilerin; kutuplardakilerle, dağdakilerin, ovadakilerin velhasıl tüm insanların özellikle bu yüzyılda zavallı, âciz ve garip olduğunu düşünüyorum.

Bir an sonrasının garantisinden mahrum, hayatiyet iddiaları, geçmiş zamanı kavrayış acziyeti, yaşam denilen bilinmezin idraksizliği, ölüm karşısında sükûnetin acımasızlığı, kendi hayatımızı yönlendirdiğimizi sanmanın sahte gururu ve öznefsimizin körebeliği. İşte biz insanlar...

Siyahıyla, beyazıyla; uzunuyla, kısasıyla; kadınıyla, erkeğiyle kendimizi ne kadar girift, ne kadar derin ve karmaşık, ne kadar anlaşılmasız göstermeye çalışsak da, aslında bütün çabalarımız kendi yaşamımızda “*var olma*” ve “*takdir edilme*” dürtüleri kadar basit. Coğrafi manada değilse bile ruh plânında Robinsonculuk oynasak da, kalabalıkların arasındaki sessizliğin sinsî hükümdarlığını mağlup etsek de akla hayale gelmedik süslerle bezenip, yüzümüze boyayla yeni çehreler çizsek de, ağlasak da, gülsek de hiçbir şey bizim acziyetimizi, “hiç”liğimizi örtemiyor.

Aldığı her başarıyı fildişi kulelere tırmanmakta basamak yapan, ufacak bir örgüyle som gurur kesilen, bir cümleyi hak etmek için bir ömür tüketen biz insanları; akıldan ziyade duygunun, gerçekten öte hayallerin, doğrudan çok hülyaların yönlendirdiğini düşünmek artık entelektüel bir kaygı olmaktan çıktı.

Belki böyle olduğu için; modern zamanlarda düşünen beyinlerde yer bulan endişeler, filozofik söylemlerden kâlbî oluşumlara kapı açamıyor ve hikmet, marifet, edep, nezaket gibi kavramlar göğşe çekiliyor.

Aslında var edildiğimiz zaman diliminde insan tekleri aynı tarz hayatı yaşamak mecburiyetinde bırakılıyor, veyahut adım adım tekdüze bir yaşantıyı kabullenmeye itiliyor.

Global dünyayı bir köye çeviren mevcut Batı zihniyeti; iletişim çağının tüm nimetlerini limitine kadar kullanarak insanları önce demokratik usullerle bölüp, sonra onu “birey” hâline getirerek yönlendirmeyi tercih ediyor. Yani bizim bilerek ve isteyerek seçtiğimiz

normda bir hayat yerine, öyle ya da böyle bize dayatılan bir yaşam üslubu geçerliliğini koruyor. Bunun ispatı ise geçmiş zamanlara ait günlerde farklı nefesler soluyan kişileri görmemizde yatıyor.

Kastedilen vakitlerde insanların kimi yerleşik düzenin bir sonucu olarak esnaflıkla, çiftçilikle, memurlukla iştigal ederken, bir kısım zevatta bu hâl görülmezdi. Onlardan kimileri dağda çobanlığı tercih edip, bundan yerinmezken vakt-i zamanında bazıları da sazı sırtına atıp Karacaoğlan gibi, Dadaloğlu gibi o diyar senin, bu diyar benim âşıklık ederdi.

Bir diğer zümre ise bir salkım üzümle üç ay inzivaya çekilir, çile doldururken, kimileri de Yunus misali gönülleri fethetmek için dervişlik ederdi. Eh tabi bu arada Evliya Çelebi'yi de “aykırı hayatlar” defterine dâhil etmek lâzım gelir. Velhâsıl toplumda sosyal katmanlar gayet belirgin olmasına rağmen, kimse bir diğerinin hayatını yaşamayı gaye edinmez, herkes kanaat ve sebat ile ömür tüketirdi. Tâ ki bize medeniyet (!) ulaşana kadar.

Batı teknolojisini yeni kıtaya taşıyan koloniler orada “tren” denilen taşıtın raylarını döşerlerken, uzaktan bakan Kızılderili reisi yapılan bu işleri bir türlü anlayamaz. Ve Beyaz Adam'a gelir, lokomotifini göstererek ne işe yaradığını sorar. Beyaz Adam kendi uygarlık seviyesini teşhir etme imkânı veren bu sualle biraz daha mağrur ve çok bilmiş bir edayla; “On günde alacağın yolu bir günde almanı sağlar.” der. Büyük Reis yine de bu açıklamadan bir şey çıkaramaz ve der ki; “İyi de geri kalan dokuz gün ne yapacağım.”

Bizim aydınlanma çağının ölçüleriyle tornadan geçmiş kalarımızın bu yerliyi ele alırken onu cahillikle vasıflandıracağı muhakkaktır ama bir de Reis'in “tren geçmemiş dünya”sına kendi penceresinden baktığımızda derin bir sükûnetle birlikte, acelesiz, telaşsız, rekabsiz zamanlar gözümüze çarpar. Fakat II. Sanayi Devriminin lokomotifini olan bu demir at nereden geçmişse o beldenin insanlarına bir şeyler olmuştur. Ahir zaman rüzgârlarının sarsıp sersemlettiği insan tekleri dünyalarına döşenen demir yollarıyla ruhlarına dek ürpermiş, elektriğe tutulmuş bedenler gibi çırpınmışlardır.

Eğer tarih okumalarını popüler olmaktan çıkarıp fonksiyonel hâle getiremezsek, yani dün yaşayanlar bugün bize yaşamadığımız tecrübeleri kazandırmazsa La Fonten'den yetişkinlere masallar dinlemeye devam ederiz....

TARİHİN FONKSİYONU

Kitap standlarının sultanlar (Safiye Sultan, Nurbanu Sultan, Kösem Sultan) tarafından işgal edildiği bu günlerde insan aklı ister istemez tarihin nasıl bu kadar popüler olduğuna takılıyor. Öyle ki best-seller sıfatı kazandırılan bu eserlerin her biri bir diğerrinin yayınına zemin hazırlıyor ve önceleri psikolojiye duyulan ilgi yavaş yavaş tarihe kayıyor.

Aslında mevcut durumu “*bilgilenme ihtiyacından kaynaklanan okuma arzusu*” şeklinde ele almak pek safdilik olur. Çünkü okunanların tümü okurun niteliğini ortaya koyuyor. Çok kanallı TV öncesi Türkiye’sinin gazete fotoromanlarından beyaz dizilere terfi eden kitapseverler yayın hayatını etkiliyor. Bu kitlenin en temel özelliği hayatı, magazinselleştirme eğiliminde kabulleniyor olması. Öyle ki aynı toplumsal katmanın, tarihin en girift dönemlerini âdeta Harem’in penceresinden izlemesi bize Televole kültürünü ifşa ediyor.

Medyada egemenlik kuran üç öğenin (eğlence-şiddet-cinsellik) son dönem edebiyatına yansımaları bir rastlantı olmasa gerek. Bu zamanın, tükettikçe yaşadığını sanan ve böylece alışverişi â-yine dönüştüren; giyinip, yediklerinden başka denizi, doğayı ve hatta müziği bile tüketen insan, edebiyatta da aynı tavrını sürdürüyor.

Tarihi roman yazmadaki en temel problemin “*bugünün değerleriyle dünü algılama yanlışlığı*” olduğunu düşünüyorum. İşte aynı yanlışlığın uzantısıdır ki sözü edilen eserlerde “*günah ile haz*” eşdeğer tutulup helâli sıradanlaştırma eğilimi ağır basıyor, şeytanı bile utanca sürükleyen bir yaklaşımla ibadet hayatı ele alınıyor, böylelikle düne ait “*kutsal*” olan ne varsa bugün basitleştirilmeye çalışılıyor.

Her ne kadar yazarların tarihî romanda özgür düşündükleri ve belgelere dayanmadıkları ifade edilse de okuyucu dünü çarpık

tanıyor. Çünkü neşredilen tarihî romanların “*tarihî*” kısmı zihinlerde yer ediyor.

Böylelikle “*yüce devlet*” yerine “*önce birey*” anlayışına sahip katmanlara 80’lik Tiryaki Hasan Paşa’nın sağlığına dikkat etmeden ne diye Kaniye’de çile çektiğini anlatmak ya da hayatındaki kutsal alanları vicdana indirgemiş bireylere Yemen Türküsünü veyahut şehitlik makamını tefsir etmek pek kolay olmuyor.

Eğer tarih okumalarını popüler olmaktan çıkarıp fonksiyonel hâle getiremezsek, yani dün yaşananlar bugün bize yaşamadığımız tecrübeleri kazandırmazsa La Fonten’den yetişkinlere masallar dinlemeye devam ederiz.

Her şey bundan yaklaşık 900 sene önce bir konuşmayla başladı. Batı Hristiyanlarına, Doğu’daki din kardeşlerini Türklerin baskı ve zulmünden (?) kurtaracak bir savaşa katılmanın dinî açıdan çok şerefli bir görev olduğunu söyleyen Papa II. Urbanus, Türklerin hâkimiyeti altında yaşamının ne kadar feci olduğunu, onların İstanbul için nasıl bir tehlike teşkil ettiğini ve Doğu Hristiyanlarının Batılı kardeşlerinden yardım beklediğini anlattı. (Diyamet İslam Ansiklopedisi). Ona göre İspanya’da Müslüman Arap’a (Endülüs) karşı yürütölen savaşıla Doğu’da Türklere karşı yapılacak mücadele aynı derecede kutsaldı. Böylece tarihe “*Haçlı Seferleri*” olarak geçecek olan modern zamanların öncesindeki dünya savaşları başlamış oldu.

Bir çoğuna göre Haçlı Seferlerinin çıkış sebebi dinî görünmekle beraber, aslında ekonomik, sosyal ve siyasî idi. Çünkü Ortaçağ Avrupa’sında uzun yıllardan beri açlık, yoksulluk ve toprak azlığı hüküm sürüyordu. Tıkanmanın önüne geçmek için “*Sokaklarından süt ve bal akan Doğu topraklarına*” (İncil) sefer yapmak akıllıca görünüyordu. Oysa ki Haçlı Seferlerinin sebeplerini inceleyen kiliseyi ve halkın mücadeleye giriş niyetlerini ayrı ayrı irdelenek gerekecektir. Çünkü Batı’nın o yıllardaki en etkin kurumu olan kilise; siyasî, ekonomik ve sosyal sebeplerle savaşı akla uygun görerek, dini bu gayeye ulaşmakta gerekli bir motivasyon unsuru kabul edebilirdi. Fakat papalığın güdülediğı halkın, meseleyi algılayış biçiminin bu olduğunu kabul etmek oldukça zordur.

Sefere katılanların günahlarının affolunacağı ve Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği (!) yer olan Kudüs'ün kurtarılp hacılık sıfatı kazanılacağı bu savaşta, uhrevî kazançlar vaad eden kilise, “*kutsal toprakları kurtarma*” sloganıyla yola çıkıyordu. Avrupa kıtasının her yanında yollara dökülen bu insanların inançları için uğraş verdiklerini biz sadece papazların söylevlerinden ve toplumda oluşan mistik Kudüs aşkından çıkarmıyoruz. İlk seferin devamının çıkış nedeni Urfa'nın elden çıkmasıyken, üçüncü haçlı seferinin oluşma kaynağı Selahattin Eyyubi'nin Kudüs'ü fethidir. Yani Batı; Almanıyla, Fransızıyla, Arslan Yürekli Rışarıyla kutsal topraklarını kurtarma telaşındadır. Aynı gerçeği Müslümanlara cihad aşkı aşılama gayretindeki Selahattin Eyyubi şöyle ifade etmektedir:

*“Frenklere bakınız! Biz Müslümanlar cihadı yürütmek için hiç bir coşku göstermezken, onların dinleri için nasıl canla başla savaşıklarını görünüz!”*²⁰⁵

Eğer dinî gaye, halk için bütün sebeplerin önünde olmasaydı neden Frenkler, Kudüs düştükten sonra karalar giyinip, denizlerin ötesindeki bütün ülkelere, en başta da Büyük Roma'ya yardım ve imdat istemeye gideceklerdi? Onlar insanları intikam almaya tahrik için, “*üzerinde ona darbeler indiren bir Arap tarafından kanlar içinde bırakılmış Mesih*” olan bir resim taşıyorlardı. “*Bakınız! İşte Mesih ve işte ona öldüresiye vuran Arapların Peygamberi Muhammed*” diyorlardı. (Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri, Telos Yay.). Yine dinî gaye yüzündendir ki Akdeniz'i aşıp gelen Arslan Yürekli Rışar, Akka kuşatması sonrasında Müslümanlardan üç şey istemiş, bunlardan birisi yerleşecek ülke iken diğerleri; Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği(?) kutsal haç ve mukaddes şehir Kudüs'tür.

Bütün bu izahlardan sonra tarihin ne işe yarayacağı sorusuna verilecek cevap ise geçmişe bakarken bugünü nasıl okuyacağımızla ilgilidir. Ancak günümüzde dinlerarası diyalog ve hoşgörü ikliminin unutturmaya çalıştığı bir realite olarak şunu diyebiliriz ki; tarih her zaman inançların çarpışmasının bir tezahürü olmuştur. Ve insanları motive eden en temel duygu din duygusudur.

Ahir zamanda doğan her yeni günle beraber dine, bilime, tarihe yeni tanımlar kazandırılması nasıl açıklanabilir?

BOYUT KARMAŞASI

“Osmanlı’nın Bozgun Yılları” isimli eserinde Stephan Lauzen, Balkan Savaşlarındaki Devlet-i Âliyye’yi bir gazetecinin perspektifinden yansıtır. Evvel zamanların üç kıtaya nam salmış ordusunun içler acısı durumunu gözler önüne sererken, dönemin Sadrazamı Kâmil Paşa’yı yenilgiler karşısında şöyle tasvir eder:

“Kâmil Paşa Meclis’e açılan odanın üç penceresinden birinin camına buruşmuş alnını dayıyordu. O zaman pencereden etraftaki camilerin kubbelerine uzun süre gözlerini dikiyordu. O camilerde, harp musibetinden kaçıp, köylerini bırakıp gelmiş nice çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar, karışık yığınlar hâlinde bekliyorlardı. Sonra biraz da tifoya hastalık ve sefalet uğramış göçmenlerle dolu İstanbul’un küçük ahşap evlerine gözlerini dikiyor ve kendisinin kulağına doğru yükselen iniltileri dinliyordu. Bu iniltilerin Avrupa’ya kadar uzanabileceğini ve oradan da duyulacağını zannediyordu. Kâmil Paşa 85’lik yaşına rağmen merhametin yalnız edebiyata ait olduğunu ve siyasette kuvvetten başka bir şeyin egemen olmayacağını bilemiyordu”²⁰⁶

Elbette ki Sadrazam’ın penceresinden gözükən tabloda duyguların galeyana gelmemesi mümkün değildi ama bir devlet adamının dinde teslimiyetin, bilimde şüpheciliğin, edebiyatta hislerin ve siyasette kudretin esas alınması gerektiğini bilmesi lâzımdı. Devamında merhameti bizzat ülkeyi istila edenden beklemek ya da Avrupalı’yı idealize ederek kendisinde bulunmayan sıfatlarla vasıflandırmak olsa olsa içinde bulunduğu acziyetin ifadesiydi.

206. Osmanlı’nın Bozgun Yılları-Stephan Lauzen, s. 88

Aslında her hâliyle Kamil Paşa'nın yaşadığı bir “boyut karmaşası”ydı ve aynı problemi kendisinden yaklaşık 200 sene önce Lale Devri'nin sanatkâr ruhlu veziri Damat İbrahim Paşa yaşamıştı. “Dirayetiyle günlük her türlü sorunu çözüme kavuşturan fakat ertesi günün tehlikelerini ve zorluklarını ortadan kaldırma maharetini gösteremeyen Paşa”²⁰⁷ Osmanlı'nın içine düştüğü durumdan ancak barışla çıkabileceğine inanıyor ve barışın ise daima savaşa hazır olmayla mümkün kılınacağını anlamıyordu. “Sultan III. Ahmed ile veziri Sadabat'ta vakit geçirirlerken, Büyük Petro fabrikalarda çalışarak, amelelik yaparak Rus milletini kurtarmış, milletine Asya'da yeni servetler tedarik etmenin çarelerini göstermişti.”²⁰⁸ Hâlbuki on üç yıldan fazla bir zamandan beri devlet idaresiyle meşgul olan Damat İbrahim Paşa, mevkiini bile muhafaza edecek metaneti gösterememişti. Öyle ki bir kaç yıl sonra ortaya çıkan Patrona Halil İsyanı, üç kahveci ile bir kaç manavın öncülüğünde gelişerek Osmanlı tahtını sarsmış, Sultan III. Ahmed'in muhteşem vezirini, altına ve ziynete boğulmuş erkânını kanlar içinde yere sermişti.²⁰⁹

Biz boyut karmaşasıyla ilgili olarak Kâmil ve İbrahim Paşaları itham ederken aslında yaşananın insanın zor dönemlerde ürettiği yadsıma becerisi olduğunu itiraf etmeliyiz. Bu beceride hayatın gerçeklerini göğüsleyerek gerçekçi çözümler üretmek yerine onları olduğundan farklı algılamak çabası ağır basmaktadır. Meselâ bilimin bizzat kendisi “dogma”ya dönüşmeye müsait olmadığı ve sürekli doğruları gözden geçirerek test ettiği hâlde, biz onu inanç düzlemine çekmeye çalışırsak ya da dağlar kadar günaha tahammülü olduğu hâlde zerre kadar şüpheyi yer vermeyen dinimize kuşkuyla bakarsak, bu durumda dinden ve bilimden korktuğumuzu söyleyebiliriz. Çünkü yaptığımız bir tür yadsımadır. Yadsıma da beraberinde, ele alınan kavramları yeniden tanımlamayı gerektirir.

Öbür türlü, âhir zamanda doğan her yeni güne beraber dine, bilime, tarihe yeni tanımlar kazandırılması nasıl açıklanabilir?

207. Lale Devri-Ahmed Refik, s. 24.

208. A g e, s. 85.

209. A g e, s. 84.

İNANABİLMEK

“Bir Ruh Hekiminin Başından Geçenler” isimli kitabında Dr. Faruk Bayülkem, karnında kurbağa olduğunu iddia eden bir ruh hastasından bahseder. 15 yıl boyunca kurbağanın bağırsaklarında yaşadığına inanan bu kişiyi muayene etme görevi doktora verিলince önceleri ilaçla tedaviyi düşünür. Maksat; hastanın kurt ve bağırsak solucanlarının ilaçla temizlenmesi gibi tedavi edildiğini sanarak bu saplantısından kurtulmasıdır. Fakat konu açılınca hasta; *“Hele dur bakalım doktor!”* der. *“Önce kurbağama sor bakalım, o çıkmak isteyecek mi? Rahatı yerinde, dışarıda olsa bu rahatı bulur mu? Bırak, ne onun ne de benim rahatımı kaçırma”* diyerek adeta onu azarlar. Problemlili kişi hiçbir şekilde müdahaleye razı olmamasına rağmen sonunda ameliyatla karnından kurbağanın alınmasını kabul eder. Hasta; narkoz veriliyormuş gibi, yalından eterle uyutulur, karın cildine bir, iki çizgi çekilir, sargı sarılır ve ayılması beklenir. Daha sonra kendisine önceden hazırlanmış kavanozdaki kurbağa gösterilerek yıllardan beri karnında dolaşan bu mahluktan kurtulduğu müjdelendir. Hasta canlı kurbağayı eline alır, dikkatle izler, öpüp bağına basar ve ağlamaya başlar. Arkasından sıcak su ve sabun isteyerek zavallı kurbağayı yıkar temizler. Ve o gün öylece geçer. Durumdan memnun doktor ertesi gün ziyarete gidince hastayı pek mutsuz bulur: *“Doktor der, beni perişan ettiniz. Karnımdan kurbağayı çıkardınız fakat içerde yavruları adeta isyan ediyorlar. Sabaha kadar ince ve kalın bağırsağım içinde bir yukarı bir aşağı dolaşılar, gel de şimdi onları yatıştır bakalım.”*

Bir su damlasında bin hikmet gören ârif kişilerin gündemden çıkmasından sonra her şeyi cüce aklıyla ve beş duyusuyla anlamlandırma basitliğinden kurtulamayan çağımız insanına delilerin dünyasının gülünç geleceği muhakkaktır. Fakat meseleye bir de *“karnında kurbağa olduğuna”* dahi olsa *“inanmış”* bir insanın penceresinden bakarsak eminim farklı bir görüntü ortaya çıkar.

Geçtiğimiz günlerde Tolstoy’un *“İtiraf”*’ını okuyunca kendisinin yukarıda sözü geçen hastaya inanç bağlamında ne kadar

gıpta edeceği insanın aklına geliyor. İman etmeyi gaye haline getirip, keçinin; boynuna bağlı havucu kovalaması gibi onun peşinden koşan bu med-cezir insanı yaşadığı hayatla şüphenin bedelini ödemiştir.

Günün birinde Paris'te bulunduğu sırada bir idam infazını görmesi, onun ruhunu derinden etkiler. Giyotinde kafanın gövdeden ayrılmasıyla ölümü keşfeden Tolstoy, artık ne için yaşadığını sorgulamaktadır. Hayatın anlamını kavramaya çalışan yazar, her geçen gün yiyemez, içemez, nefes alamaz hale gelir. Şöhret, para, mutlu bir aile hayatı artık yeterli değildir. Hatta bu ruhsal bunalımdan kurtulmak için okul açıp ders vermeye gider fakat anlar ki; ne için yaşadığını bilmeyen, ne öğreteceğini bilemez.

Sonuçta Tolstoy şunu anlamıştır ki; hayatın manasını akılla bulamayacaktır, temeli akıl olan bilimle de. Diğer insanları incelediğinde halkın inançla yaşadığını fark eder. Onu, dini; bir kültür olarak kabul edenler etkilemez, hatta iğrendirir. Ama iman sahibi köylülere göre inanç, yaşamak için en temel gıdadır. Bundan etkilenerek dönem dönem Tanrıya yeniden inanmaya çalışır ve görür ki sadece inandığı zamanlar hayat vardır, kendisi de o hayatın içindedir ve canlıdır. Bu gerçeği idrak ettikten sonra tamamının doğru olduğuna inanmadığı hâlde Hristiyanlığı kabul eder ama yine de şüpheden ve doğruları bulma gayesinden vazgeçemez. Sekseniki yaşındayken evinden İstanbul'a gitmek için kaçtığı sırada bir tren garında ölü bulunur ve aradığı inancın coğrafyasına henüz ulaşamamıştır. Ama bir gerçeği bulmak için bir hayat yaşamıştır.

İnançta huzur, şüphede maraz vardır!

Modeller ve çözümler bu kadar aşikâr iken kendimize Batı'nın tuttuğu aynadan kimlik aramak oldukça inciticidir. Unutmayalım ki çâre köklerdedir.

RUHSAL AÇMAZLARIMIZ VE PSİKOLOJİ

Ne yazık ki, memleketimizde önceleri adı sanı duyulmayan ve daha çok Frenk diyarlarının mamûlü olan ruhsal rahatsızlıklar artık bizde de var... Muhakkak ki bu durum, bizim de muasır medeniyetler seviyesine çıktığımızın apaçık bir alametidir. Tıpkı ge-

nellikle Avrupa  lkelerinde görülen frengi, aids, şizofreni, depresyon, alzheimer, uyuşturuu ve alkole bağımlılıktan doğan rahatsızlıklar bundan yirmi sene önce yabancımızken, artık oranı her geçen gün yükselerek artan bir trende sahip.

Aylar önce bir show programına konuk olan kadını tesadüfen izleme fırsatı bulmuştum. Aile içi huzursuzluklardan bunalıma giren kadın,  are olarak psikoterapiste sığınmayı seçmişti. Gerek gelin-kaynana ilişkilerinden, gerek karı-koca geçimsizliğinden dolayı bunalan konuk; doktorun da yardımıyla kendisinin bu zamana kadar hep başkaları için yaşadığını tespit etmişti. *“Birilerini memnun etmek için yaşamak”* dürtüsünü yenmek maksadıyla uygulanan tedavinin önce kendi kişiliğini paramparça ettiğini, sonra bölünüp parçalanan benliğini yeniden yapılandırıldığını ifade ediyordu. Devamında seans süresince yaşadığı duygu fırtınasını aktarıyor, dönem dönem yakınlarına biriktirdiğini, öfkeyi nasıl boşalttığından bahsediyordu. Ona göre, oluşan yeni bir benlikte ve bu *“ben”*in kendisini sevmeyi öğrendiğini, kişisel mutluluğunun her şeyden önce geldiğini, hayatı öz varlığı için yaşamayı amaç edindiğini dinleyenlere anlatıyordu.

Böyle bir kimseyi tabi ki ruhsal bir sınıflandırmayla ele alıp hasta sıfatıyla tedaviye yeltenebiliriz. Ama meseleye bir de *“kendi toplumuna, kültürüne yabancılaşmış bireyin sonunda kendine yabancı kalması”* olarak bakabilir miyiz? Aslında yaşanan,  ileden arınmış bir dünyayı, olmazsa olmaz dediği belirli hayat standardını öngören insanın modern zamanlarda  aresizliğidir. Yine aynı modern dünyanın hep problem üretme becerisi insan teklerini t k tmekte, onları yalnızlaştırmaktadır. Batı’nın geliştirdiği çözümler yan ürün olarak problem içermekte, çözümün sonucu ortaya çıkan ek problem, yeni çözümleri beklemektedir. Tıpkı  ocukluğumuzda söylediğimiz *“Su nerede? İnek i ti. İnek nerede? Dağ kaçtı. Dağ nerede? Yandı, bitti, k l oldu”* tekerlemesinde olduğu gibi, asıl çareler hep K f Dağı’nın ardındadır.

Günümüzde *“normal insan”*ı tanımlayamayan bir davranış bilimi (ruh bilimi değıll) olarak psikoloji de aynı sorunun bir uzantısıdır. Dünya tarihinde maneviyatı olmayan tek medeniyet olarak Batı medeniyeti, insanı bireyselleştirip tek boyutlu bir hayata mah-

kûm ederken, gelişen sorunları psikoloji denen sihirli değnekle halletme gayesi gütmektedir.

Vahyin bağlayıcılığı ve inancın kardeşliği paydasında başkalarını memnun etmek için yaşamaktan ziyade Allah rızasını kazanmayı amaç edinen, bunun yolunun ise insanın gönlünü kazanmaktan geçtiğini bilen tasavvufun öngördüğü mümin modeli ile *“Ben seni anlıyorum ve sana yardımcı olamasam da yanında yım.”* avuntusunu içselleştiren psikolojinin riyakâr ve dirençsiz insanı elbette ki Doğu ile Batı kadar farklılık taşır. Geçmişteki *“Osmanlı kadını”* kimliğine bakarsak durum daha da netlik kazanır. Evinde her ne kadar aile reisi sıfatıyla beyi gözükse de, sosyal ilişkileri düzenleyen, malî konuları kanaatiyle çözüme kavuşturan, aile içi hiyerarşide tam bir *“yumuşak yastık”* vazifesi görerek her bir ferdi onore eden *“Osmanlı kadını”*, imparatorluk ruhunun âdeta evdeki aynasıdır.

Modeller ve çözümler bu kadar aşikâr iken kendimize Batı’nın tuttuğu aynadan kimlik aramak oldukça incitcidir. Unutmayalım ki çâre köklerde dir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Abduh, Muhammed. *"Tevhid Risalesi"* Fecr yay.
2. Adivar, Adnan. *"Tarih Boyunca İlim ve Din"*, Remzi kitabevi, İstanbul 1994
3. Ateş, Bünyamin. *"Peygamberler Tarihi"*, Yeni Asya yay. İstanbul, 1987
4. Ayni, Mehmet Ali. *"Tasavvuf Tarihi"*, Kitabevi yay. İstanbul, 1992
5. Barthold - Köprülü. *"İslam Medeniyeti Tarihi"* T. T. K. Ankara 1973
6. Teknolojinin Evrimi - George Basalla - TÜBİTAK Yayınları
7. Baş, Haydar. *"Dini ve Milli Bütünlüğümüze Yönelik Tehditler"* İcmal yay. İstanbul 2000
- Baş, Haydar. *"Din Tahrirçilerine Kur'an-ı Kerim'in Cevabı"* İcmal Yay. İstanbul 1998 s. 217.
- Baş, Haydar. *"Hikmetin Sırları"* İcmal Yay. İstanbul 2004
- Baş, Haydar. *"Makalat"* İcmal Yay. İstanbul 1994
8. Bayet, Albert. *"Bilim Ahlakı"* -İş Bankası Yayınları İstanbul 2000
9. Bayraktar, Mehmet *"İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi"* T. D. V. Yay. Ankara 2000
10. Behiy, Muhammed *"İslam Düşüncesinin İlahi Yönü"* Fecr Yay. Ankara 1992
11. Beaud, Michel. *"Kapitalizmin Tarihi"*, Dost yay. Ankara, 2003
12. Bozkurt, Nahide. *"Mutezilerin Altın Çağı"* Ankara Okulu yay. Ankara 2002
13. Bulaç, Ali. *"İslam Düşünce Tarihinde Din-Felsefe/Vahiy-Akıl İlişkisi"* Beyan yay. İstanbul, 1994
14. Davudoğlu, Ahmed. *"Dini Tamir Davasında Din Tahrirçileri"* Huzur yay. İstanbul 1989
15. Demir Ömer, *"Bilim Felsefesi"*, Vadi yay. Ankara 2000
16. Demirci, Mustafa. *"Beyt'ül - Hikme"* İnsan Yay. İstanbul 1996
17. Ebu Zehra, Muhammed *"Mezhepler Tarihi"* Şüra Yay. İstanbul
18. Holt, P. M. - *"Haçlılar Çağı"* - Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999
19. Hunke, Sigrid *"Avrupa'nın Üzerinde Allah'ın Güneşi"* Altın Kitaplar İstanbul
20. İmam-ı Gazali; *"El Münkizü Mined Dalal Şerhi ve Tasavvufi İncelemeler"* Kayıhan yay. İstanbul 1990

- İmam-ı Gazali, “*Tehafüt-el Felasife*”, Ahsen yay. İstanbul 2002
- İmam-ı Gazali; “*MearicülKuds*”, İnsan yay., İstanbul 1995
- İmam-ı Gazali; “*İhya’u Ulumid-din*” Hikmet Neşriyat, İstanbul 2002
21. İkbâl, Muhammed. “*İslamda Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü*” Çeltüt matbaacılık İstanbul 1964
22. İmamüddin; S. Muhammed. “*Endülüs Siyasi Tarihi*”, Rehber yay. Ankara 1990
23. Karaman, Hayrettin. “*Gerçek İslamda Birlik*” İz yay. İstanbul, 2003
24. Kennedy, Paul. “*Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*” İş Bank. Yayınları Ankara 1996
25. Köksal, Asım. “*Peygamberler Tarihi*”. T. D. V. yay. Ankara;1995
26. Kutluer; İlhan. “*İki Denizin Birleştiği Yer*”, Nehir yay. İstanbul 1987
27. Lewis, Bernard “*Çatışan Kültürler*” T. T. V. Yurt Yay. İstanbul 1997
28. Maalouf, Amin “*Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*” Telos Yay. İstanbul1998
29. Mutlu, İsmail “*Mezhepler Nasıl Ortaya Çıktı*” Mutlu Yay. İstanbul 1994
30. Orman; Sabri. “*Gazali*” İnsan yay. İstanbul 1986,
31. Özalp, Ahmet. “*Ruhun Uyanışı ya da Hayy ibn Yakzan’ın Olağanüstü Serüveni*”, İstanbul 1985
32. Özbek, Abdullah. “*Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed sav.*” Esra Yay. İstanbul 1994
33. Peters, Rudolph. “*İslam ve Sömürgecilik*” Nehir Yayınları, İstanbul 1989
34. Sayılı, Adnan. “*Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp*” T. T. K. Ankara 1982
35. Serdar, Ziyaüddin. “*Thomas Kuhn ve Bilim Savaşları*”, Everest Yayınları, İstanbul 2001
36. Sıddıki, Mazharuddin. “*İslam Dünyasında Modernist Düşünce*” İstanbul 1990
37. Şeriatî, Ali. “*Makaleler*” İst. 1993
38. Şeyban; Lütfü. “*Reconquista*”, İz Yay., İstanbul 2003
39. Taylan, Necip “*Gazali’nin Düşünce Sisteminin Temelleri*” M. Ü. İ. F. V. Yay.. İstanbul 1994
40. Turan, Osman. “*Selçuklular Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*”

Boğaziçi Yay. İstanbul 1999

_Turan, Osman. “Selçuklular ve İslamiyet” Boğaziçi Yay. İstanbul 1998

41. Uludağ, Süleyman “İslam Düşüncesi Yapısı” Dergah Yay. İstanbul 1994

42. Ülken, H. Ziya “Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü”, Ülken yay. İstanbul, 1997

_Ülken, H. Ziya “İslam Düşüncesi” Ülken Yay. İstanbul 1995

43. Weber, Alfred. “Felsefe Tarihi”, çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal yay. İstanbul, 1938

44. Westfall, S. Richard. “Modern Bilimin Oluşumu” TÜBİTAK Yayınları Ankara 1997

BAŞVURULAN DİĞER KAYNAKLAR

Diyanet İslam Ansiklopedisi

Şamil İslam Ansiklopedisi

Bilgi, Bilim ve islam 1.. İSAV yay. 1987

Bilgi, Bilim ve islam 2.. İSAV yay. 1992

Endülüstten İspanya'ya, T. D. V. yay. Ankara 1996

Bilim Tarihine Giriş Sevim Tekeli ve heyet. Nobel yay. İstanbul 2001

Bilim Tarihi Kılavuzu Sevim Tekeli ve heyet. Nobel yay. İstanbul 2001

DERGİLER

Bilim ve Ütopya, sayı 21, 73, 89

Altınoluk, Ocak-Mart 1999

Haksöz, sayı 6, 7, 29, 72

Yeni Ümit sayı 48

İNTERNET SİTELERİ

www.ulumulhikmekoeln.de.com

www.filozof.tripot.com

www.mason.org.tr

www.dinbilimleri.com

www.hbektas.gazi.edu.tr

tarih düşünce kitapları

	ESER ADI	YAZAR	FİYATI
1	KAYI	Prof. Dr. Ahmet Şimşirgil	10,000,000 / 10 YTL
2	İMPARATORLUK SEREMONİSİ	Yrd. Doç. Dr. Dündar Altıkkılıç	10,000,000 / 10 YTL
3	ONLARIN HİKAYESİ	Zehra Yücebulut	8,000,000 / 8 YTL
4	MUCEBİNCE AMEL OLUNA	Ahmet Sırrı Arvas	12,000,000 / 12 YTL
5	KATRAN KAZANINDA STERİLİZE	Ahmet Altınay	9,500,000 / 9,5 YTL
6	İSTANBUL SÖZLÜĞÜ	M. Orhan Bayrak	13,000,000 / 13 YTL
7	TARİHİKAFGANİSTAN	M. Ebrahim M. Esmail	9,500,000 / 9,5 YTL
8	KIZIL EUMA	Kazım Kürşat Yücel	9,500,000 / 9,5 YTL
9	TARİHİN SARIKAMIŞ DURUŞMASI	Dr. Ramazan Balcı	14,000,000 / 14 YTL
10	AYNA BİZİM OLMUŞU	Mehmet Maruf	8,000,000 / 8 YTL

